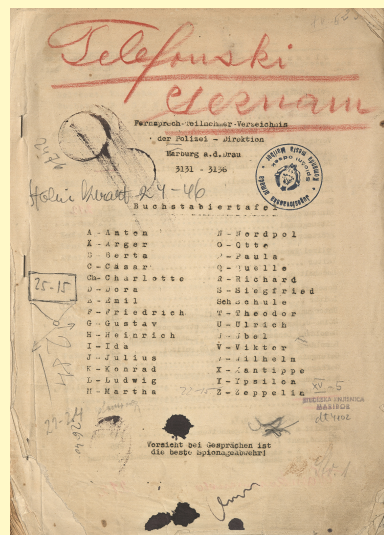

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

ČZN

Review for History and Ethnography

1

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 95
NOVA VRSTA 60

STR.
1-104

2024

Na naslovnici gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo
in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

1. Marburg a/Drau : K. k. Post u. Telegrafen Amt. (ponatis razgl. iz leta 1905),
1 razglednica, ZDT RZ 1, in242271500

2. Telefonski seznam, ZDT DT XV-5, dt 4102

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.czn.si
www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 95 – Nova vrsta 60
1. zvezek 2024

Review for History and Ethnography

Year 95 – New Series 60
Volume 1, 2024

Maribor
2024

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)

ISSN 2712-3138 (splet/online)

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglencečki (Slovenija) – *Marjeta Ciglencečki, PhD, Associate Professor, (Slovenia)*

Red. prof. dr. Darko Darovec (Slovenija) – *Darko Darovec, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

Doc. dr. Jerneja Ferlež (Slovenija) – *Jerneja Ferlež, PhD, Assistant Professor, (Slovenia)*

Miroslava Grašič, prof. (Slovenija) – *Miroslava Grašič (Slovenia)*

Red. prof. dr. Marko Jesenšek (Slovenija) – *Marko Jesenšek, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

Doc. dr. Tone Ravnikar (Slovenija) – *Tone Ravnikar, PhD, Assistant Professor, (Slovenia)*

Red. prof. dr. Franc Rozman (Slovenija) – *Franc Rozman, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

Dr. Vlasta Stavbar (Slovenija) – *Vlasta Stavbar, PhD, (Slovenia)*

Red. prof. dr. Igor Žiberna (Slovenija) – *Igor Žiberna, PhD, Full Professor, (Slovenia)*

Dr. Marjan Žnidarič (Slovenija) – *Marjan Žnidarič, PhD, (Slovenia)*

Mag. dr. Theodor Domej (Avstrija) – *Theodor Domej, PhD, (Austria)*

Prof. dr. Hrvoje Petrić (Hrvaška) – *Hrvoje Petrić, PhD, (Croatia)*

Dr. Peter Wiesflecker (Avstrija) – *Peter Wiesflecker, PhD, (Austria)*

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospojna 10, SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Tehnična urednica – *Technical editor*

Urška Zupan

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

© 2024, avtorji – *Authors CC BY-SA 4.0*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS. *Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research and Innovation Agency.*

Kazalo – Contents

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Franci Lazarini, <i>Ob jubileju izr. prof. dr. Marjete Ciglenečki</i>	5
---	---

RAZPRAVE – STUDIES

Boris Golec, <i>Filip Jakob Repež in starejše slovensko uradovavno pismenstvo</i> (Filip Jakob Repež and older Slovene official literacy)	11
Marjan Toš, » <i>Ko bi bil pri Trojici, tudi ti ne bi bil socialist ...</i> « (“If you were in Trojica, you wouldn’t be a socialist either ...”)	34
Igor Žiberna, <i>Raba tal v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2024</i> (Land use in Slovenske gorice over the period 2000–2024)	55

POROČILA IN OCENE – REPORTS AND REVIEWS

Marjeta Ciglenečki, <i>Polona Vidmar: Novo Celje. Lastniki, arhitektura in oprema najlepšega dvorca v Savinjski dolini</i>	85
Jerneja Ferlež, <i>Daša Ličen: Meščanstvo v zalivu: društveno življenje v habsburškem Trstu</i>	93
Marjan Toš, <i>Ivan Hribar: Javno. Ustvarjalno. Zasebno</i>	96
Majda Potrata, <i>Dan Primoža Trubarja 2024</i>	98

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Ob jubileju izr. prof. dr. Marjete Ciglenečki

Ko slovenski umetnostni zgodovinarji slišimo ime dr. Marjete Ciglenečki, ki letos praznuje sedemdeset let, nehote pomislimo na Štajersko, tamkajšnje baročne dvorce in njihovo nekdanjo opremo, urbanizem Ptuja ali modernističnega Maribora, v severovzhodni Sloveniji delujoče umetnike 19. in 20. stoletja ter, seveda, na ptujski muzej in študij umetnostne zgodovine v Mariboru ... Jubilantkino življenje in delo je tako tesno povezano s Štajersko, da pravzaprav nihče od nas niti ne pomisli, da njeni predniki prihajajo iz Gorenjske in da je tam preživela tudi prva leta svojega življenja.

Marjeta Ciglenečki, ali kot jo kličemo kolegi, Meta, se je rodila 18. maja 1954 v Ljubljani znanemu pisatelju, učitelju (in kasneje ravnatelju) Ivu Zormanu in učiteljici Kristini, rojeni Tržan. Otroštvo in mladost je preživela v Železnikih in Litiji. Po maturi na Gimnaziji Poljane v Ljubljani (1972) se je vpisala na Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, dodiplomski študij pa je leta 1978 zaključila z diplomsko nalogo o nakitu na bidermajerskih portretih.

Njen prihod na Štajersko je bil bolj ali manj posledica srečnega naključja, saj je soprog Jan, turistični delavec, dobil zaposlitev v Termah Ptuj. Kot mlada umetnostna zgodovinarica se je tako zaposlila v Pokrajinskem muzeju Ptuj (sedaj Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož), kjer je bila sprva muzejska pedagoginja (1978–1981), nato vrsto let kustosinja za kulturno zgodovino (1981–1997), nazadnje pa med letoma 1997 in 2000 direktorica muzeja. V teh dvanajstih letih je pripravila vrsto odmevnih razstav, med katerimi osrednje mesto zavzema *Srečanje z Jutrovim* (1992–1993), v sklopu katere sta skupaj z avstrijskim zgodovinarjem Maximilianom Grothausom predstavila eno največjih zbirk turkerij v Evropi, ki jo hrani prav ptujski muzej.

V času zaposlitve na Ptujju je Marjeta Ciglenečki med drugim opozorila na pomen plemiških rodbin Leslie in Herberstein, kurirala pa je tudi več razstav sodobne umetnosti, ki so bile na ogled v Dravskem stolpu (Miheličeva galerija). Kot velika ljubiteljica tapiserij je dala pobudo za ustanovitev restavratorske

© ZRC SAZU, UIFS, foto: Andrej Furlan

delavnice za historični tekstil, prve v Sloveniji, ki je v letih 1984–1990 delovala v Tovarni volnenih izdelkov v Majšperku, od leta 1990 pa je sestavni del ptuj-skega pokrajinskega muzeja. Ob delu je vpisala tudi podiplomski študij, ki ga je leta 1997 zaključila z disertacijo *Oprema gradov na slovenskem Štajerskem*

od srede 17. do srede 20. stoletja, ki velja za pionirsko predstavitev še danes aktualne tematike rekonstrukcije interierjev slovenskih gradov in dvorcev.

Leta 1992 je jubilatka sprejela ponudbo dr. Sergeja Vrišerja, da se kot predavateljica umetnostne zgodovine vključi v pedagoški proces na Oddelku za likovno umetnost Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru. Dela se je lotila z veliko vnemo in v relativno kratkem času ji je uspelo, da je predmet, ki je do tedaj veljal za docela obstranskega, kjer predavanja so ali pa tudi ne in kjer izpit opravi domala vsak, postal enakovreden ostalim, da so njeni izpiti veljali za zahtevnejše, in tudi, da se je kar nekaj študentk in študentov odločilo za diplomske naloge iz zgodovine likovne umetnosti. Naporno in časovno zahtevno združevanje direktorske in profesorske službe jo je na začetku novega tisočletja pripeljalo do odločitve, da se v celoti posveti pedagoškemu delu in tako se je leta 2001 na mariborski univerzi tudi redno zaposlila.

Poleg predavanj za študente likovne (in nekaj časa tudi glasbene) pedagogike je aktivno sodelovala pri delu Oddelka za likovno umetnost, med drugim s pisanjem besedil ob razstavah profesorskih kolegic in kolegov.

V času, ko se večina univerzitetnih profesorjev počasi pripravlja na pokoj, pa se je Marjeta Ciglencečki lotila še enega projekta, po obsegu večjega od vseh prejšnjih (lahko bi ga označili kar za življenjskega), vzpostavitve študija umetnostne zgodovine na mariborski univerzi. Zavedala se je namreč napredka, ki ga bo raziskovanje umetnostne dediščine v severovzhodni Sloveniji, in tudi promocija umetnostnih spomenikov, deležna, če bo na Univerzi v Mariboru obstajal samostojen študijski program umetnostne zgodovine, ki bo hkrati prinesel tudi svež veter na področju izobraževanja bodočih umetnostnih zgodovinarjev. Koliko dela, neprespanih noči, odrekanj in vedno novih kompromisov je bilo v to vložena, ve le ona. Da je pri svojem delu naletela na vrsto nasprotovanj in nagajanj, seveda ni potrebno posebej poudarjati, imela pa je podporo dela stroke (zlasti sodelavcev Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta ZRC SAZU) in tudi dela fakultetnega vodstva, med katerimi je večkrat omenjala zadnjega dekana »stare« Pedagoške fakultete dr. Bojana Borstnerja, prvega dekana Filozofske fakultete dr. Marka Jesenška in dolgoletnega predstojnika Oddelka za zgodovino dr. Darka Friša. Njena prizadevanja so obrodila sadove in tako je bil leta 2007 ustanovljen Oddelek za umetnostno zgodovino (kot del Filozofske fakultete, ki je leto dni prej nastala z razdelitvijo Pedagoške fakultete), ki ga je med letoma 2007 in 2015 kot predstojnica tudi vodila. Oddelek je prve študente dodiplomskega študija vpisal v študijskem letu 2009/2010, magistrski in doktorski študij pa sta sledila v študijskem letu 2013/2014.

Ker sem o prvih letih študija umetnostne zgodovine na mariborski Filozofski fakulteti pisal na drugem mestu, naj izpostavim samo jubilatkin izjemen angažma, ne le pri izvedbi študijskega programa, pač pa tudi vrste

drugih dejavnosti, ki so pomembno pripomogle k promociji študija umetnostne zgodovine, Filozofske fakultete in tudi umetnostnozgodovinske stroke. Tako med njene zamisli sodi vsakoletna ekskurzija za študente vseh letnikov umetnostne zgodovine, ki smo jo prva leta izvajali jeseni, kasneje pa zaradi vremenskih razmer predstavili na pomladanske mesece ter še zlasti vsakoletna razstava, ki jo študenti tretjega letnika v sklopu predmeta Praktično usposabljanje postavljajo v Galeriji Media Nox, pri čemer spoznajo večino nalog galerijskega kustosa. Z razstavami, ki so z leti postale cenjen in dobro obiskan kulturni dogodek v Mariboru, nadaljujejo tudi nasledniki dr. Ciglenečki. Med razstavno-galerijskimi projekti omenimo tudi danes nekoliko pozabljene razstave sodobnih umetnikov iz severovzhodne Slovenije (marsikateri izmed njih je bil njen nekdanji študent), ki jih je prirejela v prostorih dekanata Filozofske fakultete. Slednje je praktično v celoti organizirala sama, od izbora del, razporeditve po prostorih (pogosto tudi fizičnega obešanja slik na stene) in vse do pisanja besedil za zloženke, vse seveda brezplačno. Simpatičen dogodek, ki je bogatil kulturno dogajanje na fakulteti se je nenadoma končal jeseni 2015, ko novo fakultetno vodstvo zanj ni imelo več posluha in je Meto precej nesramno in brez pojasnila odslovilo.

Raziskovalno delo Marjete Ciglenečki obsega najrazličnejša področja in sega od baroka do poznega 20. stoletja, s posebnim poudarkom na Ptujju in Mariboru ter njuni okolici. Med glavne teme sodijo oprema gradov in dvorcev, tapiserije, arhitekturni in urbanistični razvoj Maribora, zgodovina fotografije. Med umetniki je raziskovala zlasti fotografa Stojana Kerblerja, slikarje Jana Oeltjena, Franceta Miheliča, Albina Lugariča, slikarsko družino Kasimir, kiparja Ivana Sojča in Jožefa Ajleca, arhitekta Branka Kocmuta in druge; prav tako spremlja ustvarjanje nekaterih še živečih umetnikov iz severovzhodne Slovenije (npr. Ota Rimeleja). S področja zgodovine umetnostnozgodovinske stroke so izjemnega pomena njene raziskave enega od pionirjev slovenske umetnostne zgodovine, dr. Avgušтина Stegenška, o katerem je leta 2005 soorganizirala tudi simpozij, ki je pokazal pomembno in do tedaj večinoma spregledano vlogo tega štajerskega intelektualca. Jubilantka je avtorica vrste znanstvenih člankov; pripravila je kritično izdajo devetega zvezka *Iconothece Valvasoriane* (2008), napisala več strokovnih monografij, med drugim o mariborskih Vurnikovi koloniji (2014) in Forma vivi (2017) ter ptujskem dominikanskem samostanu (skupaj z Brankom Vnukom, 2018); izpod nje-nega peresa sta tudi priljubljena umetnostna vodnika po Ptujju in Mariboru; slednji je izšel pri ugledni nemški založbi Schnell & Steiner (*Maribor/Marburg an der Drau. Ein Kunstgeschichtlicher Rundgang*, Regensburg 2012). Pri tem je potrebno posebej poudariti, da je za jubilatko vsaj toliko kot raziskovanje umetnostne dediščine pomembna tudi njena promocija, zato nikoli ne odreče povabila za predstavitev štajerskih umetnostnih spomenikov širši javnosti,

pa naj si bo preko razstav ali vodstev po njih, ekskurzij, javnih predavanj ali poljudnih zapisov v dnevnem tisku.

Pomemben del jubilatkininega delovanja je (bilo) tudi sodelovanje v strokovnih in fakultetnih organih. Vrsto let je bila članica Senata Filozofske fakultete in krajši čas prodekanica za izobraževalno dejavnost; izjemno aktivno se je udeleževala v Slovenskem umetnostnozgodovinskem društvu, ki ga je v letih 2003–2007 tudi vodila in mu po daljšem obdobju stagnacije dala nov zagon. Več let je bila slovenska predstavica v Mednarodnem komiteju za umetnostno zgodovino (CIHA) ter med letoma 2012 in 2016 tudi članica njegovega izvršilnega odbora. Vrhunec njenega delovanja v CIHA predstavlja organizacija (skupaj z dr. Polono Vidmar in dr. Janezom Höflerjem) odmevnega mednarodnega simpozija *Art and Architecture around 1400. Global and Regional Perspectives*, ki je maja 2011 potekal v Mariboru. Bila je tudi med pobudniki ustanovitve Galerije mesta Ptuj, do katere je prišlo leta 2017. Omeniti moramo še njeno uredniško delo; poleg urejanja različnih monografskih publikacij je namreč več let bila (oziroma je še) članica uredniških odborov revij *Umetnostna kronika*, *Studia Historica Slovenica*, še zlasti pa *Časopisa za zgodovino in narodopisje* in *Zbornika za umetnostno zgodovino*, dveh znanstvenih revij s častitljivo starostjo, do katerih čuti posebno afiniteto in kljub konkurenci nekaterih mlajših in višje indeksiranih periodičnih publikacij rada objavlja v njih.

Marjeta Ciglencečki je na Filozofski fakulteti ostala zaposlena vse do upokojitve jeseni 2017, z našim oddelkom pa ostaja še naprej povezana. Ne le, da nam je po upokojitvi ob različnih kadrovskih zagatah še nekajkrat priskočila na pomoč in honorarno prevzela predavanja iz katerega od predmetov; z veseljem se udeležuje tudi različnih dogodkov, ki jih (so)organiziramo, in tudi sicer redno spremlja raziskovalno dejavnost predavateljev in nekdanjih študentov; rada prisluhne tudi pogovorom o pedagoških izzivih, s katerimi se srečujemo. Jubilatka seveda tudi kot upokojenka ne miruje. Še vedno je članica programske skupine Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur, ki poteka na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU in v katero je vključena od leta 2006; piše znanstvene in strokovne prispevke in nastopa na simpozijih; na različne načine popularizira umetnostno ustvarjalnost severovzhodne Slovenije; do nedavnega je z zanjo značilnim žarom in jasno vizijo urejala knjižno zbirko Umetnine v žepu. Pri tem se pogosto pošali, da tako kot vsi upokojenci nikoli nima časa ...

Zgornje vrstice predstavljajo le nekaj poudarkov iz bogatega strokovnega dela dr. Marjete Ciglencečki, vendar pa bi bila pričujoča predstavitev nepopolna, če ne bi vsaj v nekaj besedah izpostavili še človeških kvalitete naše jubilatke. Z Meto sodelujeva vse od leta 2007. Bila je somentorica mojega doktorata in si zanj vedno vzela čas, vsako poglavje natančno prebrala in pokomentirala

ter hkrati vselej našla vzpodbudno in pohvalno besedo. Leta 2010 me je povabila k sodelovanju v pedagoškem procesu na novoustanovljenem Oddelku za umetnostno zgodovino, s čimer mi je pomagala uresničiti mojo dolgoletno željo. »Veš, učiti je fino,« mi je dejala, ko sem postal njen asistent. Izhajajoč iz svojih dolgoletnih pedagoških izkušenj mi je dala vrsto uporabnih nasvetov, a mi hkrati pri zasnovi seminarskih vaj še vedno puščala obilo svobode. Pomagala mi je spoznati »skrivnosti delovanja« fakultete in vsaj do neke mere razumeti pogosto zapletene medosebne odnose. Nadvse korektno in uspešno sva sodelovala vsa leta do njene upokojitve in tudi še po njej; še posebej pa mi je bila v veliko pomoč in podporo, ko sem leta 2015, nekoliko nepričakovano, od nje prevzel predstojništvo oddelka. Pri tem je omembe vredno, da se kljub večkrat različnim pogledom nikoli nisva sprla, pa čeprav sva oba vedno jasno izražala svoja stališča. Meta pač ni zamerljiva – velika redkost v slovenskem prostoru ...

Ob sedemdesetem življenjskem jubileju bi se rad v imenu Oddelka za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, še zlasti pa v svojem imenu, izr. prof. dr. Marjeti Ciglencečki zahvalil za vse minulo delo. Želim ji obilo lepega in upam, da se bomo še dolgo srečevali ob različnih strokovnih in manj strokovnih prilikah.

Vse dobro, Meta! In še na mnoga leta!

Franci Lazarini

Filip Jakob Repež in starejše slovensko uradovavno pismenstvo*

Boris Golec**

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.250>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 930.85:003.074(497.4):929Repež F. J.
Potrjeno – Accepted: 11. 7. 2024 | Objavljeno – Published: 16. 9. 2024
1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Boris Golec: Filip Jakob Repež in starejše slovensko uradovavno pismenstvo. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 1, str. 11–33

Filip Jakob Repež (1706–1773), organist v župniji Lož (danes Stari trg pri Ložu), je v slovenski kulturni in literarni zgodovini znan kot avtor tiskanih slovenskih pesmaric in nabožnih besedil. Vsebinska, pravopisna in paleografska analiza malo znanih slovenskih zapisov iz Loške doline, nastalih v drugi in tretji četrtini 18. stoletja, je pokazala, da je imel opazno vlogo tudi v slovenskem uradovavnem pismenstvu. Ni bil namreč samo avtor slovenskih navodil za organiste župnije Lož, kot je veljalo doslej, ampak pisec edinega letnega računa kakšnega mestnega sodnika v slovenščini ter dokumentov loškega čevljarskega in usnjarskega ceha. V prispevku je njegovo slovensko uradovanje postavljeno tudi v okvir rabe pisne slovenščine na širšem območju Cerknice, kjer lahko pogojno govorimo o tovrstni tradiciji in kontinuiteti od zadnje četrtine 17. stoletja.

Ključne besede: slovensko uradovavno pismenstvo, Filip Jakob Repež, Lož, Loška dolina, navodila za organiste, račun mestnega sodnika, cehovska knjiga.

---

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti), ki ga iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

** dr. Boris Golec, red. prof., (ORCID identifier 0000-0003-0367-0141), znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, boris.golec@zrc-sazu.si – Boris Golec, PhD, Full Professor, (ORCID identifier 0000-0003-0367-0141), Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Historical Institute, Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenia, boris.golec@zrc-sazu.si

Boris Golec: Filip Jakob Repež and older Slovene official literacy. Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 1, pp. 11–33

Filip Jakob Repež (1706–1773), who served as an organist in the parish of Lož (now Stari trg pri Ložu), is a significant figure in Slovenian cultural and literary history. He is recognized as the author of printed Slovenian songbooks and devotional texts. An analysis encompassing content, orthography, and palaeography of the relatively overlooked Slovenian records from Loška dolina, dating from the second and third quarters of the 18th century, reveals Repež's notable contribution to Slovenian official literacy. Contrary to prior beliefs that he solely authored Slovene instructions for the organists of the parish of Lož, Repež was also responsible for composing the only annual account in Slovene of a town magistrate and the documents of the shoemakers' and leatherworkers' guilds of Lož. This investigation also contextualizes his Slovene clerkship within the broader utilization of written Slovene in the Cerknica area. This context allows for the conditional identification of a tradition and continuity of written Slovene use from the late 17th century onwards.

Keywords: Slovenian official literacy, Filip Jakob Repež, Lož, Loška valley, instructions for organists, account of the town magistrate, guild book.

V Cerknici rojeni Filip Jakob Repež (1706–1773), sin tamkajšnjega organista, ki je od svojega še ne dopoljenega dvajsetega leta do smrti skoraj pol stoletja (od 1726 do 1773) živel v mestu Lož in deloval kot organist v sosednjem Starem trgu,¹ je v slovensko biografiko prišel kot »množitelj cerkvenopesemskega repertorija«. Znan je kot avtor več nabožnih, predvsem romarskih pesmaric in napotkov za pobožno življenje, natisnjenih in ponatisnjenih med letoma 1757 in 1775. Obenem velja za prvega laika (neduhovnika), ki je svoje pesmi tiskal.² Tudi v literarno zgodovino je vstopil zgodaj, že z *Bibliotheco Carnioliae* Marka Pohlina (1803).³

¹ Repež je bil krščen 12. aprila 1706 kot Janez Jakob, sin učitelja (*ludirectoris*) Jakoba Repeža in Katarine (NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1694–1729, fol. 57v). Njegov oče je pri krstih svojih otrok izmenično naveden kot učitelj in organist (prav tam, R 1677–1693, fol. 159v; R 1694–1728, fol. 4v in 16v). Mladega Repeža so klicali Jakob, kot je zapisano tudi pri poroki v Starem trgu pri Ložu, ko je 11. februarja 1726 vzel za ženo Terezijo, hčerko pokojnega loškega meščana Urbana Ošabna (NŠAL, ŽA Stari trg pri Ložu, Matične knjige, P 1699–1726, pag. 131). Kot krajevni organist je prvič izpričan ob krstu najstarejšega otroka 27. februarja 1727 (prav tam, R 1699–1746, fol. 154r), z dvojnimi imenom Jakob Filip pa naslednje leto pri drugorojencu (prav tam, fol. 164r). V obrnjenem zaporedju, kot Filipa Jakoba, ga srečujemo pozneje, pri krstih njegovih petnajstih otrok samo pri osmem leta 1740 (prav tam, fol. 257v). Starotrški organist je bil tudi oče njegove prve žene Urban Ošaben, kot tak izpričan leta 1722 (NŠAL, ŽA Stari trg pri Ložu, Matične knjige, R 1699–1746, fol. 125r), ki je umrl le slab mesec pred hčerkino poroko, po mrliški knjigi star 66 let (prav tam, M 1699–1760, pag. 200).

² O Repežu gl. zlasti: Lukman, Repež (Repesh, Repish), str. 83; Legiša – Gspan (ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 310–311.

³ Pohlina, *Kraynska grammatika*, str. 397, 538–539.

Vsebinska, pravopisna in paleografska analiza malo znanih slovenskih zapisov iz Loške doline, nastalih v drugi in tretji četrtini 18. stoletja, je pokazala, da je imel Repež opazno vlogo tudi v slovenskem uradno pismenstvu, in sicer veliko večjo, kot se je mislilo. Ni bil namreč samo avtor slovenskih navodil za organiste župnije Lož, kakor je veljalo doslej, ampak tudi pisec edinega slovensko pisanega letnega računa kakšnega mestnega sodnika v slovenščini ter dokumentov loškega čevljarskega in usnjarskega ceha. Pri navodilih za organiste in sodniškem računu gre sploh za osamljena primerka slovenskega uradnega pismenstva v celotnem zgodnjem novem veku, pri cehovskih dokumentih pa za edine znane tovrstne zapise iz 18. stoletja.

Besedil, ki bi zahtevala natančnejšo jezikovno in pravopisno analizo, se bomo v nadaljevanju le dotaknili. Glavna pozornost bo namenjena okoliščinam njihovega nastanka in razlogom zanje.

»KRANSKU ZAMERKVANJE« ALI NAVODILA STAROTRŠKIM ORGANISTOM

Že dolgo izgubljena rokopisna slovenska navodila za organiste, naslovljena kot »Kransku samerkuanie ...«, so bila sestavni del oz. nadaljevanje latinske matrikule župnije Stari trg pri Ložu, tedaj še imenovane Lož (*Matricula sive Cartapanus Parochiae Loosensis* itd.). Repeževo avtorstvo matrikule je v prvi osebi izpričano v njenem latinskem naslovu: *per me Philipum Jacobum Repesh, organista Loci*,⁴ besedilo navodil ali t. i. *Zamerkvanja* pa znano le iz delne objave v *Slovenskem narodu* leta 1879. Takratni starotrški župnik je rokopis »dal prijazno na ogled« neznanemu objavitelju, podpisanemu samo z inicialko Č.⁵

Rokopis je bil izpisan z Repeževo kaligrafsko pisavo in sestavljen iz dveh delov. Prvega, matrikulo, je sestavljal podroben latinski popis, kdaj so v župniji slovesne maše, žegnanja in ustanovne maše ter koliko ob teh priložnostih prejmejo kaplani in organist. V drugem, slovenskem delu je Repež natančneje podučil svoje naslednike organiste o njihovih dolžnostih in pravicah: »Kransku Samerkuanie. Sa vŕe taiste katjri sa mano pridejo, bodo tukei naprei od vezh rijzhi nefhli fhe bul samirkanu, koker v tem Latinskem Cartapanu odsgorei ...«. *Zamerkvanje* je obsegalo devet členov ali »zapopadkov«, od katerih je objavitelj leta 1879 žal priobčil le tiste, ki so se mu zdeli pomembnejši in zanimivejši. Pri tem je opozoril na lepopisno pisavo, na opazne poteze loškega govora in na Repeža kot avtorja tiskanih del.⁶ Kot soustvarjalec knjižne

⁴ Č., *Pisanje iz starejših časov*, s. p. [1].

⁵ Prav tam, s. p. [1–2]. Prim. Kebe, *Loška dolina*, str. 387–388.

⁶ Prav tam, s. p. [1 in 2].

slovenščine je starotrški organist seveda skrbel za dosledno rabo pravopisa vključno s črkopisom.

Objava v *Slovenskem narodu* ima v latinskem naslovu matrikule letnico 1726, ki jo strokovna literatura zato navaja kot čas nastanka Repeževih navodil organistom.⁷ Vendar ta zagotovo niso nastala tako zgodaj, ampak so v resnici nekaj desetletij mlajša. Čeprav bi jih Repež lahko sestavil že leta 1726, ko je tedaj še ne dvajsetleten v Starem trgu pri Ložu nastopil službo organista,⁸ govori zoper takšno datacijo edina letnica v besedilu – 1752.⁹ Kot pravi drugi člen navodil, so *nekoč* ob cerkvenih žegnanjih (»fo enkrat, kir je blu shegnanie, ali Patrocinium«) hišni gospodarji skoraj v vsaki vasi nudili kaplanom in organistu pogostitev (kosilo natanko določene vsebine z vinom) in denarni prispevek, dokler ni bilo to leta 1752 odpravljeno in prepovedano: »Lete scutellae in natura, vfse Cofsilu nu vinu, ie doli blu vershenu nu prepoveidanu 1752«. ¹⁰ Ker iz objave ni razvidno, da bi bil zadnji stavek dodan naknadno, obstajata, kar zadeva čas nastanka navodil ali *Zamerkvanja*, dve možnosti. Prva je ta, da se je v objavi pripetila napaka, in sicer bodisi pri dataciji matrikule (1726) bodisi pri letnici odprave žegnanjskih pogostitev (1752), druga pa, da sta obe letnici pravilni, kar pomeni, da je latinska matrikula res nastala leta 1726, ko je Repež zasedel mesto organista, slovenska navodila naslednikom pa ne pred letom 1752. V prid temu, da *Zamerkvanje* datira šele v čas po sredini 18. stoletja, govori več dejstev. Najprej uvodoma navedeni razlog za njegov zapis – natančnejši opis pravic in obveznosti kakor v sami matrikuli, namenjen prihodnjim organistom. Da Repež tedaj ni bil novinec, ampak je imel za seboj že kar nekaj izkušenj, ki jih je hotel posredovati naslednikom, povedo naslednje besede na koncu uvoda: »Inu koku ie blu ob mojem zhasfu dershanu, bo tukei naprei na teh platelzah zapisfanu, nu refnizhnu postaulenu.« ¹¹ Skoraj brez dvoma je postavitve odprave pogostitev ob žegnanjih (z opisom stanja pred tem) v leto 1752 pravilna. Tovrstne regulacije so se namreč dogajale po ukinitvi oglejskega patriarhata (1751) in ustanovitvi goriške nadškofije kot njegove naslednice za avstrijski del patriarhata (1752). Povezane so z dejavnostjo prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa (1752–1774), ki

⁷ Prim. Legiša – Gspan (ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 310–311; Lukman, Repež (Repush, Repish), str. 83.

⁸ Gl. op. 1.

⁹ Leta 2017 sem v *Šolski kroniki* utemeljeval pomoto pri letnici 1726 z napačno trditvijo, da Repeža tedaj sploh še ni bilo v Starem trgu, letnico 1752 pa sem označil kot »ante quem non«, ko so navodila za organiste nastala. Sklepal sem, da se je v objavo v *Slovenskem narodu* prikradla zamenjava številke in da je namesto 1726 pravilna datacija bodisi leto 1756 bodisi 1762 (Golec, Šolniki in slovensko uradno pismenstvo, str. 93).

¹⁰ Č., Pisanje iz starejših časov, s. p. [1–2].

¹¹ Prav tam, s. p. [1].

je nemudoma začel z vizitacijo svojih župnij.¹² Tako je tudi župnijo Lož prvič vizitiral že avgusta 1752. Vizitacijski zapisnik sicer ne omenja nobene prepovedi žegnanjskih pogostitev, očitno zato, ker je bila samo ustna ali župnikova v dogovoru z nadškofom in v skladu z Attemsovimi (splošnimi) smernicami.¹³ Repeževa navodila župnijskim organistom, ki bodo prišli za njim, je tako mogoče datirati v čas med letom 1752 in avtorjevo smrtjo 21 let pozneje. Motiv za njihov nastanek je jasen, odločitev za slovenščino pa je pogojevala želja, da bi bila vsebina čim širše in natanko razumljiva, tako tudi organistom, ki niso znali latinsko, in drugim običajnim ljudem, če bi kdaj prišlo do kakšnih nesporazumov ali zadreg.

Glede na to, da je organist Filip Jakob Repež župnijsko matrikulo sestavil v latinščini,¹⁴ je moral sam zadovoljivo obvladati ta jezik, pri čemer še naprej ostaja neznanka, kje je pridobil šolsko izobrazbo. Z veliko mero gotovosti lahko trdimo, da ni končal šestrazredne ljubljanske jezuitske gimnazije, ker ga ni na seznamu članov kongregacije Marije Vnebovzete, v katero so se vpisovali skoraj vsi petošolci in šestošolci.¹⁵ Lahko pa bi obiskoval prve gimnazijske razrede in nato šolanje opustil.¹⁶ Prav tako ga ne najdemo med učenci znane latinske šole v Rušah, v katero so hodili tudi številni mladeniči s Kranjskega.¹⁷ Tako ni izključeno, da je vso »šolsko učenost« prejel kar v domači Cerknici.

EDINI SLOVENSKI LETNI RAČUN MESTNEGA SODNIKA

Pred slovenskimi navodili za organiste, ki torej niso iz časa pred letom 1752, je leta 1740 nastal letni račun loškega mestnega sodnika Pavla Tomšiča. Gre za najzgodnejši ugotovljeni primerek Repeževega »pisarniškega« udeleženja, vendar ga doslej nismo pripisovali Repežu, temveč Tomšiču, saj je napisan v sodnikovem imenu in deloma v prvi osebi. Tomšičev račun je na Slovenskem sploh edini znani dokument te vrste, sestavljen v slovenščini.¹⁸ Ohranjenih

¹² Prim. Volčjak, *Vizitacijski zapisniki 1752–1757*, str. 36–38; o Attemsu: prav tam, str. 21–25; o Attemsovih vizitacijah: prav tam, str. 26–30.

¹³ Prav tam, str. 76–79.

¹⁴ Č., *Pisanje iz starejših časov*, s. p. [1 in 2].

¹⁵ Prim. SI AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, str. 577–594.

¹⁶ Njegovega imena prav tako ni med ljubljanskimi gimnazijci nižjih letnikov, ki so bili bodisi alumni bodisi konviktorji (prim. Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki 1563–1965*, str. 168–185).

¹⁷ Prim. Mlinarič, *Seznam imen*, str. 218–226.

¹⁸ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, L XX–3, 25. 5. 1740; objava besedila: Umek (ur.), *Slovenščina v dokumentih*, str. 32–35; faksimile prve strani: Umek idr. (ur.), *Iz roda v rod*, str. 49. O mestu Tomšičevega računa v slovenskem uradno pismenstvu: Golec, *Uradno pismenstvo slovenika*, str. 226.

je sicer kar nekaj sodniških računov, med majhnimi mesti najboljše za dolenjsko Višnjo Goro od srede 16. stoletja naprej,¹⁹ za Lož, edino mesto na Notranjskem, pa skupno enajst, od tega eden z začetka 18. stoletja ter deset iz tridesetih in štiridesetih let.²⁰ Račun Pavla Tomšiča je po obliki enak drugim; gre za obračun prejemkov in izdatkov, ki ga je vsakokratni mestni sodnik kot izvoljeni predstojnik mesta po zaključku enoletnega mandata predložil v potrditev mestnemu svetu in občini meščanov. Njegova edina posebnost je izbira jezika – slovenščine namesto nemščine.

Pri tem Tomšičev edini ohranjeni račun ni ostal omejen na notranje poslovanje v Ložu, ampak so ga skupaj z drugimi izročili kranjskemu vicedomu v Ljubljani kot neposredno nadrejenemu oblastvu za deželnoknežjega mesta v deželi, pri katerem se je tudi ohranil.²¹ Ko je bil leta 1971 predstavljen na razstavi v Arhivu Slovenije in v celoti objavljen (doslej edinkrat) v razstavnem katalogu,²² se ni postavljalo vprašanje, kdo ga je zapisal. Kot samoumevno je obveljalo, da gre za sodnika Tomšiča, ki je opravljal mandat v letu 1739–40 in je v besedilu izpričan v prvi osebi. Konteksta – da je račun izjema med nemškimi računi – se ni dotaknil niti Janez Kebe v svoji obsežni monografiji o Loški dolini (1996). Pri obravnavi mestne uprave je samo povzel vsebino Tomšičevega objavljenega slovenskega računa in omenil, da je »leta 1740 napisal račune v slovenščini«. ²³ Tomšičev sodniški račun oz. obračun je med skupno desetimi, ki jih je leta 1744 dobil deželni vicedom. Ostalih devet jih nosi ime in eden tudi podpis Valentina Zabukovca, sodnika v letih 1733–38 in 1743–44, s katerim se je Tomšič menjaval na položaju izvoljenega predstojnika mesta.²⁴

¹⁹ SI AS 166, Mesto Višnja Gora, fasc. 4.

²⁰ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, L XX–3.

²¹ Prav tam, 25. 5. 1744. – Skoraj brez dvoma je vicedomov pisar dobil račune v roke med vicedomsko vizitacijo mesta konec avgusta 1744 (o vizitaciji: prav tam, L XX–5, 25.–26. 8. 1744).

²² Umek (ur.), *Slovenščina v dokumentih*, str. 12, 32–35.

²³ Kebe, *Loška dolina*, str. 502–503.

²⁴ V seriji mestnih računov od leta 1733 do 1744 manjka račun za mandatno leto 1738–39 (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, L XX–3). Tedaj je sodniško funkcijo opravljal Jakob Štravs, izvoljen 25. maja 1738 (prav tam, šk. 184, I/104, L I–1, 2. 6. 1738). Tomšiča so ponovno izvolili, ko se je 25. maja 1744 iztekel mandat Valentinu Zabukovcu, čigar zadnji letni račun je za leto 1743/44. V funkciji sodnika ga namreč srečamo med vicedomsko vizitacijo konec avgusta tega leta (prav tam, šk. 197, I/107, L XX–5, 25.–26. 8. 1744). Kot mestni sodnik je nato s pisarjevo roko podpisan še 7. junija 1746 pod pismom vicedomskemu tajniku in fiskalu (prav tam, L XX–2, 7. 6. 1746). Ne vemo, ali je bil sodnik tudi v vmesnem mandatnem letu 1745/46 in še kdaj po mandatnem letu 1746/47. Zabukovca so izvolili še večkrat v petdesetih in šestdesetih letih osemnajstega stoletja, leta 1755 ali 1756, 1757, 1763 in 1766, ko je izpričan pri slovenski sodniški prisegi pred reprezentanco in komoro v Ljubljani, naslednico vicedomskega urada (SI AS 6, Reprezentanca in komora v Ljubljani, šk. 138, knjiga prisežnih obrazcev, fol. 100–100v). Kot priča napovedna tabela terezijanskega katastra, ni imel Zabukovec nobenega obrtnega

Že bežen pogled na celoto ohranjenih sodniških letnih računov razkriva, da Tomšič svojega računa ni napisal sam. Vprašanje avtorstva se postavlja tudi pri Zabukovčevih računih, ki so sicer, drugače kot Tomšičev, v prvi osebi že naslovljeni (*Rattung Mein Vallentin Sabukhouitsch*) in vsi v celoti napisani z isto pisavo.²⁵ Prvi (1733–34) ima na koncu ob mestnem pečatu sodnikov podpis (*Vallenthin Sebukhouitsch der Zeith Stott Richter alda*), eden samo pečat (1742–43), večina ob pečatu podpis sodnega upravitelja in celotne meščanske občine (*N: Gerichts Verbolter vnd die vöilige gemain alda*), pri enem (1734–35) pa je sodni upravitelj (namestnik še nepotrjenega novoizvoljenega sodnika) naveden tudi z imenom: »gospod Janez Špehek« (*H. Johnes (sic!) Spehegkh*). Slednje kaže, da računov ni pisal Zabukovec osebno, ampak po vsem sodeč takratni mestni pisar. Kot potencialnega pisca je s primerjavo pisav mogoče izločiti dve osebi: Filipa Jakoba Repeža in Pavla Tomšiča. Slednji se je namreč kot sodnik sam podpisal pod prilogo k svojemu letnemu računu, nemškemu potrdilu, ki je datirano istega dne kot račun, 25. maja 1740.²⁶ Pod potrdilom v prvi osebi je nekoliko okorno podpisan Janez Pavel Tomšič (*Johan Paule Thomschitsch*), sámo besedilo pa je napisala pisanja veliko bolj večča roka, ista, ki je pod Tomšičev letni račun podpisala sodnika, svet in meščansko občino in katere delo je celotni slovenski račun. Kot bomo videli, gre za Repežev avtograf.

Dve leti pozneje, 7. junija 1746, je roka, ki je napisala vseh devet letnih računov sodnika Valentina Zabukovca, sestavila pismo vicedomskemu tajniku in fiskalu Janezu Mercini pl. Merzenheimu v Ljubljani in ga podpisala kot mestni sodnik Janez Pavel Tomšič (*Johann Paul Thomschitsch Staat Richter*).²⁷ Ista oseba je torej med letoma 1734 in 1746 podpisovala dva sodnika, Zabukovca in Tomšiča, ter sodnega upravitelja Špehka. Prav tako je med letoma 1736 in 1742 letih poslala vicedomu štiri ohranjene dopise o volitvah sodnika,

---

ali trgovskega poklica (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 45, RDA, P 192, No. 6, 26. 8. 1752). V bratovščinski knjigi sv. Fabjana in Sebastjana je med živečimi člani zapisan na drugem mestu (Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu, šk. 5, Bratovščina sv. Fabjana in Sebastjana, št. 4, bratovščinska knjiga 1750, s. p.), a le zato, ker so v bratovščino sprejemali tudi ljudi drugih poklicev (Lavrič, Čevljarska in usnjarska zadruga, str. 117).

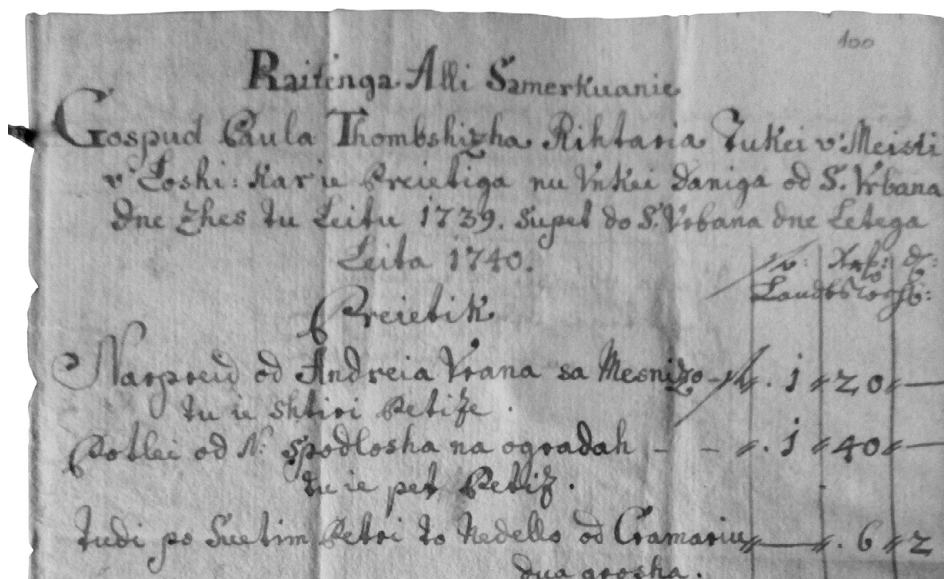
²⁵ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, L XX–3. – Sam se je podpisoval *Sabukouitsch*, sicer pa je bil Zabukovec, kot pišejo priimek tudi danes. Kot tak (*D. Vallentin Sebukouiz*) je denimo zapisan tudi leta 1750 med člani bratovščine sv. Fabjana in Sebastjana (Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu, šk. 5, Bratovščina sv. Fabjana in Sebastjana, št. 4, bratovščinska knjiga 1750, s. p.) in v mrliški matici ob smrti leta 1772 (*Dnus Sabukoviz Valentinus*) (NŠAL, ŽA Stari trg pri Ložu, M 1761–1777, pag. 178).

²⁶ Potrdilo pravi, da je Tomšič po predloženem računu ostal mestu dolžan 5 goldinarjev in 28 krajcarjev deželne veljave in da jih obljubi plačati, ko bo mesto od njega to zahtevalo (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, L XX–3, 25. 5. 1740).

²⁷ Prav tam, L XX–2, 7. 6. 1746.

vse s podpisom sodnega upravitelja in občine meščanov.²⁸ Ni dvoma, da je šlo za mestnega pisarja, kar potrjuje identični rokopis, kot ga srečamo pri štirih dokumentih iz leta 1738, vseh z originalnim mestnim pečatom in podpisom, ki vsebuje poleg navedbe sodnika in mestnega sveta še mestnega pisarja (N: *Richter Rath vnnnd Stattschreiber alda*).²⁹ Kdo je tedaj opravljal službo mestnega pisarja, pa iz uporabljenih virov ni razvidno.

Letni račun Pavla Tomšiča je nekoliko drugačen od Zabukovčevih, ki jih je torej sestavil neidentificirani mestni pisar. Ne začne se v prvi osebi, ampak v tretji (*Raitenga Alli Samerkuanie Gospud Paula Thombshizha Rihtaria Tukeyi v' Meisti v' Loshi*) in ohranja nevtralnost osebe do zadnje tretjine, ko na nekaj mestih preide v prvo osebo (npr. *Kadar sim Meisti dnarie pofsodu*), v kateri se tudi konča (*Letoku sklenem Moie Raitenge ...*). Nemški je samo sklepni podpis sodnika, sveta in občine meščanov (N: *Richter Vnd Rath Vnd die ganze gemein alda*), in sicer ob enakem pečatu kot na Zabukovčevih računih, zaključna formulacija pa ga imenuje mali mestni pečat (*inu ieh s Meistnim tem Malim pezhatam pod Pezhatimo*).

Slika 1: Začetek letnega računa loškega mestnega sodnika Pavla Tomšiča za leto 1739/40, ki ga je napisal Repež (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, L XX–3).

²⁸ Prav tam, šk. 184, I/104, L I–1, 12. 6. 1737, 2. 6. 1738; šk. 197, I/107, L XX–1, 7. 8. 1736, s. d. (po 25. 5.) 1742.

²⁹ Prav tam, L XX–4, s. d. 16. 5. 1738. – Gre za dva identična izvoda popisa mestnih pogorišč in pustot ter prav taka izvoda davčnega seznama.

Več dejstev neizpodbitno razkriva, da gre pri Tomšičevem računu za delo Filipa Jakoba Repeža. Najprej istovetnost jezikovnih značilnosti in pravopisa s tistima v njegovih navodilih za organiste, ki jih poznamo sicer samo iz delne objave.³⁰ Obe slovenski besedili – sodnikov letni račun in navodila organistom – se tako jezikovno kot pravopisno ujemata s slovenskimi zapisi v cehovski oz. bratovščinski knjigi in letnih računih bratovščine čevljarskega in usnjarskega ceha v Ložu iz druge četrtine 18. stoletja. Zadnji dokaz za Repeževo pisanje je identičnost pisave nemških zapisov v obeh cehovskih oz. bratovščinskih dokumentih z nemškim sklepom v Tomšičevem sodniškem računu in njegovem sočasno nastalem potrdilu oz. zadolžnici (1740).

Repež je torej namesto mestnega sodnika Tomšiča in mestnega pisarja vskočil kot zapisovalec sodnikovega letnega računa za mandatno leto 1739–40. Ta račun ima tako kot večina slovenskih cehovskih zapisov lepopisno obliko, občutno drugačno od devetih računov sodnika Zabukovca, ki so oblikovno neprimerno manj dovršeni. Zakaj je račun zapisal Repež in ne človek, ki je glede na že znano Tomšičevo pismo iz leta 1746 tedaj še vedno opravljal pisarske posle, ne vemo. Morda je bil začasno odsoten in ga je Repež samo nadomeščal ali pa ga je za krajši čas zamenjal kot mestnega pisarja že tedaj.³¹ Morda je Tomšič slovensko predlogo računa sicer sestavil sam in jo je Repež (le) oblikovno, jezikovno in pravopisno uredil, če že ni bil (so)avtor vsebine.

Kot ključno se pri tem postavlja vprašanje, zakaj sta se Tomšič in Repež odločila za račun v slovenščini. Tomšič, po poklicu krojač,³² ki se je, kot smo videli, znal nemško podpisati, ni bil povsem nepismen človek, ki ne bi razumel nemško, zaradi česar bi slovenščino narekovali praktični razlogi, nuja. Veliko bolj verjetno se zdi, da je Repež s slovenskim jezikom skušal eksperimentirati, morda ne prvič in ne zadnjič. Žal ne vemo, ali je bil v slovenščini sestavljen še kak poznejši Tomšičev letni račun, glede na to, da je Pavel Tomšič službo sodnika opravljal vsaj še en mandat.³³

Dvom o avtorstvu Tomšičevega sodniškega računa je vzbudilo šele pregle-
dovanje loškega cehovskega gradiva v župnijskem arhivu v Starem trgu, kjer je

³⁰ Č., Pisanje iz starejših časov, s. p. [1–2].

³¹ Tako tudi ne moremo vedeti, na koga se v slovenskem računu nanaša oznaka »gospud šribar« za mestnega pisarja, izpričana pri izdatkih: »tudi kadar ie biu shu gospud Shribar s'Rihtnim hlapzam Podloshanam ograde krishat, pet grofhu«. Po enkrat je »Schreiber« omenjen tudi v treh Zabukovčevih nemških računih, a prav tako kot v Tomšičevem nikoli z imenom in priimkom (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, L XX–3, računi 1734/35, 1741/42 in 1743/44).

³² Njegov poklic je naveden v napovedni tabeli terezijanskega katastra leta 1752; pri Valentinu Zabukovcu je rubrika o poklicu prazna, Repež, ki je tabelo sestavil, pa je samega sebe označil kot Jakoba, »organista pri župniji Lož« (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 45, RDA, P 192, No. 6, 26. 8. 1752).

³³ Gl. op. 24.

pozornost pritegnila lep opisna pisava slovenskih zapisov iz druge četrtine 18. stoletja. Njihova oblikovna, jezikovna in pravopisna podoba je jasno pokazala na Repeževo roko, pisava pa potrdila identičnost z rokopisom v Tomšičevem računu.

OSAMLJENA CEHALIA SLOVENICA 18. STOLETJA

Slovenske cehovske zapise najdemo danes v starotrškem župnijskem arhivu v dveh foliantih – v bratovščinski oz. cehovski knjigi, vodeni od leta 1750, in v slabi dve desetletji mlajšem zvežčiču bratovščinskih letnih računov.³⁴ O loški čevljarški in usnjarski bratovščini sv. Fabjana in Sebastjana, ki je prvič izpričana že leta 1526 – tedaj še brez obrtnega predznaka, kot Sebastjanova pri loški mestni cerkvi sv. Petra³⁵ – sta v preteklem stoletju pisala dva duhovnika, domačin Andrej Lavrič (1909)³⁶ in domoznanec, starotrški župnik Janez Kebe (1996), slednji deloma po Lavričevem članku in deloma na podlagi župnijskega arhiva.³⁷ Ne prvi ne drugi ni slovenskih zapisov povezal z Repežem, ker nista razpolagala z referenčnimi zapisi in ker v njunih obravnava ni bila v ospredju slovenščina, ampak sta z objavo nekaj slovenskih odlomkov (Lavrič tudi nemških) ilustrirala delovanje cehovske bratovščine. Lavrič je imel v rokah tudi starejše bratovščinske in cehovske dokumente iz časovnega razpona od leta 1545 do 1735,³⁸ ki so danes pogrešani in za katere je Kebe konec 20. stoletja sklepal, da jih je verjetno dobil v loškem mestnem arhivu.³⁹ V teh skoraj brez dvoma ni bilo ničesar slovenskega, saj bi Lavrič na takšno posebnost nedvomno opozoril. Tako pa se citirani slovenski zapisi v njegovem prispevku, nekateri izpisani le deloma, začnejo z letom 1752 in končajo 1766. Kronološko prvi je sklep o prihodnjem kaznovanju sejemske kršitve (1752).⁴⁰ Pet zapisov je iz leta 1754: sklep o kaznovanju v primeru obdelovanja usnja, kupljenega v cerkniški župniji,⁴¹ lapidarna zapisa o plačilu v žitu in poravnavi dolga za žito, zapis o strošku bratovščine za likof⁴² ter najdaljši med njimi,

³⁴ Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu, šk. 5, Bratovščina sv. Fabjana in Sebastjana, št. 4, bratovščinska knjiga 1750; št. 5, knjiga cehovskih računov 1768–1782.

³⁵ Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti, str. 253. Prim. Kebe, *Loška dolina*, str. 261.

³⁶ Lavrič, Čevljarška in usnjarska zadruga. – Kebe Lavriča označuje kot duhovnika in domačina (Kebe, *Loška dolina*, str. 259, op. 22).

³⁷ Kebe, *Loška dolina*, str. 258–263.

³⁸ Lavrič, Čevljarška in usnjarska zadruga, str. 116–121.

³⁹ Kebe, *Loška dolina*, str. 259, op. 22.

⁴⁰ Lavrič, Čevljarška in usnjarska zadruga, str. 121.

⁴¹ Prav tam, str. 122.

⁴² Prav tam, str. 118.

bratovščinski račun za preteklo leto 1753.⁴³ Sledijo seznam dolžnikov bratovščini iz leta 1758,⁴⁴ sklep o prihodnjem kaznovanju za neudeležbo na letnem občnem zboru, sprejet leta 1766,⁴⁵ ter zapis iz istega leta o izvolitvi novega cehovskega predstojništva.⁴⁶ Lavrič žal ni navedel dokumentov, iz katerih je slovenske navedke prepisal.

Danes je v starotrškem župnijskem arhivu mogoče najti samo enega, slovenski seznam dolžnikov iz leta 1758, ki je vpisan v obsežno bratovščinsko knjigo z začetkom vodenja leta 1750.⁴⁷ Ta je v župnijskem arhivu najstarejši ohranjeni datirani cehovsko-bratovščinski dokument.⁴⁸ Naslovna stran folianta z letnico 1750, ki nima več platnic in je naslovljen kot »Knjiga bratovščine sv. mučencev Fabjana in Sebastjana, zavetnikov ceha čevljarjev v mestu Lož« (*Liber Confraternitatis ...*), je delo Repeževe roke, enako kakor zgodnji zapisi v njem. Deloma paginirani foliant obsega 164 listov, od katerih so le redki povsem prazni, vsebina je raznolika, najmlajši vpisi pa so datirani v osemdesetih letih 19. stoletja. Sprva je bila knjiga namenjena zapisovanju imen živih in umrlih članov bratovščine. Seznam prvih je na začetnih straneh, drugih nekje na sredini, oba pa vsebujeta latinski naslov ter posamezne latinske besede in besedne zveze (npr. večkrat *D. = Dominus; cum sua consorte, pro semper* idr.). Napisana sta v bohoričici – brez razlikovanja pri pisanju glasov [š] in [ž] – in večinoma tudi s slovenskimi (klicnimi) osebnimi imeni, če so se opazno razlikovala od latinskih (npr. *Iuri Vlle, Andri Modez, Jacob Kershizh*). Letnice so dolgo navedene samo pri živečih članih (pri umrlih šele od 1784 naprej), in sicer leto sprejema od 1744 naprej, pri čemer bohoričično zapisovanje preneha z letom 1772. Od naslednjega leta 1773, tj. od leta Repeževe smrti (!), je knjiga vodena samo v nemščini in v gotici. Proti koncu najdemo seznam dolžnikov, o katerem je kot o zapisniku dolžnikov pisal že Lavrič (1909) in ga postavil v leto 1758. Če smo povsem natančni, v slovenskem naslovu (*Samerkuanie* itd.) ni datiran, tabela za vpisovanje plačanih obresti obsega časovni razpon od 1758 do 1769, imena so v bohoričici in slovenščini (nova dopisana do 1764), z latinskimi in mestoma nemškimi zaznambami o plačilu (*Inter: dt = Interesse dedit*) ter s sočasnimi nemškimi in latinskimi pojasnili pri imenih (npr. *von alten Markht; od Blash filius*). Na koncu seznama je pet slovenskih narativnih zapisov in en kratek nemški z letnicami 1763 do 1767, ki govorijo o posameznih dolžnikih in njihovih poravnanih ter neporavnanih obveznostih. Kratkemu

⁴³ Prav tam, str. 117–118.

⁴⁴ Prav tam, str. 119.

⁴⁵ Prav tam, str. 117.

⁴⁶ Prav tam, str. 118.

⁴⁷ Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu, šk. 5, Bratovščina sv. Fabjana in Sebastjana, št. 4, bratovščinska knjiga 1750, s. p., Samerkuanie od teh dnarju etc.

⁴⁸ Prim. Kebe, *Loška dolina*, str. 259, op. 22.

nemškemu bratovščinskemu urbarju s tabelaričnimi vpisi za obdobje 1757–66 (s posameznimi vpisi do 1769) sledijo čisto na koncu folianta trije slovenski zapisi: obračun z dediči umrlega člana (1765), o razbremenitvi bratovščinske obveznosti do mesta (1765) in o zasebnikovi zadolžitvi pri bratovščini (1766).

Vsebino srednjega je z napačnim datumom 1. namesto 8. januar 1765 povzel tudi Lavrič, ne da bi povedal, da gre za slovensko besedilo.⁴⁹ Bratovščina je mestu Lož za vselej plačala urbarsko obveznost od svoje kašče, ki je stala na mestnih tleh.⁵⁰ Ni šlo za davek, čeprav je obveznost naslovljena s tem historičnim izrazom, ki je imel tedaj drugačen pomen od današnjega. Ta Repežev zapis se glasi: »Na ta sgorei jmenvani dan, fo Starafhini plazhali vprizho g: Rihtarja Vallentina Sebukovza, nu vřih Bratov S: Sebastjana, de satu Meistu kir kashzha stojj tega Altarja, fo mu dali nu porajtali na davki, de ie popolno-ma plazhen na vezhne zhafse.«

Od leta 1768 do srede 19. stoletja je bila bratovščinska knjiga z redkimi izjemami namenjena samo še vpisovanju novosprejetih in umrlih članov. Tudi slovenščino najdemo v njej ponovno šele v drugi polovici 19. stoletja.

Za računске zadeve je Filip Jakob Repež leta 1768 namenil 20 strani obsegajoč foliant, ki zdaj nima več platnic in v katerem najdemo njegove najmlajše slovenske uradovalne zapise. Na prvi strani je v nemščini izvleček iz »stare (bratovščinske oz. cehovske) knjige (*Auszug auß dem alten Buech*), katerega vsebina so trije (normativni) primeri kaznovanja iz prve polovice 18. stoletja.⁵¹ Slovenski del knjige se začne na isti strani spodaj, napisan je z enakim črnilom in torej sočasno. Te knjižice, kot vse kaže, Lavrič v začetku 20. stoletja ni imel v rokah. Nanjo je opozoril šele Kebe in objavil njen slovenski uvod, delno v sodobnem slovenskem črkopisu.⁵²

Repež je knjižico uvedel takole: »Tukey notri fe najde podpifsuanie ali raitenga teh starafhinu od Altaria SS: Fabiana nu Sebastiana tukej v' Meisti. O: A: M: D: G: [Omnia Ad Maiorem dei Gloriam]«. Kolikor je znano, gre za sploh prvi slovenski naslov kakšne uradne evidence. Naslov ima na naslednji strani pojasnjevalno nadaljevanje, ki govori o namembnosti dokumenta: »Bukvize,

⁴⁹ Lavrič, Čevljarska in usnjarska zadruga, str. 119.

⁵⁰ V mestnih napovednih tabelah in drugih spisih terezijanskega katastra v letih 1749–52 kašče še ni, kot tudi ne kakega zemljišča, ki bi ga uživala bratovščina (SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 45, RDA, P 192, No. 1, 26. 8. 1752; No. 2, 26. 8. 1752; No. 3, 26. 8. 1752; No. 4, 26. 9. 1749; No. 5, s. d. [26. 9. 1749]; No. 6, [26. 9. 1749] in 26. 8. 1752). Kašča je očitno zrasla pozneje na nekem mestnem dominikalnem zemljišču ali na pustoti, ki jo je mesto prepustilo bratovščini.

⁵¹ V tem delu govori knjižica izrecno o čevljarskem cehu (*Schuester Zunft*), ne o bratovščini.

⁵² Kebe knjižico pomotoma imenuje urbar (Kebe, *Loška dolina*, str. 261), kot je navedeno tudi na arhivski škatli (Urbarium bratovščine 1768): »Leta 1768 vidimo iz knjižice Urbarium, da so to leto začeli voditi račune bolj natančno.« Da gre za to knjižico, priča Kebetova objava slovenske naslovitve: »Tukey notri ...«. (Kebe, *Loška dolina*, str. 261).

ali podpisovanje nu Raitenge teh Starafhinu S. Sebastiana tukei v' Meisti, inu Shufhtarskiga Ozheta dosti Leit g: Vallentina Vllea, katjre Raitenge vfih trejeh dofehmu fo Rihtig dopolniene nu doplazhene, tudi od gospud Rihtaria, koker fhe vezh od vfih teh druseh Bratou sa pravizhne Sposnane: Satu obenih teh per= vih Raitenh nei potreba tukej mejfhat nu popjfsuati, koker famu tukei naprei bodo od tega Leita 1768. Raitenge popifisane, kai fo letij fedani Starafhini S. Sebastiana bli tu Lejtu prejeli, nu vnkei dali.«

Repež je nato vsako leto okoli 20. januarja, praznika sv. Fabjana in Sebastjana, zapisal letni račun obeh starešin, razdeljen na prejemke (*Preietik*) in izdatke (*Vnkei dauek*), ki je praviloma vseboval tudi stanje žita in živine. V zadnjih dveh primerih je uporabljal zanimiv kalk za nemški izraz *vorhanden*: *pred rokami* (*Pred Rokami aide*; *Shjvina pred Rokami*). Le enkrat, pri letu 1770, je popis razpoložljive živine izjemoma v nemščini in gotici. V mešanici slovenščine in nemščine je tudi popis plačanih obresti na posojila iz leta 1771, ki se je znašel čisto na koncu knjižice. Pri računu za leto 1769 je dodan poimenski seznam dolžnikov žita (*Shitni Dovh tu leitu 1769*), v katerem so slovenski celo zaznamki o plačilu: skupaj z obrestmi (*s'Interesam*) oz. brez njih (*brez Interesfa*). Sicer pa so na letnem članskem zborovanju vsako leto na novo volili predstojnika bratovščine, imenovanega (šuštarski) oče, in dva ključarja, imenovana starešina, denimo: »1772. Na S. Sebastiana dan fo od vřih poterjeni sa tu Leitu g: Valentin Vlle sa Ozheta, sa Starafhina Meklau Knaffel nu Stephan Vlle. Nasai sta preiela Starafhina 2 grofha min 7 kron. actum ut řupra.«

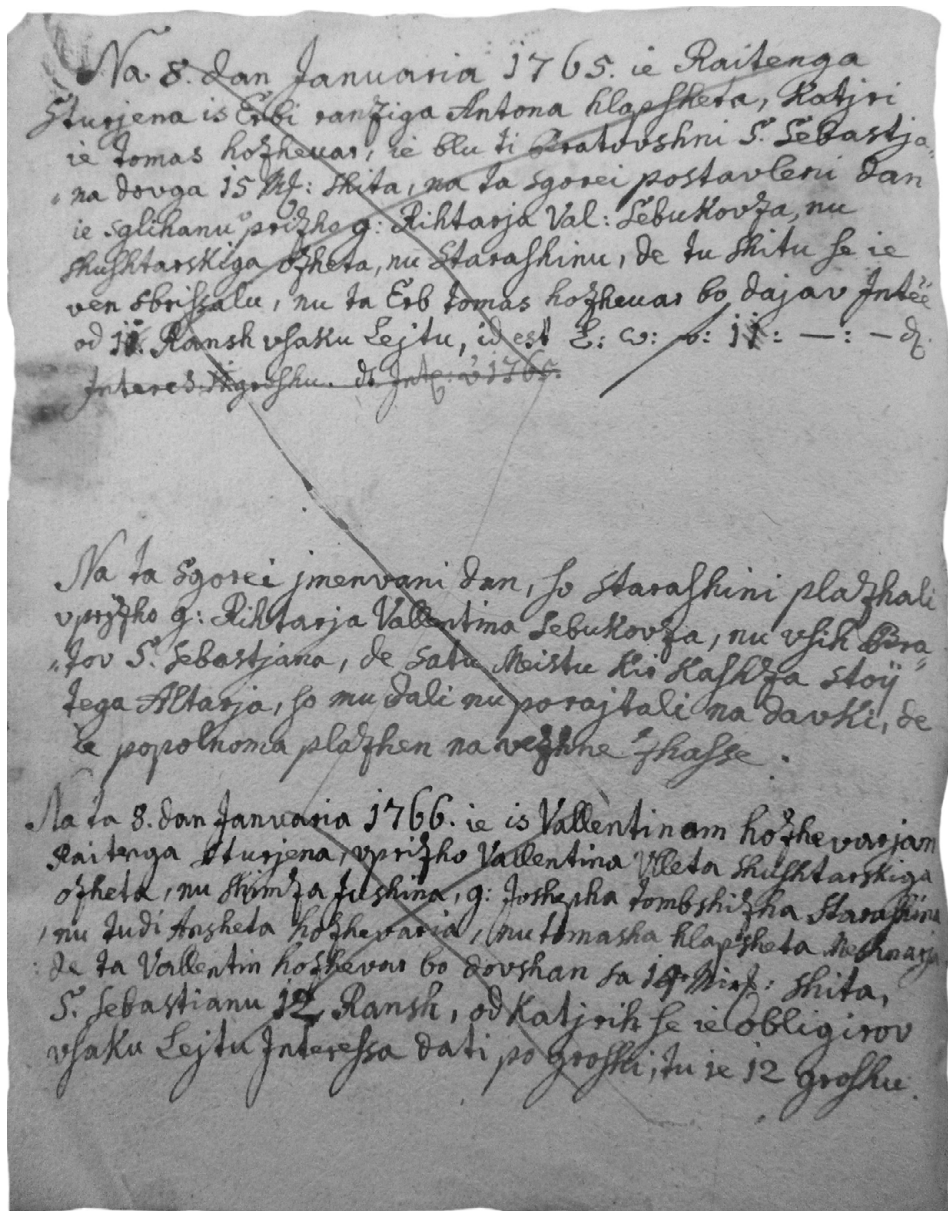
Računi in spremljajoči zapisi z letnih zborovanj so slovenski za skupno pet zaporednih let od 1768 do 1772, pri čemer tisti za leto 1772 morda ni več Repežev ali pa se je zapisovalčev duktus proti koncu življenja tako spremenil. Že od leta 1769 pisava ni lepopisna kakor prvo leto. Z letom 1773, malo preden se je organist poslovil od tega sveta,⁵³ se začenjajo računi v nemščini, ki niso delo Repeževe roke in se končajo z letom 1782, ko se je knjižica napolnila.⁵⁴ Ker se je Repežev naslednik vrnil k nemščini kot običajnemu pisnemu uradovalnemu jeziku, je v slovenščini popisana le dobra četrтина folianta.

V knjižici bratovščinskih računov ni Repež nikoli omenjen z imenom in priimkom, je pa nekajkrat izpričan posredno, preko službe organista in učitelja. Temu je bratovščina ob veliki noči večkrat izplačala po 20 krajcarjev (za

⁵³ Organist in »šolmořter« Filip Jakob Repež je opravljal funkcijo bratovščinskega oz. cehovskega pisarja skoraj do smrti. Preminil je 11. septembra 1773 v Starem trgu řt. 56, v mrliško knjigo pa so ga vpisali kot organista in z napačno starostjo okoli 74 let (NřAL, řA Stari trg pri Ložu, Matične knjige, M 1761–1777, pag. 240), saj jih je imel řele 67 in pet mesecev (gl. op. 1).

⁵⁴ Zanimivo je, da zapis o volitvah predstojnika in ključarjev z 20. januarja 1772 vendarle vsebuje slovensko besedno zvezo *Sa Starafhina* namesto *Vor Kirchenpröbst*, kot piše v naslednjih računih. Zapisovalcu je bil izraz starešina bolj domač.

orglanje na veliki torek). Leta 1768 tako beremo: *velki torek organistu*, leta 1770: *Sa velki torek organisti*, leta 1772 pa je šla enaka vsota »gospodu šolmoštru«: *g: Sulmoisteri*.

Slika 2: Stran iz bratovščinske knjige čevljarskega in usnjarskega ceha v Ložu z Repeževimi vpisi iz let 1765 in 1766 (Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu, šk. 5, Bratovščina sv. Fabjana in Sebastjana, št. 4, bratovščinska knjiga 1750, s. p.).

Če sledimo celoti zapisov Filipa Jakoba Repeža, lahko sklenemo, da je v petdesetih in šestdesetih letih 18. stoletja kot pisar čevljarske bratovščine vedno pogosteje posegal po slovenščini. Slednjič se je leta 1768 odločil, da bo poslej pisal samo slovensko, česar se je v praksi skoraj dosledno držal. Postavlja se vprašanje, kje gre iskati razloge in motive za takšno nenavadno odločitev. Poleg praktičnega razloga – razumljivosti vsem članom, tudi tistim, ki niso razumeli nemško in jih je bilo v Ložu nedvomno kar nekaj – je drugi razlog nedvomno zavestna skrb za slovenski jezik in njegovo negovanje. V evidencah, kot so bratovščinsko-cehovske, si je Repež takšno prakso privoščil laže kakor v mestni pisarni. In v obeh primerih – kot pisec sodniškega računa in bratovščinski pisar – je bil, kolikor vemo, v svojem času edini ugotovljeni »svetli primer«. V celotnem slovenskem prostoru poznamo namreč le še eno cehovsko evidenco, v kateri je zastopana slovenščina. Gre za cehovsko knjigo čevljarskega ceha v Metliki, vodeno v letih 1587–1741, ki vsebuje slovenske vpise iz obdobja od 1599 do 1696.⁵⁵ Njena naslednica, pisana med letoma 1759 in 1836, torej v Repeževem času in po njem, je, nasprotno, v celoti nemška.⁵⁶

Cehalia slovenica loškega čevljarskega in usnjarskega ceha je toliko dragocenejša, ker za zdaj za celotno 18. stoletje ne poznamo nobenega drugega slovenskega cehovskega uradnega zapisa. Še več, izkazalo se je, da je dobro ohranjena in bogatejša, kot bi se zdelo iz dosedanjih omemb v literaturi.⁵⁷

REPEŽEVO MESTO V SLOVENSKEM URADNOVALNEM PISMENSTVU

Filip Jakob Repež, slovenski ljudski pesnik in prirejevalec pesemskih besedil za petje, je bil tudi na področju slovenskega uradnega pismenstva pred svojim časom. Z vodenjem cehovskih knjig v slovenščini je hotel dajati zgled drugim, a nimamo potrditve, da bi se v Ložu po njem kdo zgledoval. Tako kot pri cehovskih dokumentih tudi pri sodnikovem letnem računu in navodilih za organiste ni bil razlog za izbiro jezika izključno praktične narave. Če bi to še lahko veljalo za navodila za starotrške organiste, ki jih je enkrat med letoma 1752 in 1773 raztolmačil v slovenščini, da bi jih njegovi nasledniki natanko razumeli, slovenskega računa mestnega sodnika Pavla Tomšiča leta 1740 gotovo ni napisal samo zato, ker Tomšič ni (dovolj) obvladal nemščine. V majhnih mestih v stoletjih ni manjkalo takih nemščine nevedskih sodnikov, a so pisanja, ki so jih v svojem imenu dali iz rok, namesto njih napisali v nemščini pisarji.

⁵⁵ Gl. objavo in obravnavo v: Weiss (ur.), *Metliška cehovska knjiga*.

⁵⁶ Prav tam, str. 300.

⁵⁷ Prim. Legiša – Gspan (ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 313; Golec, Mesto metliških cehovskih dokumentov, str. 219–220.

Repež pa je v praksi preizkusil nekaj, kar se je njegovim sodobnikom zdelo nepotrebno, nenavadno ali že kar neveljavno. Vprašamo se lahko, koliko tovrstnih (pol)uradnih pisanj in kakšnih je še nastalo izpod njegovega peresa v skoraj polstoletnem časovnem razponu, ko je deloval v Starem trgu in Ložu. Gotovo je pisal slovenska zasebna pisma, a žal ne poznamo niti enega Repeževega izdelka te vrste, napisanega v katerem koli jeziku.

Pri tem je nujno treba opozoriti, da je poleg organistovske več let opravljal službo loškega mestnega pisarja. Rokopis njegovega predhodnika na tem mestu zasledimo nazadnje 7. junija 1746 v pismu sodnika Tomšiča vicedomskega tajniku in fiskalu v Ljubljani,⁵⁸ Repežev rokopis pa v mestnih dokumentih najprej leta 1749 v napovedih mesta za terezijanski kataster.⁵⁹ V katastrskih spisih ni mogoče zgrešiti njegove lepopisne pisave.⁶⁰ Skromno je v njih zastopana tudi slovenščina, in sicer s slovensko zapisanimi ledinskimi imeni za posamezne parcele. V tem pogledu ni kataster za mesto Lož nič drugačen od katastrskih napovedi drugih gospostev, kjer je prav tako veliko ljudskih oblik mikrotoponimov. Repež jih je pisal v bohoričici z določenimi odstopanji, npr. *Pod Vlako, Stainarza, v'Sgoranih Skopizah, v'Dolanih Skopizah, v hrushizi, sa Breigam*. Tudi svoj priimek je zapisal bolj slovensko – *Repeßh*, ne v nemški ortografiji kakor druge, denimo *Thombschitsch, Lach, Kraschouiz*. Pri pisanju osebnih imen pa se je pogosto odločil za slovensko klicno obliko, npr. *Micha, Jurj, Mathia*,⁶¹ kar v tem času prav tako ni bila posebnost.

Žal ne vemo, ali je pisno slovenščino prakticiral tudi kot uradni mestni pisar. Loški mestni arhiv iz njegova časa je namreč uničen, pisanja višjim oblastvom pa redka in pogosto samo v prepisih.⁶² V teh pisanjih slovenščine tudi ni mogoče pričakovati. Če že, bi Repež slovensko lahko sestavljal sodniške letne račune, vodil kakšno manj pomembno evidenco, npr. mestni urbar, in pisal (pol)uradne ter zasebne dopise, predvsem za domače okolje.

Pri presojanju njegove vloge v slovenskem uradovalnem pismenstvu ni mogoče zanemariti pomembnega dejavnika – spodbudnega okolja. Opozoriti

⁵⁸ SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, L XX–2, 7. 6. 1746. – Precej verjetno se je zdelo, da je bil Repežev predhodnik na mestu loškega mestnega pisarja Janez Krstnik Bogataj, loški mitničar, ki je umrl 20. avgusta 1746; v mrliški matici je naveden kot gospod, brez poklica in s starostjo okoli 60 let (NŠAL, ŽA Stari trg pri Ložu, M 1699–1760, pag. 409). Vendar so takšno možnost izključili njegova pisava in podpisi v mitninskih polletnih in letnih računih (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 141, I/82, lit. L V–9, 8. 1. 1720, 8. 7. 1720, 9. 1. 1721, 9. 1. 1722, 9. 1. 1723).

⁵⁹ SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 45, RDA, P 192, No. 4, 26. 9. 1749.

⁶⁰ Prav tam, No. 1, 26. 8. 1752; No. 2, 26. 8. 1752; No. 3, 26. 8. 1752; No. 4, 26. 9. 1749; No. 5, s. d. [26. 9. 1749]; No. 6, s. d. [26. 9. 1749] in 26. 8. 1752.

⁶¹ Prav tam, No. 6, 26. 8. 1752.

⁶² Npr. SI AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek, šk. 51, lit. M, No. 8, Vol. 1, prezentirano 16. 1. 1751.

gre, da je Loška dolina z zaledjem eno tistih območij, kjer je v zgodnjem novem veku dokumentirano tako kvantitativno močno kot zvrstno raznoliko slovensko uradno in zasebno pismenstvo. Tudi tu so – tako, kakor je potrjeno za Belo krajino, kjer srečamo slovenske cehovske zapise že konec 16. stoletja – nanj utegnili vplivati zgledi iz sosednjega hrvaškega prostora.⁶³ Na prvem mestu spomnimo na kontinuirano izpričano zasebno dopisovanje v slovenščini konec 17. stoletja v socialno zelo heterogenem krogu piscev okoli cerkniškega župnika Gregorja Črviča (Cerviča), po rodu z Goriškega, in Korošice baronice Ester Maksimilijane Coraduzzi iz graščine Koča vas pri Ložu.⁶⁴ Črvič, čigar vpliv na druge pisce je potrjen, je tudi avtor druge najstarejše znane slovenske oporoke (1685).⁶⁵ Naslednji vrhunec slovenskega pismenstva – s precej verjetno vmesno kontinuiteto – je v Loški dolini dokumentiran sredi 18. stoletja z Repežem. In končno je v istem času, v letih 1762–1770, na bližnjih Blokah pod peresom župnika Frančiška Klempšeta, doma z Goriškega,⁶⁶ nastal najstarejši po vsebini, ne le iz omembe znani slovenski urbar, preveden iz nemščine.⁶⁷ Pri tem je treba poudariti, da je bil Klempše prej dvajset let kaplan v Starem trgu pri Ložu,⁶⁸ kjer mu za slovensko uradno pisanje ni manjkalo (Repeževih) zgledov. Med drugim je bil tudi eden od dveh mecenov Repeževe prve tiskane pesmarice (1757).⁶⁹

Vse od časa Črvičevega kroga do Repeževe dobe in še dlje bi se lahko v tem prostoru kontinuirano ohranjalo pisanje zasebnih pisem in tudi (pol)uradnih zapisov. V Črvičev krog je v Loški dolini med drugim spadal loški meščan, mitničar in mestni pisar Janez Krstnik Tomšič, avtor pisma baronu Marenziju

⁶³ Golec, Mesto metliških cehovskih dokumentov, str. 220–223.

⁶⁴ Merkù, *Slovenska plemiška pisma*; Merkù, *Zasebna slovenščina*.

⁶⁵ Golec, *Slovenske oporoke*, razdelek 1. 1. *Mesto oporok v slovenskem pismenstvu; razdelek 4. Značilnosti besedil*. – O Črviču (Cerviču) in njegovem pisanju v slovenščini gl. zlasti: Merkù, *Zasebna slovenščina v 17. stoletju*, str. 122–134. Njegovo pismo iz leta 1688 je dolgo veljalo za najstarejše pismo v slovenščini, oporoke iz leta 1685 pa za najstarejši slovenski testament (Rupel, *Pripevki k protireformacijski dobi*, str. 189–192).

⁶⁶ Objave iz zadnjih let omogočajo dopolnitev Klempšetovega biograma. Ob kleriških ordinacijah pri oglejskem patriarhu v Vidmu je označen kot Šmarčan (*Samariensis*), iz Šmarij pri Ajdovščini; mašniško posvečenje je prejel 25. februarja 1741 (Volčjak, *Ordinacijski zapisniki*, str. 127, 129, 142, 143, 145, 155, 156, 162 in 163). Ob vizitacijah goriškega nadškofa Attensa je sicer navajal, da prihaja od Sv. Roka pri Gorici, iz navedb starosti pa izhaja, da se je rodil leta 1715 (Volčjak, *Vizitacijski zapisniki 1752–1757*, str. 77; Volčjak, *Vizitacijski zapisniki 1761–1771*, str. 80 in 86).

⁶⁷ Urbar je ohranjen samo v delnem prepisu iz 20. stoletja in je edini, ki se ne nanaša na Prekmurje (Golec, *Urbarialia slovenica*, str. 288–295; Golec, *Uradovalna slovenika*, str. 226).

⁶⁸ Golec, *Urbarialia slovenica*, str. 294; Kebe, *Loška dolina*, str. 226.

⁶⁹ Repežev uvod vanjo pravi: »*Prečastitliva gospuda kaplana tukaj, gospud Francišk Klempše inu gospud Luka Kodela (Codella), sta zdej te bukvice skuzi njih špendane drukat pustila inu na svitlobo dala.*« (Kebe, *Loška dolina*, str. 128).

iz leta 1699.⁷⁰ Ne gre tudi prezreti, da je bil Repež sin cerkniškega organista Jakoba Repeža, ki je prihajal s Črvičem v neposredni stik. Črvič je šel denimo slabi dve leti pred smrtjo za krstnega botra Repeževemu starejšemu bratu.⁷¹

Filip Jakob Repež se je torej prek cehovskih zapisov in sodniškega računa, identificiranih kot njegovi lastnoročni izdelki, razkril kot oseba, ki ji pritiče več naslovov prvega. Poleg epitete prvega laika, ki je tiskal pesmarice, mu pripada naslov enega prvih pisarjev, ki so zavestno rabili in s tem promovirali slovenščino kot jezik, primeren ne le za nabožna besedila in najnujnejše uradovalne zapise, ampak za široko uradovavno prakso. Slednjo je udeleževal skoraj sto let, preden se je zahteva po uvedbi »slovenščine v pisarnice« artikulirala kot ena glavnih točk prvega slovenskega narodnega programa.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (= SI AS):

- SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 141, 184, 197.
- SI AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani: šk. 138.
- SI AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek: šk. 51.
- SI AS 166, Mesto Višnja Gora: šk. 4.
- SI AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 45.
- SI AS 1073, Zbirka rokopisov: II/51r.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL):

ŽA Cerknica: Matične knjige, R 1677–1693, R 1694–1728.

ŽA Stari trg pri Ložu: Matične knjige, R 1699–1746, P 1699–1726, M 1761–1777.

Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu:

šk. 5.

Literatura

Č.: Pisanje iz starejših časov. *Slovenski narod* 12 (1879), št. 192, 22. 8. 1879, s. p.

Črničev, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.

Golec, Boris: Mesto metliških cehovskih dokumentov ter Metlike in Bele krajine v slovenskem uradovalnem pismenstvu zgodnjega novega veka. V: Weiss, Janez (ur.): *Metliška cehovska knjiga*. Metlika: Belokranjski muzej, 2023, str. 213–240.

⁷⁰ Merkù, Zasebna slovenščina, str. 142–145. – Tomšič je sicer izpričan tudi kot loški mitničar in mestni sodnik (Golec, Mesto metliških cehovskih dokumentov, str. 220, op. 24). Njegova služba mestnega pisarja je dokumentirana leta 1689, ko je dobil mesto mitniškega protipisarja (SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 141, I/82, L V–8, 9. 12. 1689).

⁷¹ NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1677–1693, fol. 151v, 24. 8. 1692.

Golec, Boris: *Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850)*. Elektronske znanstvene monografije (eZmono). Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2017. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:oporoke/VIEW/>.

Golec, Boris: Šolniki in slovensko uradno pismo do srede 19. stoletja. *Šolska kronika* 26 (2017), št. 1–2, str. 90–106.

Golec, Boris: Uradno slovenika od začetkov do prelomne srede 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 65 (2020), št. 3–4, str. 215–235. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.65.3-4>

Golec, Boris: Urbarialna slovenica – po sledih urbarjev in urbarialnih registrov v slovenskem jeziku. *Arhivi* 29 (2006), št. 2, str. 275–304.

Kebe, Janez: *Loška dolina z Babnim Poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje*. Ljubljana: Družina, 1996.

Koblar, Anton: Kranjske cerkvene dragocenosti I. 1526. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 5 (1895), sešitek 6, str. 237–259.

Lavrič, Andrej: Čevljarska in usnjarska zadruga v Ložu. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 19 (1909), sešitek 2, str. 116–123.

Legiša, Lino (ur.) – Gspan, Alfonz (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike*. Ljubljana: Slovenska matica, 1956.

Lukman, Franc Ksav.[erij]: Repež (Repesh, Repish) Filip Jakob. V: *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab–Schmidl*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 83.

Merkù, Pavle: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.

Merkù, Pavle: Zasebna slovenščina v 17. stoletju. *Slavistična revija* 30 (1982), str. 121–150.

Mlinarič, Jože: Seznam imen iz latinske kronike. V: Teržan, Josip (ur.): *Ruška kronika*. Ruše: Krajevna skupnost, 1985, str. 133–247.

Pohlin, Marko: *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae*. Znanstvenokritična izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.

Rupel, Mirko: Prispevki k protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 5–7 (1954), str. 178–194.

Umek, Ema (ur.) idr.: *Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1982 (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, Zvezek 5).

Umek, Ema (ur.): *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije. Ljubljana, 8. do 17. februarja 1971*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1971.

Volčjak, Jure: *Ordinacijski zapisniki Oglejskega patriarhata za slovensko ozemlje v 18. stoletju (1701–1749)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2020 (Viri, št. 43).

Volčjak, Jure: *Vizitacijski zapisniki kranjskih arhidiaconatov Goriške nadškofije 1752–1757*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2022 (Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774; zv. 5).

Volčjak, Jure: *Vizitacijski zapisniki kranjskih arhidiaconatov Goriške nadškofije 1761–1771*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2022 (Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774; zv. 6).

Weiss, Janez (ur.): *Metliška cehovska knjiga*. Metlika: Belokranjski muzej, 2023.

FILIP JAKOB REPEŽ IN STAREJŠE SLOVENSKO URADOVALNO PISMENSTVO

Povzetek

V Cerknici rojeni Filip Jakob Repež (1706–1773), ki je skoraj pol stoletja (od 1726 do 1773) živel v mestu Lož in deloval kot organist v sosednjem Starem trgu, je v slovensko biografiko prišel kot slovenski ljudski pesnik in prirejevalec pesemskih besedil za petje. Znan je kot avtor več nabožnih, predvsem romarskih pesmaric in napotkov za pobožno življenje, natisnjenih in ponatisnjenih med letoma 1757 in 1775. Obenem velja za prvega laika (neduhovnika), ki je svoje pesmi tiskal.

Vsebinska, pravopisna in paleografska analiza malo znanih slovenskih zapisov iz Loške doline, nastalih v drugi in tretji četrtini 18. stoletja, je pokazala, da je imel Repež opazno vlogo tudi v slovenskem uradovalnem pismenstvu, in sicer veliko večjo, kot se je mislilo. Ni bil namreč samo avtor slovenskih navodil za organiste župnije Lož, kakor je veljalo doslej, ampak tudi pisec edinega slovensko pisanega letnega računa kakšnega mestnega sodnika ter dokumentov loškega čevljarskega in usnjarskega ceha. Pri navodilih za organiste in sodniškem računu gre sploh za osamljena primerka slovenskega uradovalnega pismenstva v celotnem zgodnjem novem veku, pri cehovskih dokumentih pa za edine znane tovrstne zapise iz 18. stoletja.

Najstarejše Repeževo uradovavno besedilo v slovenščini je letni račun sodnika mesta Lož iz leta 1740. Avtorstvo tega dokumenta so doslej pripisovali sodniku Pavlu Tomšiču, a sta jezik in pisava razkrila, da gre za Repeževo delo. Njegova navodila za organiste, ki jih poznamo samo iz delne objave iz leta 1879, izvirnik pa je izgubljen, glede na vsebino niso mogla nastati pred letom 1752, tj. vsaj četrto stoletja pozneje, kot je datirana matrikula župnije Lož (1726), katere nadaljevanje so in v naslovu katere je Filip Jakob Repež naveden v prvi osebi. Repeževe najboljše slovenske zapise najdemo v dveh foliantih loškega čevljarskega in usnjarskega ceha oz. bratovščine iz časovnega razpona 1752–1772. Njihov avtor do zdaj ni bilo znan, zapisi pa le v fragmentih iz dveh objav.

Organist Repež, nekaj časa hkrati tudi loški mestni pisar, je bil na področju slovenskega uradovalnega pismenstva pred svojim časom. S slovenskim vodenjem cehovskih knjig je hotel dajati zgled drugim, a nimamo potrditve, da bi se v Ložu po njem kdo zgledoval. Tako kot pri cehovskih dokumentih tudi pri sodnikovem letnem računu in navodilih za organiste ni bil razlog za izbiro jezika izključno praktične narave.

Pri presojanju vloge Filipa Jakoba Repeža v slovenskem uradovalnem pismenstvu ni mogoče zanemariti pomembnega dejavnika – spodbudnega okolja. Loška dolina z zaledjem – od Cerknice do Blok – je bila namreč eno tistih območij, kjer je v zgodnjem novem veku dokumentirano tako kvantitativno močno kakor zvrstno raznoliko slovensko uradovavno in zasebno pismenstvo, začeni s krogom okoli cerkniškega župnika Gregorja Črviča konec 17. stoletja. Repežu pa poleg epitete prvega laika, ki je tiskal pesmarice, pripada naslov enega prvih pisarjev, ki so zavestno rabili in s tem promovirali slovenščino kot jezik, primeren ne le za nabožna besedila in najnujnejše uradovalne zapise, ampak za široko uradovavno prakso.

FILIP JAKOB REPEŽ AND OLDER SLOVENE OFFICIAL LITERACY

Summary

Filip Jakob Repež (1706–1773), a native of Cerknica who resided in Lož from 1726 to 1773 and served as an organist in nearby Stari trg, is notable in Slovenian history for his contributions as a folk poet and adapter of song lyrics. He is credited as the author of multiple devotional songbooks and guides for devotional practices, which were published and republished between 1757 and 1775. Additionally, Repež holds the distinction of being the first secular individual to have his poetry printed, marking a departure from the predominantly spiritual authors of the time.

An analysis encompassing content, orthography, and palaeography of the relatively overlooked Slovenian records from Loška dolina, dating from the second and third quarters of the 18th century, reveals Repež's notable contribution to Slovenian official literacy. Contrary to prior beliefs that he solely authored Slovene instructions for the organists of the parish of Lož, Repež was also responsible for composing the only annual account in Slovene of a town magistrate and the documents of the shoemakers' and leatherworkers' guilds of Lož. These findings reveal the substantial role of Repež in Slovenian official literacy during the early modern period, as the organist's instructions and the magistrate's account represent the sole examples of such writing from that era, and the guild documents stand as the only known records of their kind from the 18th century.

The oldest official text in Slovene attributed to Repež is the annual account of the magistrate of the town of Lož from 1740. While Judge Pavel Tomšič was previously credited as the author, analysis of the language and handwriting indicates that it is actually the work of Repež. His instructions for organists, which were only partially published in 1879 and have since been lost, could not have been written before 1752. This is at least a quarter of a century after the date of the Lož parish register (1726), of which they are a continuation. Filip Jakob Repež is mentioned in the first person in the title of the register. Repež's most comprehensive Slovenian records can be found in the two foliants of the shoemakers' and leatherworkers' guilds and brotherhoods of Lož, dating from 1752–1772. The author of these records has not been identified, and only fragmented publications of the records are available.

Organist Repež, who also served as the town clerk of Lož, was a pioneer in the development of Slovenian official literacy. He aimed to lead by example by maintaining Slovenian guild books, although there is no evidence that others in Lož followed suit. In line with the guild documents, the decision to use a specific language for the Judge's yearly accounts and the guidelines for organists was not solely based on practical considerations.

The impact of Filip Jakob Repež on Slovenian official literacy cannot be understated, particularly in light of the stimulating environment in which he operated. During the early modern period, the region of Loška dolina and its hinterland, spanning from Cerknica to Bloke, played a pivotal role in documenting a robust and diverse array of Slovenian official and private literacy. This literary tradition originated with the circle centered around the Cerknica parish priest Gregor Črvič at the close of the 17th century. Recognized as the first layman to publish songbooks, Repež also stands as one of the pioneering scribes who deliberately promoted Slovene as a language suitable not only for devotional texts and fundamental official records, but also for a broad spectrum of official practices.

FILIP JAKOB REPEŽ UND ÄLTERES SLOWENISCHES AMTSSCHRIFTTUM

Zusammenfassung

Filip Jakob Repež (1706–1773), geboren in Cerknica, der von 1726 bis 1773 in Lož lebte und als Organist im nahe gelegenen Stari trg diente, ist in der slowenischen Geschichte für seine Beiträge als Volksdichter und Verfasser von Liedtexten bekannt. Er gilt als Autor zahlreicher Andachtsbücher insbesondere für Pilgerer, und Anleitungen für Andachtsübungen, die zwischen 1757 und 1775 veröffentlicht und wiederveröffentlicht wurden. Darüber hinaus ist Repež der erste weltliche Autor, dessen Gedichte gedruckt wurden.

Eine Analyse des Inhalts, der Orthographie und der Paläographie der relativ übersehenen slowenischen Aufzeichnungen aus Loška dolina, die aus dem zweiten und dritten Viertel des 18. Jahrhunderts stammen, zeigt den bemerkenswerten Beitrag von Repež zur slowenischen Amtssprache. Entgegen der bisherigen Annahme, dass er nur die slowenischen Anweisungen für die Organisten der Gemeinde Lož verfasst hat, war Repež auch für die Abfassung der einzigen Jahresrechnung des Stadtmagistrats in slowenischer Sprache und der Dokumente der Schuhmacher- und Lederarbeiterzunft von Lož verantwortlich. Diese Funde verdeutlichen die bedeutende Rolle von Repež in der slowenischen Amtsschriftstellerei der frühen Neuzeit, denn die Anweisungen für die Organisten und der Rechenschaftsbericht des Magistrats sind die einzigen Beispiele für solche Schriften aus dieser Zeit, und die Zunftdokumente sind die einzigen bekannten Aufzeichnungen dieser Art aus dem 18. Jahrhundert.

Der älteste offizielle Text in slowenischer Sprache, der Repež zugeschrieben wird, ist die Jahresrechnung des Magistrats der Stadt Lož aus dem Jahr 1740. Während früher der Richter Pavel Tomšič als Autor genannt wurde, deutet die Analyse der Sprache und der Handschrift darauf hin, dass es sich tatsächlich um das Werk von Repež handelt. Seine Anweisungen für Organisten, die nur teilweise im Jahr 1879 veröffentlicht wurden und seitdem verloren gegangen sind, können nicht vor 1752 geschrieben worden sein. Das ist mindestens ein Vierteljahrhundert nach dem Datum des Ložer Kirchenbuchs (1726), von dem sie eine Fortsetzung sind. Filip Jakob Repež wird im Titel des Registers in der ersten Person genannt. Die umfangreichsten slowenischen Aufzeichnungen von Repež finden sich in den beiden Folianten der Schuster- und Ledererzunft und Bruderschaften von Lož aus den Jahren 1752–1772. Der Autor dieser Aufzeichnungen konnte nicht identifiziert werden, und es sind nur fragmentarische Veröffentlichungen der Aufzeichnungen verfügbar.

Der Organist Repež, der eine Zeit lang auch als Stadtschreiber von Lož tätig war, war seiner Zeit auf dem Gebiet der slowenischen Amtsschriftstellerei weit voraus. Er ging mit gutem Beispiel voran, indem er die slowenischen Zunftbücher führte, obwohl es keine Beweise dafür gibt, dass andere in Lož diesem Beispiel folgten. In Übereinstimmung mit den Dokumenten der Gilde beruhte die Entscheidung, das Slowenische für die Jahresabrechnung des Richters und die Anweisungen für die Organisten zu verwenden, nicht nur auf praktischen Erwägungen.

Der Einfluss von Filip Jakob Repež auf das offizielle slowenische Schrifttum kann nicht unterschätzt werden, insbesondere in Anbetracht des anregenden Umfelds, in dem er tätig war. Die Region Loška dolina und ihr Hinterland - von Cerknica bis Bloke - war eines der Gebiete, in denen in der Frühen Neuzeit sowohl quantitativ starke als auch gattungsmässig vielfältige slowenische offizielle und private Schriftlichkeit dokumentiert ist, beginnend mit dem Kreis um den Pfarrer von Cerknica, Gregor Črvič, am Ende des 17. Jahrhunderts. Repež gilt als der erste Laie, der Liederbücher veröffentlichte, und als einer der ersten

Schriftgelehrten, der das Slowenische bewusst als eine Sprache förderte, die nicht nur für Andachtstexte und grundlegende offizielle Aufzeichnungen geeignet war, sondern auch für ein breites Spektrum von Amtshandlungen.

»Ko bi bil pri Trojici, tudi ti ne bi bil socialist ...«^{*}

Marjan Toš^{**}

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.251>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 94(497.4-18):929Kraigher A.

Potrjeno – Accepted: 10. 6. 2024 | Objavljeno – Published: 16. 9. 2024

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Marjan Toš: »Ko bi bil pri Trojici, tudi ti ne bi bil socialist ...«. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 1, str. 34–54

Občinski odbori na podeželju v desetletju pred prvo svetovno vojno so bili na slovenskem Štajerskem – razen v mariborski okolici – večinoma v slovenskih rokah. Nemci in nemškutarji pa so trdno držali v svojih rokah večino mest (Maribor, Celje, Ptuj, Slovenska Bistrica, Ormož) in tedanje trge, med njimi tudi Sv. Lenart v Slovenskih goricah. Nemci so imeli za trdno oporo svojega delovanja še dve »bojni organizaciji«, ki sta bili Schulverein¹ in Sudmark². Nazorsko sta se sicer malenkostno razlikovali, saj je

---

* Članek je posvečen spominu na 110-letnico prve izdaja Kraigherjevega Kontrolorja Škrobarja in 110-letnici Kraigherjeva odhoda iz Sv. Trojice, v kateri je pustil globoke sledi.

** Marjan Toš, doktor in magister zgodovinskih znanosti, prof. geografije in zgodovine, upokojeni muzejski svetovalec, 2230 Lenart v Slovenskih goricah, marjan.tos@gmail.com – Marjan Toš, PhD in Historical Sciences, Professor of History and Geography, retired Museum Consultant, SI 2230 Lenart v Slovenskih goricah, marjan.tos@gmail.com

¹ Deutscher Schulverein so ustanovili 2. julija 1880 na Dunaju. Njegov namen je bil predvsem, da s šolstvom vodi Abwehrekampf zlasti na narodnostnih mejah, v resnici pa da bi germaniziral nenemške narode.

² Sudmark, nemško društvo, ki je v letih pred prvo svetovno vojno skrbelo za gospodarsko stran graditve »nemškega mostu do Jadrana«, in to predvsem na slovenskem Štajerskem. To nemško obrambno društvo je bilo ustanovljeno v Gradcu 24. 1. 1889 in je nudilo gospodarsko pomoč Nemcem na mešanih ozemljih Štajerske, Koroške in Kranjske. Finančno je podpiralo nemške kmete, obrtnike in je skrbelo za njihovo

bila prva, to je Schulverein, nemško liberalno usmerjena, druga pa je bila antisemitska, a sta se obe pri raznarodovalnem delu medsebojno dopolnjevali³. Pri Sv. Lenartu je bil Schulverein izjemno ofenziven, saj so imeli trško Nemci v svojih rokah politično in ekonomsko moč. Pri Sv. Trojici Schulvereina sicer ni bilo, a so bili ekonomsko najmočnejši tržani prav tako Nemci. Po prelomu 19. in 20. stoletja je v desetletju pred prvo svetovno vojno pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah živel zdravnik in pisatelj dr. Alojz Kraigher. Leta 1914 je izdal Kontrolorja Škrobarja. Zanimiva, literarno obarvana slika narodnostnih razmer na slovensko goriškem podeželju, tudi po 110 letih nosi v sebi neverjetno bogato sporočilo o »narodnostni mizeriji« v teh krajih in kliče po novem Škrobarju.

Ključne besede: Slovenci, Nemci, Škrobar, Cankar, Kraigher, Weixl, Lenart, Sv. Trojica.

Marjan Toš: "If you were in Trojica, you wouldn't be a socialist either ...". Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 1, pp. 34–54

In the decade before the First World War, municipal committees in rural areas in Slovene Styria – except in the Maribor area – were mostly in Slovene hands. The Germans and the Germanizers, however, had a firm grip on most of the towns (Maribor, Celje, Ptuj, Slovenska Bistrica, Ormož) and the squares of the time, including Sv. Lenart in Slovenske gorice. The Germans had two other "fighting organisations" as a firm basis for their activities, the Schulverein and the Sudmark. Although they differed slightly in outlook, the first, the Schulverein, being German liberal and the second anti-Semitic, the two complemented each other in their work of extermination. In Sv. Lenart, the Schulverein was extremely offensive, since the Germans in the market had political and economic power in their hands. There was no Schulverein in Sv. Trojica, but the economically most powerful people of the market were also Germans. After the turn of the 19th and 20th centuries, in the decade before the First World War, the physician and writer Dr. Alojz Kraigher lived in Sv. Trojica in the Slovenske gorice region. In 1914 he published Kontrolor Škrobar (Controller Škrobar). This interesting, literary picture of the ethnic situation in the Slovenian Goriška countryside, even after 110 years, carries a vibrant message about the "national misery" in these places and calls for a new Škrobar.

Keywords: Slovenes, Germans, Škrobar, Cankar, Kraigher, Weixl, Lenart, Sv. Trojica.

---

povezovanje in sodelovanje (prim. Gradivo 13. sociološke delavnice Spomin na preteklost – Časovnost nečasovnega, Kamnik, 29. 3. 2007). To društvo je poleg Schulvereina vsiljevalo večvrednostno nemško ideologijo na slovenskem Štajerskem, kjer je imelo veliko podružnic, ki so delovale izredno organizirano in ofenzivno. Kljub temu pa so ob koncu 19. stoletja slovenski Štajerci postajali vse bolj enakopravni del slovenskega naroda, z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, s političnimi, kulturnimi in gospodarskimi organizacijami, ki so krepile slovenstvo. To je bilo še posebej pomembno ob narodnostni meji med Šentiljem in Radgono, v širšem zaledju Slovenskih goric.

³ Teplý, str. 485.

I.

V prvih letih dvajsetega stoletja je prišlo v slovenskem taboru na Štajerskem do velikih političnih sprememb⁴. Sloga⁵ je postajala vse bolj anahronizem, saj so na dnevni red prihajale teme, ki so presegle gole okvire narodno-jezičnih problemov, na katerih je temeljila njena politika. V ospredje so silili problemi socialnega, gospodarskega in kulturnega značaja, ob katerih so se lomila kopja različnih ideoloških nazorov. Mladi intelektualci, ki so se ob menjavi generacij uveljavljali v družbi, so že na začetku uvideli, da je sloga postala glavni zaviralec napredka, kajti slogaški politiki so še vedno imeli moč nad narodom, tudi finančno; mladi, še neveljavljeni politiki, pa so potrebovali ogromno energije in znanja, da so lahko svoje ideje sloge vajenim ljudem predstavili in tudi uveljavili. Katoliški tabor, v katerem je doraščala generacija »treh risov«, še posebej politično genialna osebnost dr. Antona Korošca, je vse pogosteje napadal liberalno misleče štajerske politike, hkrati pa zavračal politiko sloge, ki je postajala neučinkovita. Najradikalnejši je bil v tem oziru dr. Anton Korošec, ki je junija 1901, na ustanovnem zboru Katoliškega političnega društva v Slovenski Bistrici, prvič javno in ostro kritiziral tedanjo slovensko uradno politiko na Štajerskem, »češ da je brez vodstva, brez smeri, brez načel, a poslanci brez stikov z ljudstvom«. Na istem mestu je prvič tudi javno zahteval ustanovitev katoliške slovenske kmetijske stranke. Ta je bila ustanovljena v Mariboru leta 1907 in njen prvi predsednik je postal deželni in državni poslanec Ivan Roškar z Malne⁶. Stranka je dobila veliko podporo v celotnih osrednjih Slovenskih goricah, še posebej na lenarškem območju in tudi

---

⁴ Branko Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo? Slovenska politika na Štajerskem v letih 1906–1914*, Celje 2005, str. 11.

⁵ Slogaštvo pomeni v slovenski zgodovini zadnje tretjine 19. stoletja sodelovanje liberalne in konservativne struje. Njegov nastanek postavimo v čas po prvem razcepu slovenske politike 1872–1876. Od tu naprej sta obe struji vodili slovensko politiko v državnem zboru ter deželnih zborih in za volitve so postavljali skupne kandidate. Kljub vsej slogi je imela vsaka od obeh struj svojo politično usmeritev: katoliška je izdajala svoj časopis *Slovenec*, liberalna pa Slovenski narod. V imenu sloge so liberalci upoštevali »krščansko in »katoliško podlago« kompletne politike. Za katoliškim taborom po moči v stranki in zaradi močnih položajev v mestih ter tudi na podeželju niso zaostajali. Vseeno pa je občasno prihajalo do trenj in nastopov proti uradnim slogaškim kandidaturam na volitvah. Konec sloge ter nastanek ločenih katoliških in liberalnih strank v devetdesetih letih 19. stoletja in na začetku 20. stoletja na Kranjskem, Štajerskem ter Goriškem so prinesla vedno večja nasprotja ter nova katoliška miselnost. Slogaštvo so poskušali neuspešno ohraniti zadnji slogaški politiki, kot sta bila Miroslav Ploj ter Franc Jurtela (prim. *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979).

⁶ Ivan Roškar, umni gospodar in politik, rokopis referata za simpozij v Jurovskem Dolu dne 24. avgusta 2019, arhiv Marjana Toša in Občine Sveti Jurij v Slovenskih goricah.

v Sveti Trojici⁷, kjer so bili politično in gospodarsko sicer maloštevilni Nemci močnejši od Slovencev. Zato so se na prelomu 19. in 20. stoletja in v desetletju pred prvo svetovno vojno odvijale narodnostne »praske« in »boji« tako v Sveti Trojici kot še bolj v sosednjem Lenartu, ki je sicer na zunaj kazal nemško lice, v resnici pa je bil slovenski. Podobno je bilo pri Sveti Trojici. Okolica obeh trgov je bila povsem slovenska. Leta 1910 je v Lenartu živel 622 prebivalcev, pred začetkom 1. svetovne vojne pa 637 prebivalcev⁸. Po ljudskem štetju iz leta 1900 so pri Lenartu našeli 306 Nemcev in 297 Slovencev, leta 1910 so našeli 323 Nemcev in 302 Slovence. Okolica je bila povsem slovenska, saj je štel lenarški sodni okraj po ljudskem štetju iz leta 1900 samo 380 Nemcev in 17.115 Slovencev. Za narodnostne razmere pri Lenartu je bilo pomembno predvsem to, kako so bili usmerjeni uradniki v posameznih uradih in pripadniki svobodnih poklicev. Manj zanimive kot pri Lenartu so bile narodnostne razmere v okoliških krajih, kjer narodnostnih bojov med Nemci in Slovenci tako rekoč ni bilo. Med intelektualnimi poklici so igrali važno vlogo zdravniki, med katerimi je najbolj izstopal dr. Alojz Kraigher iz Sv. Trojice. Za narodnostno življenje in utrjevanje slovenstva sta bili zelo pomembni ustanovi šola in župnišče. Lenarška šola je bila pomembna slovenska postojanka, na veljavi pa je pridobila zlasti po letu 1895, ko je bila pri cerkvi v trškem središču zgrajena nova šolska zgradba, ena najlepših na slovenskem Štajerskem⁹. Zaradi močne slovenizacije šole so lenarški Nemci leta 1909 ustanovili Schulvereinsko šolo¹⁰ in zanjo zgradili novo šolsko poslopje¹¹. Vodil jo je nadučitelj Otto Flory, slovensko šolo pa nadučitelj in velik narodnjak Radoslav Kopic. Za nemško

⁷ Leta 1419 se je naselbina na območju današnjega trga Sv. Trojica imenovala GRADISCHEN, po letu 1643 pa Sv. Trojica (prim. Jože Curk, Topografski zapiski iz leta 1962).

⁸ Almanah Lenart 1989–1999, Lenart 1999, str. 9. Pred prvo svetovno vojno so bili lenarški tržani predvsem trgovci in obrtniki; industrije, razen manjše opekarne, ni bilo. Trgovina in obrt sta zadoščali dnevnim potrebam trškega in tudi okoliškega kmečkega prebivalstva. V trgu je bilo 5 trgovin z mešanim blagom, 1 trgovina z železno, steklom, usnjem in mineralno vodo. Lenart je takrat premogel 3 pekarne, 2 mesariji, 2 čevljarja, 2 mizarja, 2 kleparja, po enega krojača, brivca, lončarja, medicarja in svečarja, sedlarja, zidarja, ključavničarja, kolarja in urarja. Bilo je 8 gostiln; med njimi je bila slovenska samo Arnuševa. Gostilničarji so se šteli med najpomembnejše lenarške tržane.

⁹ Dobila je vzdevek »lenarška lepota«.

¹⁰ Deutscher Schulverein – Nemško šolsko društvo so ustanovili 2. julija 1880 leta na Dunaju in je bil namenjen za germanizacijo nenemških narodov v monarhiji, tudi Slovencev na Štajerskem. To je bila zasebna nemška šolska organizacija v Avstro-Ogrski, ki je veliko pripomogla k uresničevanju nemškega raznarodovanja, in to še zlasti v obmejnih predelih med Šentiljem in Mariborom ter tudi na območju osrednjih Slovenskih goric. Društvo je bilo razpuščeno po prevratu leta 1918, a je še naprej tajno podpiralo delovanje nemške manjšine na območju Kraljevine SHS in v 30. letih 20. stoletja. Aktivno je sodelovalo tudi pri nacifikaciji.

¹¹ Današnja »zgoranja šola« na Ptujski cesti v Lenartu.

šolo ni bilo dovolj otrok, zato so vanjo poleg nekaterih kmečkih in viničarskih otrok iz okolice Lenarta vozili tudi otroke iz dunajske sirotišnice. Vsako leto so pripeljali v Lenart po 20 do 30 sirot. V to šolo so vozili svoje otroke tudi trojiški Nemci in nekateri kočarji ter viničarji, ki so bili odvisni od svojih nemških gospodarjev. Pri Lenartu je po letu 1908 postala izredno pomembna vloga liberalnega društva Sokol, ki ga je vodil krog okoli dr. Milana Goriška¹². Pri Sv. Trojici v tem času lenarški Sokol ni imel javnih podpornikov. Trg Sv. Trojica¹³ je proti prelomu 19. in 20. stoletja počasi pridobival na pomenu in krepil svojo ekonomsko, družbeno in kulturno funkcijo. K temu so veliko pripomogla tudi romanja k božjepotni cerkvi sv. Trojice.

Slika 1: Ena od starejših razglednic Sv. Trojice

Pomembno vlogo na kulturnem in duhovnem področju je takrat odigrala šola. Gospodarski, prosvetni in kulturni pomen Sv. Trojice je bil v tem času že prepoznaven. Kraj je imel razvito šolstvo, zgodaj je dobil pošto in imel je

¹² Dr. Milan Gorišek (1878–1957), slovenski narodnjak, lenarški odvetnik, liberalni politik, voditelj Sokola in osrednja osebnost narodnostnega gibanja pri Lenartu pred prvo svetovno vojno. Ob prevratu 1918 je bil odločen podpornik generala Maistra, ki mu je pomagal z denarjem in z živežem za njegovo vojsko v bojih za slovenski Maribor in Štajersko. Med obema svetovnima vojnima v prejšnjem stoletju je bil med leti 1925–1936 tudi lenarški župan.

¹³ Sv. Trojica je bila razglašena za trg leta 1872.

zdravnika. Nadvse pomembno je bilo društveno delovanje; prvo in najstarejše društvo v kraju je bilo gasilsko (Požarna bramba), ki je bilo ustanovljeno že leta 1875¹⁴.

Pri Sv. Trojici so leta 1908 ustanovili še Slovensko katoliško izobraževalno društvo, h kateremu je pristopilo 24 mož in mladeničev. Predsednik je bil Franc Zemljič, podpredsednik pa pater Nikolaj Meznarič. Tajniške naloge je opravljal župnik Pij Žankar; njegov namestnik je bil Matija Vračič, razgledani kmet in umni gospodar iz Sp. Senarske. Blagajniško poslovanje so zaupali Rudolfu Rojku in njegovemu namestniku Lavoslavu Perku. Društveni knjižničar je bil Franc Perko, pregledovalca računov pa Jožef Švarc in Matija Majhenič. Ustanovitev tega društva so pozdravili celo v bližnjem Lenartu¹⁵. Ob ustanovitvi so med drugim izpostavili pomen šolskega pouka v materinem jeziku in vlogo šole pri tem. Desetletje pred prvo svetovno vojno je poleg narodnostnih prask, o katerih sta občasno poročala Slovenski gospodar in ptujski časopis Štajerc, zaznamovalo kulturno in društveno življenje, ki se je odražalo tudi na zunaj.

II.

O tem je pisal tudi Ivan Cankar, ki je med novembrom 1910 in majem 1911 živel pri svojem prijatelju, trojiškem zdravniku dr. Alojzu Kraigherju¹⁶. Dr. Alojz Kraigher se je rodil 22. aprila 1877 leta v Postojni kot najstarejši od trinajstih otrok. Oče je bil premožen trgovec in posestnik. Osnovno šolo je obiskoval v Postojni in slabo leto je bil njegov domači učitelj pesnik Fran Gestrin. Gimnazijo je obiskoval v Novem mestu in v Ljubljani. Leta 1897 se je vpisal na medicino na Dunaju. Tam je tudi promoviral leta 1903; najprej je služboval v Ljubljani (1903–1905), nato pa kot splošni zdravnik v Bovcu (1905–1907). Kot okrajni zdravnik je najprej delal pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah (1907–1914) in nato v Ljubljani (1914–1922), kjer je v letih 1919–1922 vodil mestno bolnišnico. Prizadeval si je za ustanovitev samostojne Medicinske fakultete v Ljubljani (1919); naslednje leto je postal ravnatelj Ljubljanske

¹⁴ Trojiško gasilsko društvo je drugo najstarejše na lenarškem območju in je med starejšimi društvi v Sloveniji. Ob ustanovitvi je bil v njem prevladujoč nemški vpliv.

¹⁵ Slovenski gospodar, letnik 1908, UKM Maribor (prim. *Trojiška kronika* (Življenje na odru), Sv. Trojica 2001, 28 in *Slovenski gospodar* z dne 23. aprila 1908).

¹⁶ Alojz Kraigher sodi med najpomembnejše slovenske naturaliste. Zaslovel je predvsem z romanom Kontrolor Škrobar, v katerem je slikovito opisal narodnostne boje v osrednjih Slovenskih goricah na začetku 20. stoletja in posebej izpostavil značajske lastnosti predstavnikov svobodnih poklicev in inteligence pri Lenartu in pri Sv. Trojici. Kraigher je bil zdravnik pri Sv. Trojici v letih 1907–1914.

deželne bolnišnice, a so ga že čez dve leti politično upokojili (1922). Dr. Kraigher je v letih 1922 in 1923 študiral stomatologijo v Münchnu; po specializaciji je delal kot zobozdravnik v Gorici do leta 1929, ko se je pred fašizmom umaknil v Ljubljano. Leta 1938 je kandidiral na listi Zveze delovnega ljudstva in postal član Komunistične partije; istega leta je bil zaprt zaradi podpisa Kmetsko-delavske spomenice. Med II. svetovno vojno je sodeloval z OF, bil je zaprt, januarja 1944 pa interniran v taborišče Dachau. Leta 1945 ga je Medicinska fakulteta v Ljubljani imenovala za častnega profesorja zaradi zaslug pri njenem ustanavljanju in istega leta je postal bibliotekar Centralne medicinske knjižnice, kjer je delal do upokojitve leta 1948. V letih 1946 in 1947 je bil tudi urednik Zdravstvenega vestnika. Umrli je 25. februarja 1959 v Ljubljani. Bil je velik humanist in je vedno pomagal pomoči potrebnim, ne da bi pri tem omenjal plačilo. Zato so ga Trojičani sprejeli medse kot priljubljenega ljudskega zdravnika.

Slika 2: Dr. Alojz Kraigher

Dr. Alojz Kraigher je kot pisatelj pisal dramska in pripovedna dela, kjer opisuje družbene in politične razmere pred prvo svetovno vojno, življenje slovenskega meščanskega izobraženstva in malomeščanstva; pomembni motivi so ljubezen in erotika ter politični boj za ohranitev slovenstva. Izbor novel je izdal v zbirki Novele, posthumno pa je izšla še zbirka Na robu življenja, v kateri je zbrana kratka vojna in taboriščna proza. Njegovi najbolj znani deli sta drama Školjka in roman Kontrolor Škrobar, za njegovo najboljšo delo pa

velja enodejanka Drama na travniku. Sicer je pisal tudi književne recenzije, članke s področja literature, kulture in medicine, študije in polemike.

Slovenske gorice in narodnostne boje v desetletju pred prvo svetovno vojno je literarno imenitno opisal v romanu Kontrolor Škrobar. To je verna podoba narodnostnih in političnih razmer, v katerih so prihajali do izraza tudi značaji avstrijskega uradništva, ki je ostajalo »bogu in cesarju« zvesto, čeprav so mnogi med njimi v srcu že krepko čutili slovenski domoljubni naboje. Roman predstavlja tudi običajno, vsakdanje ljubezensko življenje in gostilniške praske, ki so se dogajale ob vsaki malenkosti. Osrednje like si je Kraigher izposodil kar od nekaterih najvidnejših narodnostnih delavcev, državnih uradnikov in lenarških intelektualcev. Slovencev in Nemcev. Mnogi so menili, da je glavni junak romana lenarški sodnik in kasnejši sodni starešina dr. Ožbolt Ilaunig. Ta se je v romanu celo sam našel in tega Kraigherju ni zameril. Ta ocena je veljala lep čas in ni jih bilo malo, ki so Ilaunigu v šali govorili, da je bil za model glavnega junaka v Kraigherjevem romanu Kontrolor Škrobar, torej »kontrolorja Arnošta«. Ilaunig je o tem v svoji avtobiografiji »Moje življenje I.–XIII.« celo sam zapisal, da »so bili moj temperament in moji dogodljaji Kraigherju v marsikaterem oziru povod, da je to uporabil za svoj roman in to na način, da bi lahko vsak vse otipal«. Kraigher se je tej oceni izogibal in jasno navedel, da je sicer res opisoval po modelih, »vendar sem vse svoje like dvigal v romantičnosti. Vsi so pravzaprav mnogo lepši, kot so bili«. Ilaunig je res živel veselo ljubezensko življenje in tudi nikoli ni tajil, da je bil narodno omahljiv, saj se je poročil z Nemko. A svojo »narodno usodo«, o kateri je sam pisal v omenjeni avtobiografiji, je reševal z veselimi družabništvom, petjem in pitjem, »nato pa na državnozbornih volitvah volil nemškega kandidata«. Bolj kot ocena, da je bil Kraigherju za model Ilaunig, bo držala novejša ugotovitev, da je pisatelj za »Arnoštov model« uporabil lenarškega notarja Franja Štupico, ki ga je Ilaunig tudi označil za »narodnega omahljivca, ki je na volitvah dokončno kapituliral«. Prava resnica pa je po mojem mnenju nekje v sredini, saj sta bila oba, torej Ilaunig in Štupica, primerna za literarno uporabo in prisposodbo uradnikov takratnega časa, ki jih je dr. Alojz Kraigher kot okrajni zdravnik pri Sv. Trojici zelo dobro poznal. O romanu je dejal, da je začel »pisati Kontrolorja Škrobarja spomladi 1910. A prav to leto so se pripravljali pri Sv. Jedrti na občinske volitve. Snov mi je rasla in se mi razvijala v zasnovi in pod peresom spričo vseh jedrških volitvenih in družbenih dogajanj, spletk, škandalov in vsega drugega ... Na tujem si se šolal, iz tujega si se šolal, iz domačega pa ustvarjaš.« Kontrolorja Škrobarja je pri Sv. Jedrti sprejel dr. Žižek, ki ga je popeljal po vasi in mu dal prve informacije: ... »Peš ste torej prišli? ... Tešč ste še tudi. Sem pojdiva. Gostilničar je sicer klerikalec ... No, ta vaša davkarija – osje gnezdo ... Tu vam še odgovorijo ne slovenski. Sodnija bi še bila, čeprav je nižje uradništvo razen dveh pisarjev tudi vse nemčursko ... Vaš prednik je

bil naš človek ... Notar dr. Kurbus je mož stare šole. Slogaš in konzervativec. En zdravnik je Nemeč, drugi Slovenec. Našemu gre boljše. Poštar je Slovenec, a poštni pečat je nemški. ... Dr. Črnko je Kranjec. Tudi vi ste Kranjec. No, to še ni noben greh ... Med trgovci je en sam Slovenec. Obrtniki skoraj vsi nemškutarji ... Naša šola je seveda utrakvistična¹⁷. Leta 1950 je Alojz Kraigher v tekstu Po štiridesetih letih napisal, »da je vse svoje like v romanu dvignil v romantičnosti. Vsi so pravzaprav mnogo lepši, kot so bili v resnici ... Škrobar sam je portret samo do neke meje. Škrobar je skombiniran tip za reprezentanta nacionalne mlačnosti, strahopetnosti ...« Kraigher je v romanu opisal tudi slovenskega zdravnika Franja/Franceta/ Tipliča (1869–1918), ki je bil poznan kot izredno napredni narodno-politični delavec in tesen sodelavec lenarških

Slika 3: Vhodna vrata nekdanje Golobove gostilne pri Sv. Trojici še iz časov, ko je skozi njih prihajal Ivan Cankar/Foto Marjan Toš

¹⁷ *Trojiška kronika*, druga dopolnjena izdaja, (ur. Marjan Toš) Sv. Trojica 2015.

narodnjakov, še posebej dr. Milana Goriška. Leta 1900 je prišel k Sv. Lenartu za drugega okrajnega zdravnika, po izbruhu prve svetovne vojne pa je bil edini zdravnik v osrednjih Slovenskih goricah. Bil je zelo delaven mož, do revežev in bolnikov izredno socialno čuteč in med ljudmi zelo priljubljen. Cenil ga je tudi dr. Kraigher, ki je Slovenske gorice zapustil leta 1914 in ni poznal razmer med prvo svetovno vojno. Dr. Tiplič v romanu nastopa kot dr. Njivar. Glavni junak romana, kontrolor Arnoš, je v romanu predstavljen tudi kot velik ženskar in ljubimec. Stanoval je pri učitelju Belni v Lenartu in Belna ga je hotel celo za zeta. Nič ga pri Arnošu ni motilo, tudi razmerje z njegovo ženo Berto ne. Mogoče bi se odločil drugače, če bi zahajal v gostilne in krčme, ki so bile Arnošev drugi dom, saj je rad na veliko popival in se družil tudi s preprostimi ljudmi, vaščani in tržani. Tračev mu ni manjkalo in tudi Kraigher je to dogajanje odlično poznal. Dodobra jih je spoznal tudi Cankar, ki mu po prihodu v Slovenske gorice trojiška gostilniška družba ni bila tuja.

III.

Ivan Cankar se je spomnil prijatelja dr. Lojza Kraigherja v stiski in mu poslal pismo z bridko opombo »enoindvajset knjig sem napisal, pa si danes ne morem kupiti poštene obleke«. Kraigher se je brž odzval, obenem ljubeznivo povabil tovariša iz mladih let ter že v tem pismu odprl tudi dva zanimiva problema, ki sta ga že prej zaposlovala in ju je mislil zastaviti javno, pa ni našel razumevanja pri uredništvu »Ljubljanskega zvona«. Najprej je očital, da Cankar ne da od sebe česa velikega ali vsaj večjega, da pobiramo že vrsto let samo drobtine z njegove mize, da so to igračke, ne pa resnična dela. Če so »vkljub temu višek naše beletristike, to ni tvoja zasluga, to je naše siromaštvo«. Tako je čisto naravnost zapisal in skušal po svoji vesti pokazati tudi na vzroke vsega tega: »Ti mnogo preveč zaničuješ življenje, da bi se mogel zbrati za kaj resnično velikega. In zaničuješ ga, ker si razočaran sam nad seboj.« Drugo vprašanje, ki ga je odprl Kraigher v tem pismu, pa je bilo politične narave¹⁸. Cankarja je povabil v Slovenske gorice in v svojem povabilu pripisal en sam pogoj: »V konflikt me ne smeš spraviti s svojim jezikom, niti v verski, niti v političen ali kako drugačen.« Vedel je, da je prijatelj socialist, bil pa je tudi prepričan, da – tako kakor noben Kranjec – ne pozna štajerskih razmer, ki da so naravnost obupne. Tudi sam bi bil bržkone socialist, ko bi živel v Trbovljah, le da bi zahteval od stranke tudi narodnostnega boja, toda: »Ko bi bil Ti pri Trojici, bi tudi ne bil socialist.« Jasno je, da je Kraigherja motila predvsem narodnostna malobrižnost socialne demokracije na Štajerskem, sicer pa se ji je, čeprav še

¹⁸ Cankarjevo zbrano delo XXVIII, 62–67. Novi svet 1950 in Pisma Ivana Cankarja II, 317.

pristaš narodnonapredne stranke, po volitvah leta 1907 bolj in bolj približeval. V tej zvezi so zelo značilna njegova pisma predstavniku levega krila te stranke, malo pozneje že dejavnemu članu socialnodemokratske stranke dr. Henriku Tumi: *»Stranka naj postane res poštena napredna stranka, magari kopija socialne demokracije.«* In še: *»Prej ali slej pademo itak vsi skupaj socialnim demokratom v naročje.«*¹⁹ Ivan Cankar je od Sv. Trojice pošiljal pisma prijateljem v Ljubljano. V enem od pisem je Cankar definiral moreče ozračje, v katerem je duhovna dejavnost sproti zamirala od strupenega nemškutarjenja²⁰. Ko se je Ivan Cankar vrnil iz Trojice na Rožnik, je pisal prijatelju: *»Oprosti mi, da Ti pišem šele zdaj – to je nemarnost pa rožniško veselje! Od srca se zahvaljujem Tebi pa Tvoji gospej za vso gostoljubnost in prijaznost. Šele zdaj se prav zavedam, kako sem oboje do skrajne meje izrabil. Morda bo le Bog dal, da vama kdaj povrnem dobro za dobro!«* (Rožnik, 20. maja 1911). Med Cankarjevimi pismi iz Svete Trojice je še posebej zanimivo pismo Nini in Karlu Bergmanu konec novembra 1910: *»Zamedlo nas je, da je veselje! Pa vendar ne tičimo doma! Doslej sem oblezel že mnogo slovenjegoriških vasi in trgov – same svetnike: sv. Lenart, sv. Ana, sv. Anton, sv. Benedikt, sv. Bolfenk, sv. Jurij itd. Kraji se mi zde zmirom bolj prijazni; vse je tako nekako »miniaturno«, »fletkano«. Ampak blato, blato! Rekel sem, da bi Slovenske Gorice silno obogatele, če bi bilo blato na prodaj. Ko smo se peljali k sv. Antonu (dve uri od tod), so se kolesa do osi udirala in vsak hip sem mislil, da se prekopicnemo vsi skupaj v jarek. Nič boljše se nam ni godilo, ko smo romali od sv. Lenarta na Zavrh; gazili smo vodo, da je bilo joj; jaz sem imel dobro porcijo prežgane juhe v čevljih ... Kakor kraji, tako je tudi življenje tukaj miniaturno. V takih malih gnezdih si ljudje preganjajo svoj dolgčas s samimi prepiri in prepirčki ... Razkosana pa je družba tudi zato, ker Slovenci ne občujejo z nemškutarji, ali pa le toliko, kolikor morajo.«* Celotno dogajanje je treba razumeti in ocenjevati v kontekstu razgibanega časa na prelomu 19. in 20. stoletja v celotni monarhiji. Spodnja Štajerska in z njo tudi Slovenske gorice so se narodnostno prebujale

¹⁹ Neobjavljeno pismo z dne 21. maja 1907 v zapuščini H. Turne (uporabljeno po posredovanju D. Kermavnerja). Prim. Dušan Moravec, *Ivan Cankar in Lojz Kraigher* (www.dLib.si, z dne 28. 8. 2019).

²⁰ Ocena se zdi nekoliko pretirana, saj dejanske napetosti sploh niso dobivale širših dimenzij in so pogosto ostajale na osebnih ravneh. Ne smemo pozabiti, da je Kraigher povabil Ivana Cankarja na obisk k Sv. Trojici, ko se je ta vrnil z Dunaja, poln vtisov vele mestnega življenja in ljubljanskega okolja. Tudi politično je bil Cankar daleč od razmer v Slovenskih goricah. V povabilu za obisk mu je Kraigher med drugim napisal, da *»bi bilo dobro, da bi kdo od socialistov malo preštudiral obmejne razmere. Teh ne poznajo niti rodoljubi po poklicu, kaj šele vsi drugi. Narodnostni program tvoje stranke je gotovo idealen; a ne gre samo zanj, gre tudi za taktiko. In v tej pač ne vidim nobenega smotrnega dela. Pridi in poglej! In če te ne bo zase sram ob tej narodnostni mizeriji na Spodnjem Štajerskem in Koroškem, se grem obešat.«* (prim. *Pisma Ivanu Cankarju II.*, Ljubljana 1984).

Slika 4: Nekdanja Kraigherjeva hiša v Sv. Trojici (foto Marjan Toš)

Slika 5: Spominska plošča trem pisateljem na nekdanji Kraigherjevi hiši (Foto Marjan Toš)

in zato Nemci pač niso bili navdušeni. Tako je bilo tudi pri Sv. Trojici, ko je kot okrajni zdravnik v tem kraju služboval dr. Alojz Kraigher. Vse do začetka prve svetovne vojne leta 1914. Torej pred 110 leti.

IV.

Po avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji konec julija 1914 se je tudi na slovenskogoriškem podeželju na veliko začela izvajati mobilizacija. Uradniki iz Maribora so najprej naznanili delno mobilizacijo, kmalu po njej pa še splošno. Vpoklicani so bili navdušeni; slišati je bilo tudi klice: »*Hoch Österreich – nieder mit Serbien*«. Veliko je bilo popivanja in uživanja alkohola, kar je povzročalo praske proti Slovincem. Že 26. julija ponoči istega leta so šli vpoklicani možje in fantje skozi lenarški trg, vriskali in prepevali so, »*ne da bi reveži vedeli, da marsikateri gleda zadnjikrat Slovenske gorice. Bil je neskončno žalosten prizor, ko je odhajal cvet mladeničev Slovenskih goric v boj proti sokravnim bratom za obstoj tedaj že popolnoma degenerirane in na smrt obsojene habsburške dinastije.*«²¹ 27. julija 1914 se je večja množica mobilizirancev zbrala v središču Lenarta. Spremljala jih je pihalna godba; na čelu te velike množice je bil Ferdinand Golob iz Svete Trojice²². Prepevalo se je in vriskalo; godba je večkrat zaigrala cesarsko himno. Takrat so se vsi odkrili. Mobilizacija se je nadaljevala še avgusta 1914. Mobilizirani vojaki so iz Slovenskih goric potovali do Maribora peš ali z vozovi, iz Maribora pa z vlaki na fronto proti Rusiji in Srbiji. Povprečna starost mobilizirancev iz Slovenskih goric je znašala 30 let. Pri Sv. Trojici so mobilizirali tudi učitelje na tamkajšnji šoli, ki so jih morale nadomestiti oziroma zamenjati učiteljice brez stalnega delovnega mesta. Zaradi vojne napovedi in mobilizacije so se na vseh šolah začele predčasne počitnice, ki so trajale do aprila 1915. Kmalu po izbruhu vojne so oblasti začele z aretacijami in zapiranjem zavednih Slovencev. Ob tem so takratne oblasti umetno netile sovraštvo do Srbov, kar se je z razvojem vojne le še stopnjevalo. Med zaprtimi je bil tudi takratni trojiški zdravnik dr. Bruno Weixl²³, ki je po

²¹ Ožbalt Ilaunig, Rokopisi; Kronika sodnije pri Sv. Lenartu, zvezek I., Pokrajinski arhiv Maribor, 1937045/2, spis Svetovna vojska, str. 108. Dr. Ožbalt Ilaunig je bil rojen 26. julija 1876 v Reberci na Koroškem; pravo je promoviral na Univerzi v Celovcu in je prišel na lenarško sodišče leta 1908. Hitro je napredoval in postal leta 1920 sodni starešina. Ta položaj je ohranil vse do upokojitve leta 1940. Umrli je 8. februarja 1945 v Lenartu, kjer je tudi pokopan (prim. *Zbornik ob 100-letnici sokolstva v Lenartu*, Lenart 2008, 11).

²² Ibid., Golob je bil trgovčev sin iz znane trojiške družine Golob.

²³ Bruno Weixl je bil slovenski zdravnik pri Sv. Trojici vse do leta 1941. Bil je vnet podpornik lenarškega društva Sokol, tesen sodelavec dr. Milana Goriška in udeleženec sokolskega zleta v Rušah na Vidov dan, 28. junija 1914. Ima veliko zaslug za razvoj sokolske ideje in gibanja pri Sv. Trojici, kjer je lenarški Sokol že leta 1921 ustanovil odsek za Sv. Trojico,

odhodu dr. Alojza Kraigherja prevzel njegovo ordinacijo. Aretirali so ga 30. avgusta 1914 in odpeljali v graški zapor. Kot razlog za prijetje so oblasti navajale njegovo sodelovanje z Rdečim križem v času balkanskih vojn, ko je bil dr. Bruno Weixl zdravnik v Nišu. Poleg tega je aktivno sodeloval z naprednimi lenarškimi narodnjaki in s pripadniki društva Sokol. Poleti 1914 se je udeležil tudi znamenitega zleta mariborskih sokolov v Rušah²⁴.

Slika 6: Dr. Bruno Weixl, trojiški zdravnik, prvi slovenski župan in podpredsednik lenarškega Sokola na odkritju spomenika kralju Aleksandru leta 1938 v sokolski opravi (osebni arhiv prof. dr. Gabrijela Elka Borka, Maribor)

katerega pglavitni namen je bil pridobivanje in vzgajanje novih članov. Pred II. svetovno vojno je bil dr. Bruno Weixl tudi namestnik staroste Sokolskega društva Lenart (prim. Marjan Toš, *Sokolsko društvo Lenart 1908–1998*, Lenart 1998, 35–39).

²⁴ Zdi se, da je pri Sv. Trojici nekoliko preveč pozabljeno, da je dr. Weixl takoj po razpadu monarhije in prevratu novembra 1918 v Sv. Trojici ustanovil Narodni svet (NS) in po odstranitvi nemškutarskega župana postal slovenski župan. 29. decembra 1918 je organiziral veliko proslavo v počastitev nastanka prve jugoslovanske države, ki so se je udeležili tudi gostje iz sosednjega Lenarta. Bil je nadvse aktivni član in funkcionar lenarškega Sokolskega društva in pobudnik za ustanovitev njegove čete v Sv. Trojici. Kot četni starosta Sokola je 19. junija 1938 pri Sv. Trojici organiziral veliko sokolsko srečanje, na katerem so ob večtisočglavi množici obiskovalcev odkrili kip ubitemu jugoslovanskemu kralju Aleksandru I.

Dr. Weixl je ostal pri Sv. Trojici do 1. aprila 1941, ko je bil mobiliziran v jugoslovansko kraljevo vojsko in je po njeni kapitulaciji kot begunec živel v Ljubljani. Tam se je že leta 1941 pridružil OF in bil leta 1942 interniran v italijanska taborišča, iz katerih se je vrnil po italijanski kapitulaciji septembra 1943. Leta 1944 je odšel na osvobojeno ozemlje in se pridružil NOV. Po končani vojni je bil 1. septembra 1945 z dekretom poslan v Maribor, kjer je delal kot zdravnik in nato dolga leta kot okrajni sanitarni inšpektor in vodja okrajne sanitarne inšpekcije vse do upokojitve leta 1958. Po krajši bolezni je umrl leta 1967 in je pokopan na mariborskem pokopališču. Pri Sv. Trojici se ga najstarejši prebivalci še spominjajo kot srčnega zdravnika in izredno zavednega Slovenca. V njegovi hiši je bila po letu 1945 urejena splošna ambulanta, že nekaj let pa je v njej tudi sedež občine Sv. Trojica.

V.

Vojna se je nadaljevala; vse več je bilo vpklicanih in vse več mož in fantov iz Slovenskih goric je na frontah padlo. Vojaštva v teh krajih ni bilo čutiti; vojaki so prihajali le ob naborih in prevzemih zrnja. Tega je bilo vse manj, saj so bila polja slabo obdelana in so bile letine slabše kot pred vojno. Mnogi kmetje so zrnje tudi skrivali in bili zato sodno preganjani. Zato so veliko trpeli; vsi posestniki so vedeli, da ne morejo shajati s količinami zrnja, ki so jih pustile oblasti, če hočejo redno obdelati polja. Zato je bilo naravno, da so zrnje skrivali. Kdor pa je imel nesrečo, da so mu to dokazali – ovadbe sovražnih sosedov so le prepogosto odigrale vlogo –, se je moral zagovarjati pred sodiščem. Kazni so bile stroge; obenem je bil izrečen tudi zaseg najdenega zrnja. Med prvo svetovno vojno 1914–1918 je bilo življenje v trgu in v okoliških vaseh dokaj enolično in se je s stopnjevanjem vojne čedalje bolj slabšalo. Nastopil je čas, ko je tudi ta del Slovenskih goric ostal brez znatnega dela moške delovne sile, saj so bili možje in fantje na veliko mobilizirani v avstro-ogrsko vojsko in so se borili na frontah. Tam jih je veliko padlo; bili so ranjeni ali celo pogrešani. Pri Sv. Trojici je med prvo svetovno vojno padlo 13 vojakov.²⁵ Na zemlji so delale ženske in tudi otroci, saj bi sicer ostala polja še bolj neobdelana. Izvajanje šolskega pouka je bilo zato precej oteženo. Beguncev v Slovenskih goricah v času vojne ni bilo veliko, pač pa so proti koncu v večjem številu prihajali ljudje iz bližnjega Maribora, da bi kupili osnovna živila za vsakdanjo prehrano. Živil je namreč vse bolj primanjkovalo; postajala so draga in težko jih je bilo dobiti. Kmetje iz Slovenskih goric jih v mesto niso več nosili, saj so

²⁵ Spominsko obeležje na župnijski cerkvi sv. Trojice in po navedbah p. Bernarda Goličnika z dne 13. novembra 2014.

jih pogosto okradli in je bilo to nevarno početje. Zato so prihajali meščani med kmete in bili veseli, če so lahko kupili vsaj nekaj živil. Ljudje so bili že sestradani in so živež kupovali tudi po visokih cenah. Pojavljali so se celo posamezni prekupčevalci, ki so na podeželju pokupili vse, kar se je sploh kupiti dalo. Tudi širše območje Sv. Trojice je zajelo deklaracijsko gibanje – podpisovanje izjav v podporo Majniški deklaraciji²⁶. V Sv. Trojici je izjave v podporo deklaraciji podpisalo 170 ljudi, v Oseku 161, v Zg. Porčiču 94 in v Senarski 110 ljudi. Deklaracijsko gibanje se je še posebej razmahnilo na območju Sv. Ane. Tam je podporo Majniški deklaraciji dr. Antona Korošca podpisalo 55 deklet iz Zgornje Ročice, 21 članic dekliške zveze pri Sv. Ani in 32 mož in fantov v imenu okrajnega šolskega sveta in občinskega odbora. Majniška deklaracija je v celotnih Slovenskih goricah močno odmevala. Pisma podpore Antonu Korošču in njegovi jugoslovanski politiki so prihajala celo od vojakov na frontah. »Nas pa, in vse pošteno misleče Slovence navdaja neomajno upanje, da nam jugoslovanski domovini iz krvi naših dragih padlih vzklije svoboda, za katero trpimo, se borimo in umiramo. Tega prepričanja nam sedaj ne prikrati nobena moč na svetu.«²⁷ Deklaracijsko gibanje je občutno zajelo tudi širše cerkvenjaško območje. Izjavo za majniško deklaracijo so podpisovali različni sloji prebivalstva, dekleta in žene, možje in fantje.

Po razpadu avstro-ogrske monarhije je 1. decembra 1918 nastala nova jugoslovanska država, Kraljestvo SHS (Srbov, Hrvatov in Slovencev), po letu 1929 Kraljevina Jugoslavija. Navdušenje nad novo državo je bilo ob ustanovitvi tudi pri Sv. Trojici precejšnje, a je kmalu splahnelo in na površje je prišlo precejšnje razočaranje. Najbolj zaradi agrarne reforme in še vedno perečih gospodarsko-socialnih težav, ki so pestile osrednje Slovenske gorice. Sploh po koncu vojne, ko je bilo na podeželju občutiti veliko pomanjkanje. Svoje je tudi pri Sv. Trojici dodala še propaganda, ki ni zaobšla določenega odpora zoper Srbe. Celó javno so nekateri pri Lenartu in v Sv. Trojici poudarjali, da za

²⁶ Majniška deklaracija je eden izmed najpomembnejših narodno-političnih programov, ki so opredelili zgodovino Slovencev v 20. stoletju. Pomemben del Majniške deklaracije je bila t. i. »habsburška klavzula«, ki je zagovarjala združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov pod habsburško nadoblastjo, vendar je zanikala državno-pravni sistem Avstro-Ogrske, torej dualizem. Želeli so namreč, da bi se oblikovala nova država. Deklaracija je združila vodilne slovenske, hrvaške in srbske politike v avstrijski polovici in povzdignila raven političnega odločanja na raven naroda kot celote (prim. Vlasta stavbar, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje*, Maribor 2017, 68). Zahteve Majniške deklaracije so »minimalna zahteva Slovencev«, od katere nikakor ne morejo odstopiti in sprejeti kakšne kompromisne rešitve slovenskega vprašanja. V dunajskem državnem zboru je Majniško deklaracijo 30. maja 1917 prebral dr. Anton Korošec.

²⁷ Ivan Kukovec, gorski topničar pri 17. pešpolku, soška fronta (prim. Igor Zemljič, *Pregled socialne, gospodarske in kulturne zgodovine Sv. Ane v Slovenskih goricah med leti 1800–1919*, v: *Sveta Ana skozi čas*, ur. Marjan Toš, Sveta Ana 2009, 181).

Slovence so, za Srbe pa ne. To je prihajalo iz zmernih nemških krogov, ki so v obeh trgih negotovo čakali na končni razplet dogodkov. Vpliv nemške propagande je bil večji zaradi bližnjega dogajanja v Mariboru. Proti novi državi SHS je bilo uperjeno tudi širjenje vznemirljivih vesti o tem, da je prišlo v Ljubljani do upora vojaštva, da je general Maister pobegnil in da je vojaška oblast ukazala evakuacijo Maribora in postojank severno od Drave. Propaganda je sejala negotovost tudi zaradi širjenja lažnih vesti o propadu mariborske Posojilnice, ki je po zaslugi dr. Franja Rosine na veliko pomagala Maistru z denarjem.²⁸ Začela se je ostra gonja proti »krvoločnim Srbom« in proti srbski vojski, ki so obdolžili različnih hudodelstev. Nad novo državo ni bilo čutiti pretiranega navdušenja. Ob tem je še najbolj zgovorna kasnejša pripomba dr. Ilauga, »da je sreča, da tu ni prišlo do plebiscita – Slovenske gorice bile bi izgubljene kakor divni Korotan«.²⁹ V ta kontekst sodi tudi ugotovitev, da je nastanek nove države zlasti na obmejnem območju Slovenskih goric pomenil novo periferizacijo in izgubo stika z najpomembnejšim in najbližjim gospodarskim središčem Cmurekom. V večetnično prebivalstvo pa je zasadil seme razdora, ki je vodilo do nepomirljivih nacionalnih konfliktov v času druge svetovne vojne. Novi državi SHS so bili najbolj naklonjeni lenarški intelektualci, zlasti predstavniki svobodnih poklicev in pripadniki Sokola.

Slika 7: Množično zborovanje ZFO pri Sv. Trojici leta 1938 v počastitev 20-letnice Jugoslavije (arhiv Slovenec, NUK)

²⁸ Marjan Toš, *Prevrtni dnevi 1918/1919 pri Lenartu v Slovenskih goricah*, v: ČZN, št. 2/1997, Maribor 1997, 70. Z dr. Rosino je tesno sodeloval lenarški odvetnik in narodnjak ter Maistrov podpornik dr. Milan Gorišek.

²⁹ Ožbalt Ilaunig, *Dogodki pri Sv. Lenartu za časa prevrata*, rokopis, Knjižnica Lenart.

Podobno je bilo pri Sv. Trojici, kjer je prevzel vodenje Narodnega sveta dr. Bruno Weixl in postal prvi slovenski župan. Prva svetovna vojna je pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah povzročila rahlo stagnacijo prebivalstva. Življenje se je počasi vračalo v ustaljene tirnice. V trgu so ekonomsko vplivne in močne nemške družine ostale tudi med obema svetovnima vojnama. Napetosti in konfliktov med njimi in večinskim slovenskim prebivalstvom razen posameznih verbalnih izpadov praktično ni bilo. So se pa napetosti začele rahlo stopnjevati po letu 1933 in predvsem po letu 1938, ko je Nemčija k tretjemu rajhu priključila Avstrijo.

VIRI IN LITERATURA

Branko Goropevšek, *Štajerski Slovenci, kaj hočemo? Slovenska politika na Štajerskem v letih 1906–1914*, Celje 2005.

Bruno Hartman, *Maribor – dogajanja in osebnosti*, Maribor 2009.

Ožbolt Ilaunig, *Moje življenje*, Lenart 2016.

Ožbolt Ilaunig, *Kronika sodnije Sv. Lenart*, Lenart 2018.

Fran Kovačič, *Štajerska in Prekmurje*, Ljubljana 1926.

Milena Kokol, Aleksander Purgaj, Ivan Rožkar, *Narodni politik iz Slovenskih goric*, Jurovski Dol 2019.

Snježana Plemeniti, *Slovenska Štajerska v 19. stoletju, Kulturno zgodovinski oris*, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Maribor 2015.

Podobe trojiške šole (ur. Darko Škerget in Marjan Toš), Sv. Trojica 2011.

Slovenski gospodar, letnik XLII, št. 16, z dne 14. 4. 1908.

Slovenski gospodar, letnik XLIX, št. 29, z dne 16. 5. 1915.

Slovenska kronika XX. stoletja (1900–1941), Ljubljana 1995.

Vlasta Stavbar, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje*, Maribor 2017.

Bogo Teply, Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih goricah pred prvo svetovno vojno, v: *Svet med Muro in Dravo* (ur. Viktor Vrbnjak), Maribor 1968.

Trojiška kronika (ur. Marjan Toš), druga dopolnjena izdaja, Sv. Trojica 2015

Marjan Toš, Prevratni dnevi 1918/1919 pri Lenartu v Slovenskih goricah, *ČZN*, št. 2/1997, str. 322–326.

Marjan Toš, *Sokolsko društvo Lenart 1908–1998*, Lenart 1998.

Marjan Toš, Lenart od admontske postojanke Radehova do središča Slovenskih goric, v: *Lenart za jutri* (ur. Borut Juvanec), Lenart 2010.

Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do slovenske države*, Ljubljana, 2010.

Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979.

»KO BI BIL PRI TROJICI, TUDI TI NE BI BIL SOCIALIST ...«**Povzetek**

Sv. Trojica v Slovenskih goricah v času razgibanega dogajanja na prelomu 19. in 20. stoletja ni igrala vidnejše vloge. V trgu so bili gospodarsko in politično najvplivnejši tržani Nemci. V trgu se je kljub temu začela prebujati slovenska narodna zavest, saj so se celotna slovenska Štajerska in z njo tudi Slovenske gorice vse bolj narodnostno prebujale. Nad tem pa Nemci pač niso bili navdušeni. V skrbi za slovenstvo so takrat odigrali pomembno vlogo šole in učitelji, ki so bili v dobršnem delu nosilci narodnostnega in kulturnega življenja na podeželju. Takšne razmere so bile tudi pri Sv. Trojici, ki v primerjavi z bližnjim Lenartom ni veljala ravno za trdno slovensko postojanko, saj je v trškem središču živel veliko Nemcev. Za razliko od Lenarta pa pri Sveti Trojici ni bilo odmevnejših narodnostnih bojev med večinskim slovenskim prebivalstvom in gospodarsko vplivnimi Nemci. Zunanja podoba trškega središča je bila precej nemška, v resnici pa je bil trg tako kot bližnji Lenart slovenski. Okoliško podeželje je bilo povsem slovensko. Trojica tudi ni premogla državnih uradov in ustanov, saj ni imela niti brzojavnega urada. V desetletju pred prvo svetovno vojno se je v trgu čutil vpliv okrajnega zdravnika dr. Alojza Kraigherja, ki je v Slovenske gorice povabil tudi Ivana Cankarja. Ta je res prišel k njemu jeseni 1910 in ostal v trgu do pomladi 1911. Pristno je doživljal trški vsakdanjik, ki ga je v svojem Kontrolorju Škrobarju pred 110 leti slikovito opisal njegov gostitelj dr. Kraigher. Letos mineva od izida romana 110 let. Prav tako mineva 110 let od začetka prve svetovne vojne, ki je močno prizadela tudi trojiško območje in terjala veliko mrtvih, ranjenih in pogrešanih. Vojna se je končala z razpadom avstro-ogrske monarhije in z ustanovitvijo nove jugoslovanske države, Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), od leta 1929 Kraljevine Jugoslavije.

Kljub siceršnjemu navdušenju nad novo državo je bilo tudi pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah ob prevratu novembra in decembra 1918 precej zadržanosti in dvomov. Še vedno je bilo na podeželju občutiti veliko pomanjkanje zaradi vojne; svoje je dodala tudi propaganda, ki ni zaobšla določenega odpora zoper Srbe. Celo javno so nekateri ekonomsko močni in vplivni Trojičani tako kot številni Lenartčani poudarjali, da za Slovence so, za Srbe pa ne. To je prihajalo iz zmernih nemških krogov, ki so v obeh trgih, v katerih so imeli do konca razpada avstro-ogrske monarhije prevladujoči politični in gospodarski vpliv, negotovo čakali na končni razplet dogodkov. Čeprav se večinsko slovensko prebivalstvo s to propagando ni preveč obremenjevalo, pa le ni bilo čutiti pretiranega navdušenja nad novo državo. Ob tem je še najbolj zgovorna kasnejša pripomba dr. Ožbolta Ilauniga, lenarškega sodnega starešine in kronista, »da je sreča, da tu ni prišlo do plebiscita – Slovenske gorice bile bi izgubljene kakor divni Korotan«. V novi državi so se socialne stiske podeželskega prebivalstva tudi na trojiškem območju nadaljevale, konfliktov med Slovenci in maloštevilnimi Nemci, ki so v trgu ostali, pa razen občasnih verbalnih duelov v glavnem ni bilo. Trški Nemci so tudi pri Sv. Trojici vnovič opozorili nase po letu 1933 in zlasti po letu 1938, ko je bližnja Avstrija postala sestavni del Tretjega rajha.

“IF YOU WERE IN TROJICA, YOU WOULDN’T BE A SOCIALIST EITHER ...”**Summary**

The region of Sv. Trojica in Slovenske gorice did not occupy a prominent position during the tumultuous events at the turn of the 19th and 20th centuries. At that time, the Germans held significant economic and political influence in the area. Despite this, the square served as a focal point for the awakening of Slovenian national consciousness.

This awakening was evident throughout Slovenian Styria, including the Slovenske gorice region. The role of schools and teachers was particularly noteworthy in the promotion of Slovene identity, as they served as key agents in advancing national and cultural life within the rural communities. In comparison to the nearby town of Lenart, Sv. Trojica was not considered a steadfast Slovenian stronghold, primarily due to the significant German population residing in the town center. However, unlike Lenart, Sv. Trojica did not witness high-profile ethnic conflicts between the majority Slovene population and the economically influential German community. Externally, the square center projected a predominantly German image, but in reality, the square, much like its neighboring town Lenart, had a Slovenian character. The surrounding countryside was entirely Slovenian. Notably, Sv. Trojica lacked state offices and institutions, including a telegraph office. In the decade preceding the First World War, the influence of district physician Dr. Alojz Kraigher was felt in the square. Dr. Kraigher's invitation to Ivan Cankar, a renowned Slovenian writer, to Slovenske gorice was a significant event. Cankar's subsequent stay in Sv. Trojica from the autumn of 1910 to the spring of 1911 provided him with a genuine experience of daily life in the square. Dr. Kraigher vividly captured this experience in his publication "Controller Škrobar," marking the 110th anniversary of its release this year.

The year 2021 also marks the 110th anniversary of the commencement of the First World War, which profoundly impacted the Trojica area, resulting in significant casualties, injuries, and missing individuals. The end of the war led to the dissolution of the Austro-Hungarian monarchy and the establishment of a new Yugoslav state, known as the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (SHS), later renamed the Kingdom of Yugoslavia in 1929.

Despite the enthusiasm for the new state, there was also a great deal of reluctance and doubt in Sv. Trojica v Slovenskih goricah at the time of the upheaval in November and December 1918. There was still a great sense of deprivation in the countryside due to the war; propaganda, which did not bypass a certain resistance against the Serbs, also added its own. Even in public, some economically powerful and influential inhabitants of Trojica, like many Lenart residents, stressed that they were for the Slovenes, but not for the Serbs. This came from moderate German circles, who were waiting uncertainly for the final outcome of events in the two squares in which they had the dominant political and economic influence until the end of the dissolution of the Austro-Hungarian monarchy. Although the majority of the Slovene population was not too bothered by this propaganda, there was little enthusiasm for the new state. The most telling remark in this regard is the later remark by Dr. Ožbolt Ilaunig, a Lenart court elder and chronicler, that "it is fortunate that the plebiscite did not take place here – Slovenske gorice would have been lost like the wondrous Korotan". In the new country, the social hardships of the rural population continued in the Trojica region, and conflicts between the Slovenes and the few Germans who remained in the square, apart from the occasional verbal duel, were largely absent. The Germans also reasserted themselves in Sv. Trojica after 1933 and especially after 1938, when nearby Austria became an integral part of the Third Reich.

„WENN DU IN TROJICA WÄREST, WÄRST DU AUCH KEIN SOZIALIST ...“

Zusammenfassung

Die Region von Sv. Trojica in Slovenske gorice nahm während der turbulenten Ereignisse um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert keine herausragende Stellung ein. Zu dieser Zeit hatten die Deutschen einen erheblichen wirtschaftlichen und politischen Einfluss in der Region. Trotzdem diente der Marktplatz als Brennpunkt für das erwachende sloweni-

sche Nationalbewusstsein. Dieses Erwachen war in der gesamten slowenischen Steiermark zu spüren, auch in der Region Slovenske gorice. Die Rolle der Schulen und der Lehrer war bei der Förderung der slowenischen Identität besonders bemerkenswert, da sie eine Schlüsselrolle bei der Förderung des nationalen und kulturellen Lebens in den ländlichen Gemeinden spielten. Im Vergleich zur nahe gelegenen Stadt Lenart galt Sv. Trojica nicht als unerschütterliche slowenische Hochburg, was vor allem an der bedeutenden deutschen Bevölkerung im Stadtzentrum lag. Doch im Gegensatz zu Lenart war Sv. Trojica keine öffentlichkeitswirksamen ethnischen Konflikte zwischen der slowenischen Mehrheitsbevölkerung und der wirtschaftlich einflussreichen deutschen Gemeinschaft. Nach außen hin vermittelte das Zentrum des Marktplatzes ein überwiegend deutsches Bild, aber in Wirklichkeit hatte der Platz, ähnlich wie sein Nachbarort Lenart, einen slowenischen Charakter. Die umliegende Landschaft war vollständig slowenisch. Vor allem gab es in Sv. Trojica keine staatlichen Ämter und Einrichtungen, einschließlich eines Telegrafenamtes. In dem Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg war der Einfluss des Kreisarztes Dr. Alojz Kraigher auf dem Marktplatz zu spüren. Die Einladung von Dr. Kraigher an Ivan Cankar, einen bekannten slowenischen Schriftsteller, nach Slovenske gorice war ein bedeutendes Ereignis. Cankars anschließender Aufenthalt in Sv. Trojica vom Herbst 1910 bis zum Frühjahr 1911 vermittelte ihm ein authentisches Bild vom täglichen Leben auf dem Marktplatz. Dr. Kraigher hat diese Erfahrung in seiner Publikation „Controller Škrobar“, deren Erscheinen sich dieses Jahr zum 110. Mal jährt, anschaulich festgehalten.

Das Jahr 2021 markiert auch den 110. Jahrestag des Beginns des Ersten Weltkriegs, der die Gegend um Trojica stark in Mitleidenschaft zog und zahlreiche Tote, Verletzte und Vermisste zur Folge hatte. Das Ende des Krieges führte zur Auflösung der österreichisch-ungarischen Monarchie und zur Gründung eines neuen jugoslawischen Staates, bekannt als das Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS), das später im Jahr 1929 in Königreich Jugoslawien umbenannt wurde.

Trotz aller Begeisterung für den neuen Staat gab es auch in Sv. Trojica v Slovenskih gorica große Vorbehalte und Zweifel, als der Umbruch im November und Dezember 1918 stattfand. Auf dem Land herrschte aufgrund des Krieges immer noch ein großes Gefühl der Entbehrung. Auch die Propaganda, die einen gewissen Widerstand gegen die Serben nicht ausließ, tat das Ihre dazu. Selbst in der Öffentlichkeit betonten einige wirtschaftlich mächtige und einflussreiche Einwohner von Trojica, wie viele Einwohner von Lenart, dass sie für die Slowenen, aber nicht für die Serben seien. Dies kam aus gemäßigten deutschen Kreisen, die mit Ungewissheit auf den endgültigen Ausgang der Ereignisse auf den beiden Marktplätzen warteten, auf denen sie bis zum Ende der Auflösung der österreichisch-ungarischen Monarchie den dominierenden politischen und wirtschaftlichen Einfluss hatten. Obwohl sich die Mehrheit der slowenischen Bevölkerung nicht allzu sehr von dieser Propaganda beeindruckt ließ, war die Begeisterung für den neuen Staat gering. Die aufschlussreichste Bemerkung in diesem Zusammenhang ist die spätere Bemerkung von Dr. Ožbolt Ilaunig, einem Hofältesten und Chronisten von Lenart, dass „es ein Glück ist, dass das Plebiszit hier nicht stattgefunden hat – Slovenske gorice wäre verloren gegangen wie das wunderbare Korotan“. Im neuen Land setzten sich die sozialen Nöte der Landbevölkerung in der Region Trojica fort, und Konflikte zwischen den Slowenen und den wenigen Deutschen, die auf dem Platz geblieben waren, blieben, abgesehen von gelegentlichen verbalen Duellen, weitgehend aus. Die Deutschen setzten sich auch in Sv. Trojica nach 1933 und vor allem nach 1938, als das nahe gelegene Österreich ein integraler Teil des dritten Reiches wurde.

Raba tal v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2024

Igor Žiberna*

DOI: <https://doi.org/10.62409/czn.252>
CC BY-SA 4.0

UDK – UDC: 913(497.4Slovenske gorice):631.47
Potrjeno – Accepted: 8. 7. 2024 | Objavljeno – Published: 16. 9. 2024
1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Igor Žiberna: Raba tal v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2024. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 95=60(2024), 1, str. 55–83

V članku obravnavamo spremembe rabe tal v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2024. Analizirane so strukture rabe tal v obeh letih in spremembe kategorij rabe tal na nivoju celotnih Slovenskih goric in na nivoju submikroregij. Analizirali smo tudi smeri spremembe rabe tal med posameznimi kategorijami. Na osnovi razmerja med novonastalimi neobdelovalnimi in novonastalimi obdelovalnimi površinami smo prikazali tudi koeficiente ekstenzifikacije na nivoju submikroregij in katastrskih občin.

Gljučne besede: raba tal, obdelovalne površine, ekstenzifikacija, Slovenske gorice.

Igor Žiberna: Land use in Slovenske gorice over the period 2000–2024. Review for History and Ethnography, Maribor 95=60(2024), 1, pp. 55–83

This article deals with the changes in land use in Slovenske gorice over the period 2000–2024. It analyses the land use structures in both years and the changes in land use categories at the level of the Slovenske gorice as a whole and at the level of sub-microregions. It also analyses the directions of land use change between the individual categories. Based on the ratio of newly created non-cultivated to newly created cultivated areas, we have also shown the coefficients of extensification at the level of sub-microregions and cadastral municipalities.

Keywords: land use, arable land, extensification, Slovenske gorice.

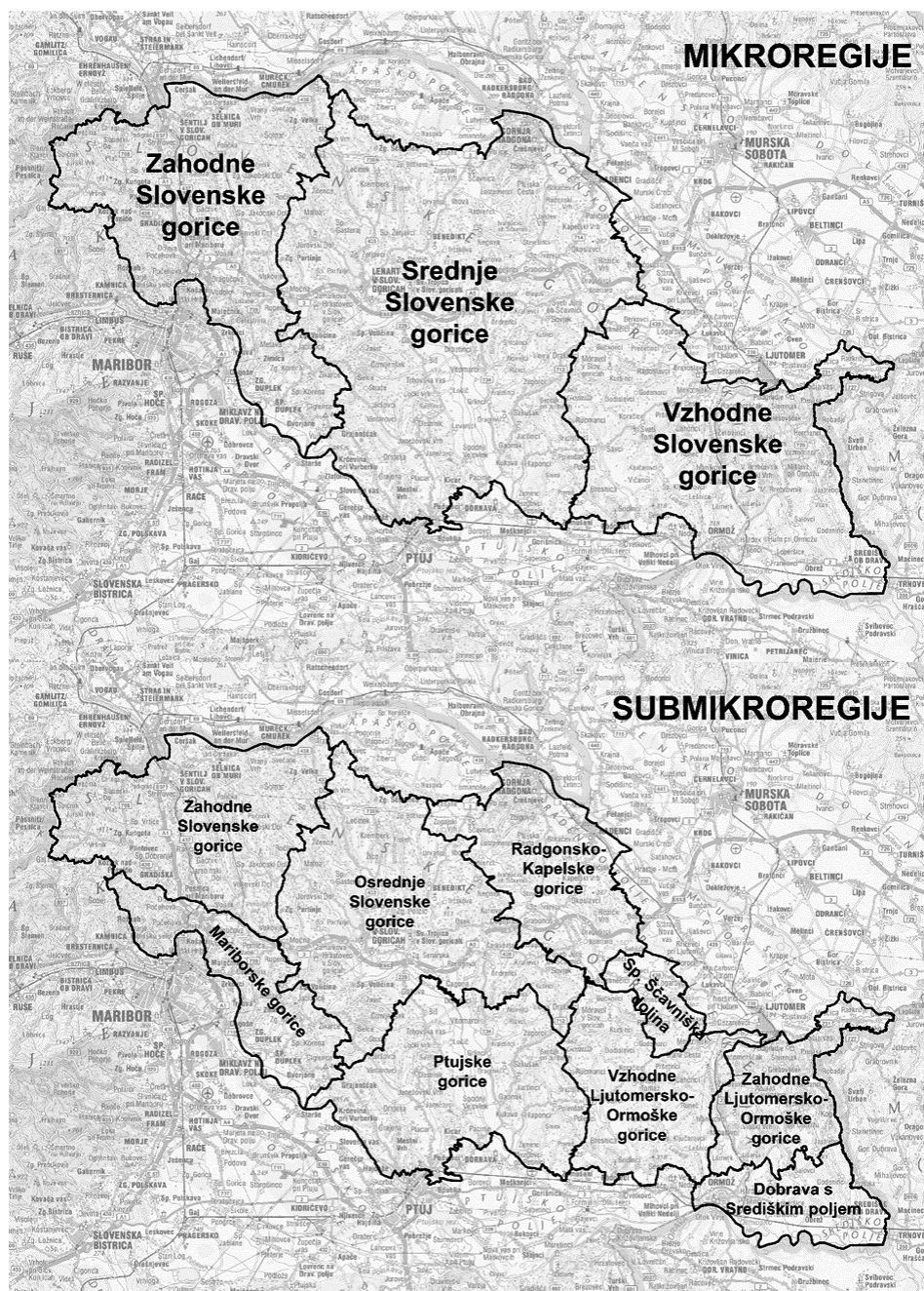
* dr. Igor Žiberna, red. prof., (ORCID identifier 0000-0003-4796-4061), Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, igor.ziberna@um.si – Igor Žiberna, PhD, Full Professor, (ORCID identifier 0000-0003-4796-4061), University of Maribor, Faculty of Arts, The Department of Geography, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, Slovenia, igor.ziberna@um.si

UVOD

Slovenske gorice so najobsežnejša in najbolj tipična gričevnata pokrajina obpanonske severovzhodne Slovenije. Na severu in severovzhodu mejijo na reko Muro, na jugovzhodu prehajajo v hrvaške Međimurske gorice, na jugu jih omejujeta Dravsko in Ptujsko polje, na zahodu pa meja z Avstrijo in Dravsko obmejno hribovje. Geografi so v 90. letih 20. stoletja v okviru študije *Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije mezoregijo Slovenske gorice* razdelili v tri mikroregije (Zahodne, Srednje in Vzhodne ali Ljutomersko-Ormoške gorice) ter na devet submikroregij (Zahodne Slovenske gorice, Mariborske gorice, Osrednje Slovenske gorice, Radgonsko-Kapelske gorice, Ptujске gorice, Spodnja Ščavniška dolina, Zahodne Ljutomersko-Ormoške gorice, Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice in Dobrava s Središkim poljem) (Belec, 1994a; Kert, 1994a; Kert, 1994b). Avtorji opozarjajo, da ima ta regionalizacija tudi svoje pomanjkljivosti, ki izhajajo iz hkratnega upoštevanja naravnogeografskih in družbenogeografskih kriterijev in iz dejstva, da ostrih meja med posameznimi regijami v naravi običajno ni. V tem smislu je tudi upoštevana regionalizacija kompromis in jo je potrebno obravnavati kot tako.

Zahodne Slovenske gorice, ki jih delimo na **Zahodne Slovenske gorice** (v ožjem smislu) in **Mariborske gorice**, so najvišji in najbolj razgiban del Slovenskih goric. Zaradi ugodnih reliefnih, podnebnih in pedoloških razmer sta v **Zahodnih Slovenskih goricah** (poleg živinoreje in poljedelstva) že od srednjega veka naprej pomembni gospodarski panogi vinogradništvo in sadjarstvo. **Mariborske gorice** na severu mejijo na Pesniško dolino, na jugu na Dravsko polje in reko Dravo, na zahodu na dolino Rošpoškega potoka, na vzhodu pa njihovo mejo običajno naslanjamo kar na mejo nekdanjih občin Maribor in Ptuj. **Mariborske gorice** delimo naprej na dve manjši enoti: zahodne in vzhodne **Mariborske gorice**, meja med obema pa poteka po dolini Košaškega potoka oziroma ob železniški progi Maribor-Šentilj. Glavna kamnina, ki gradi **Mariborske gorice**, je lapor. Po starosti, odpornosti in po nekaterih drugih značilnostih laporje delimo v več skupin. Najstarejši so marinski laporji, ki sestavljajo V pobočja Kozjaka in zahodne **Mariborske gorice** do Kalvarije. **Marinski laporji** so odpornejša kamnina, zato so se na njih ohranile večje relativne višine in večje strmine. Foraminiferski laporji gradijo večino **Mariborskih goric** vzhodno od Kalvarije. So manj odporni, kar se najbolje odraža na strmem južnem pobočju Meljskega hriba, ki ga je spodjedala reka Drava. V pasu med Zg. Duplekom in Hrastovcem se vleče še tretja litološka enota – miocenski (tortonski) litotamnijski apnenec, na katerem so razviti tudi manjši kraški pojavi (kraška jama nad Zg. Duplekom, kraški izvir, številne vrtače). **Litotamnijski apnenec** so v preteklosti v številnih tukajšnjih kamnolomih izkoriščali za gradbeni kamen. Prsti na litavskem apnencu so za intenzivno

kmetijstvo manj primerne, zato to območje večinoma pokriva gozd (Kert 1956, Kert 1994).

Slika 1: Regionalizacija Slovenskih goric na mikroregije (zgoraj) in submikroregije (spodaj). Vir: Belec, 1968; Belec, 1994.

Srednje Slovenske gorice običajno delimo na tri mikroregije: **Ptujske gorice**, **Osrednje Slovenske gorice** in **Radgonsko-Kapelske gorice**. V okviru Podravja sodijo le Ptujske gorice in zahodni del Osrednjih Slovenskih goric, medtem ko Radgonsko-Kapelske gorice v celoti ležijo v porečju Mure. **Ptujske gorice** na severu omejuje srednja Pesniška dolina, na vzhodu Sejanski potok oziroma Zahodne Ljutomersko-Ormoške gorice, na jugu Ptujsko polje, na jugozahodu Dravsko polje, na severozahodu pa meja med nekdanjima občinama Maribor in Ptuj. Večino gričevja Ptujskih goric gradijo laporji, peščenjaki in peski sarmatske in panonske starosti. Zahodni del Ptujskih goric so razrezali potoki Grajena, Rogoznica in Črmlja. Široka spodnja Pesniška dolina loči zahodni in vzhodni del Ptujskih goric. Ptujske gorice kažejo subkontinentalne podnebne značilnosti, kar pomeni velike temperaturne amplitude med letom, toplo in sončno poletje in jesen ter padavine, ki so skoncentrirane v poletnih mesecih. Podnebne značilnosti se bolj kot v horizontalni spreminjajo v vertikalni smeri. Za vinogradništvo in sadjarstvo je ugoden pojav termalnega pasu, ki se pojavlja nekaj deset metrov nad dolinskim dnom. Pogosto prav spodnja meja pojavljanja vinogradov kaže na to, kje se prične termalni pas. Morfologija Ptujskih goric nudi tudi relativno neoviran odtok hladnega zraka po stranskih dolinah v Pesniško dolino in na Ptujsko polje. Glede na vse omenjeno bi Ptujske gorice lahko označili kot območje, ki je ugodno za gojenje posebnih kultur (vinske trte in sadnega drevja). Zaradi razgibanega sveta in nepropustnih kamnin je gostota rečnega omrežja velika. Glavni vodotok predstavlja Pesnica, ki je na tem delu regulirana, kmetijske površine ob njej pa meliorirane, tako da se na nekdanjih travniških površinah pojavljajo njive. **Osrednje Slovenske gorice** predstavljajo jedrni del Srednjih Slovenskih goric; njihov obseg bi težko naslonili na naravne meje. Proti zahodu zvezno prehajajo v Zahodne Slovenske gorice, zato tu mejo najpogosteje naslanjamo na mejo nekdanjih občin Lenart in Pesnica oziroma Maribor. Na severu jih obroblyata reka Mura in Apaško polje, na vzhodu Ščavniška dolina, na jugu pa Pesniška dolina (Žiberna, 2000).

Radgonsko-Kapelske gorice so gričevnato območje, ki na severovzhodu in vzhodu meji na Zgornje in Spodnje Mursko polje, medtem ko ga na jugu in zahodu omejuje Ščavniška dolina, na severozahodu pa Apaško polje. Mejo med Radgonskimi in Kapelskimi goricami je Bračič (1984) postavil po dolini Očeslavskega potoka. Severozahodno od tod so nekoliko starejše in odpornejše sarmatske miocenske kamnine, jugovzhodno od tod pa mlajše sarmatske miocenske kamnine. Omenjena meja predstavlja tudi mejo nekdanjih kmetijskih gospodarstev Gornja Radgona in Kapela. Mejo je možno začutiti tudi v morfologiji površja. V kapelskem delu goric vlada izrazita asimetrija rečnega omrežja, saj prevladujejo predvsem pritoki Ščavnice, medtem ko je pritokov Mure manj. Doline so izrazito poldnevniško usmerjene. V radgonskem delu

goric so enakomerneje prisotni pritoki Ščavnice in Mure, in sicer so doline pritokov Ščavnice v smeri SV – JZ, pritoki Mure pa v vzporedniški smeri. Po meji obeh enot je speljana tudi cesta, ki povezuje Osrednje Slovenske gorice z Gornjo Radgono in poteka po najnižji razvodnici med Muro in Ščavnico, čez Janžev Vrh in Ptujsko cesto. Tudi relativne višine so v splošnem nekaj višje v radgonskem delu goric. Večino severozahodnega dela Radgonsko-Kapelskih goric pokrivajo sarmatski peščen lapor, pesek in prod, ki proti jugovzhodu prehajajo v naslednjo obsežnejšo litološko enoto, tj. pesek in peščeni lapor iz panona. Na skrajnih jugovzhodnih in vzhodnih obronkih Radgonsko-Kapelske gorice preko peščene puhličaste gline prehajajo v Zgornje in Spodnje Mursko polje. V dolinah potokov najdemo aluvialne sedimente (Mioć, Žnidarčič, 1989: 31–32; Mioć, Markovič, Brkić, Žnidarčič, 1998: 33–35). Taka litološka podlaga je osnova za evtrične rjave prsti, ki pokrivajo večino gričevnatega dela območja. Na slemenih je prisotna še antropogena rigolana prst. Distrična rjava prst se nahaja predvsem v dolini Očeslavskega potoka in na območju Ptujске ceste, deloma pa na jugozahodnih obronkih gričevja med Ivanjševskim Vrhom in Očeslavci. V ravninskem delu prevladujeta psevdoglej in hipoglej, ki proti Muri in ravnici Apaškega polja prehajata v obrečne prsti (Žiberna 2021). Podnebne značilnosti Radgonsko-Kapelskih goric kažejo subkontinentalne podnebne značilnosti. Kljub legi na prehodu nižinskega v termalni pas je meteorološka postaja Gornja Radgona beležila v obdobju 1961–1990 povprečno letno temperaturo 9,5 °C, povprečno temperaturo v vegetacijski dobi (med aprilom in oktobrom) pa 15,9 °C. Letno je padlo 925,8 mm padavin, pri čemer je primarni maksimum padavin nastopil v poletnih mesecih kot posledica konvektivnih padavin, sekundarni maksimum pa novembra kot posledica pogostejših prehodov front. Padavine so v gričevju zaradi površinskega odtoka manj učinkovite; svoje v poletnih mesecih prispeva tudi evapotranspiracija, ki znižuje vodno bilanco (Žiberna, 1992: 76). Vinski trti nasploh prija nekoliko sušnejše podnebje (Bračič, 1967: 41–42). Radgonsko-Kapelske gorice v severnem delu prečka radgonska antiklinala (Kert, 1994: 4). Nadmorske višine so v tem delu najvišje in segajo na območju med Policami in Aženskim vrhom do 343 m. V okviru obravnavanega območja le 16,4 ha sega nad 325 m. Med 300 in 325 m je 175,8 ha območja, v pasu med 275 in 300 m pa površina območja naraste na 889,3 ha (Žiberna, 2021).

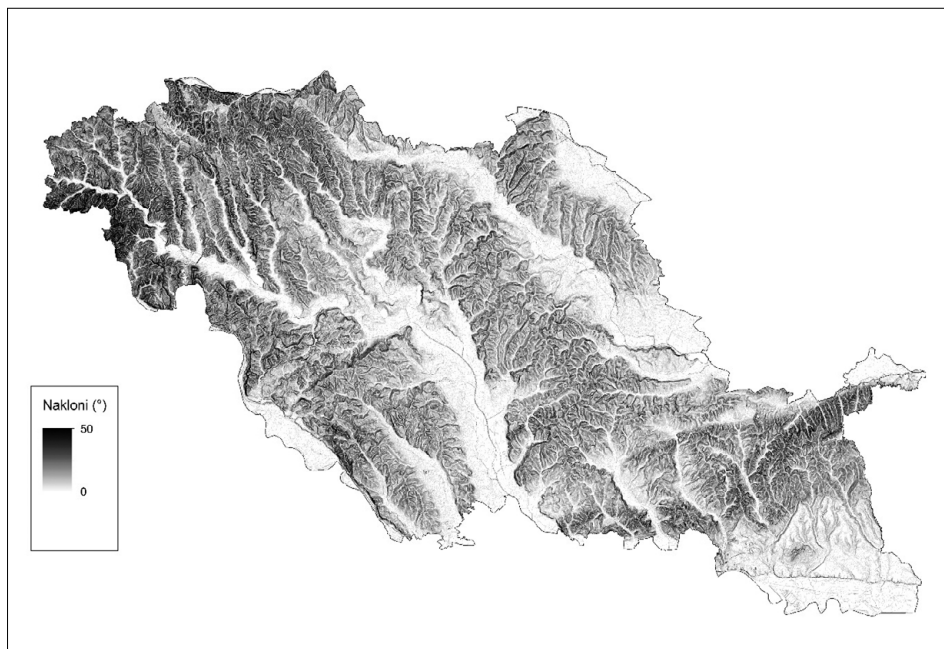
Vzhodne Slovenske gorice ali Ljutomersko-Ormoške gorice predstavljajo terciarni svet Slovenskih goric, ki se je v preteklosti navezoval na naselji Ljutomer in Ormož. Na severu mejijo na Spodnje Mursko polje, na zahodu v dolini Sejanskega potoka prehajajo v Srednje Slovenske gorice; na vzhodu prehajajo na hrvaški strani v Medmurske gorice, na jugu pa v ravnino Ptujskega polja in Dobrave. Ormoške gorice v tektonskem smislu predstavljajo krilo in teme koške antiklinale, ki poteka v smeri JZ – SV in pomeni nadaljevanje

antiklinale iz Haloz. V temenu je antiklinala erodirana, zato je tu njeno jedro, ki ga sestavljajo miocenski (tortonški) laporji, razgaljeno. Na krilih antiklinale se pojavljajo tudi apneni peščenjaki in celo litavski apnenci, ki gradijo markantno vzpetino Hum v bližini Ormoža. Zaradi precejšnje premočrtnosti dolin je odtok hladnega zraka s pobočij neoviran, kar prav tako godi posebnim kulturam. Izteki stranskih dolin se običajno zaključijo v majhnih, proti jugu obrnjenih amfiteatralnih pobočjih, ki so kot nalašč za gojenje vinske trte. Ob vsem omenjenem tako ni čudno, da je delež vinogradniških površin tu najvišji v vseh Slovenskih goricah in med najvišjimi v Sloveniji (Žiberna, 2019). Vzhodne Slovenske gorice so v klimatskem smislu tipična obpanonska pokrajina z izrazitimi kontinentalnimi termičnimi in higričnimi potezami. Kmetijstvo je temeljna gospodarska dejavnost Vzhodnih Slovenskih goric. Znotraj tega je že od 10. stol. naprej igralo pomembno vlogo vinogradništvo. Ugodni naravni pogoji in bližina večjih središč (Ormož, Ljutomer), iz katerih je prihajal kapital meščanstva in cerkvenih ustanov, so prispevali k večjemu razmahu vinogradništva v Ljutomersko-Ormoških goricah. Mesta so hkrati predstavlja točke, iz katerih so po trgovskih poteh razvažali vino (Žiberna, 1992).

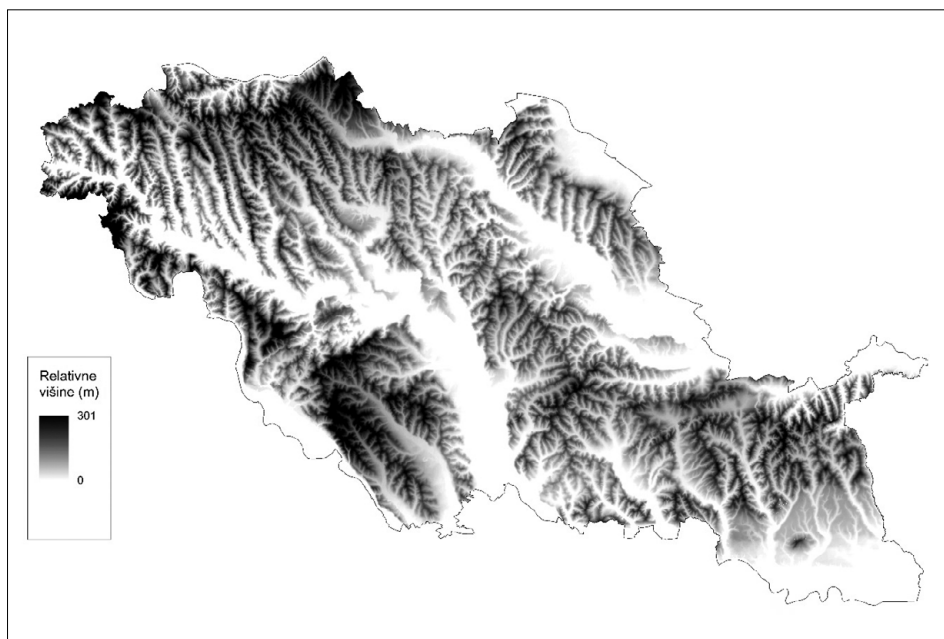
V morfometrijskem smislu se zaradi zgoraj omenjenih značilnosti posamezne submikroregije med seboj precej razlikujejo. V tektonskem smislu Slovenske gorice »visijo«² proti jugovzhodu, zato se nadmorske višine znižujejo v tej smeri. Potek antiklinal in sinklinal v balatonski tektonski smeri severovzhod-jugovzhod (Mioć, Marković, Brkić, Žnidarčič, 1998) vpliva na relativne višine in naklone. Ti so v Srednjih goricah, čez katere poteka sinklinala nekoliko manjši, v Zahodnih Slovenskih goricah in v Ljutomersko-Ormoških goricah, v katerih je teme Koške antiklinale razgaljeno (Belec, 1968), pa večji. Glavne morfometrijske značilnosti submikroregij v Slovenskih goricah so prikazane v Preglednici 1.

Preglednica 1: Glavne morfometrijske značilnosti submikroregij v Slovenskih goricah. Vir: Lastni izračuni, 2024.

Zap. št.	Submikroregija	Nadmorske višine (m)	Relativne višine (m)	Nakloni (°)
1	Zahodne Slovenske gorice	315,8	50,1	13,4
2	Mariborske gorice	302,7	47,1	10,8
3	Osrednje Slovenske gorice	271,7	36,3	8,2
4	Radgonsko-Kapelske gorice	234,0	21,9	5,8
5	Ptujske gorice	261,0	33,3	7,0
6	Spodnja Ščavniška dolina	202,0	9,0	3,3
7	Zahodne Ljutomersko-Ormoške gorice	247,6	39,3	8,6
8	Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice	239,9	41,5	10,0
9	Dobrava s Središkim poljem	204,1	9,0	2,7
10	Slovenske gorice	265,0	35,8	8,5

Slika 2: Nakloni površja v Slovenskih goricah.
Vir: Medmrežje 2; Lastni izračuni, 2024.

Slika 3: Relativne višine površja v Slovenskih goricah.
Vir: Medmrežje 2; lastni izračuni, 2024.

Žiberna in Ivajnšič (2022) ugotavljata, da sodijo Slovenske gorice med mezoregije z višjim deležem obdelovalnih površin. Leta 2022 je bil ta delež najvišji v mezoregijah Murska ravan (58,7 %), Dravska ravan (52,6 %), Savinjska ravan (36,9 %), Slovenske gorice (36,2 %), Krška ravan (34,6 %), Goričko (34,0 %) in Lendavske gorice (30,8 %). Čeprav je tako, sodijo Slovenske gorice med mezoregije, v katerih so se obdelovalne površine v obdobju 2000–2022 v absolutnem smislu najbolj zmanjšale: na Ljubljanskem barju so se zmanjšale za 4206,2 ha, na Savski ravni za 4107,0 ha, v Slovenskih goricah za 2958,8 ha in v Posavskem hribovju za 2800,0 ha. Koeficient ekstenzifikacije je za obdobje 2000–2022 v Slovenskih goricah znašal 1,41, kar pomeni, da je v tem obdobju na vsak hektar novonastalih obdelovalnih površin prišlo 1,41 ha novonastalih neobdelovalnih površin (Žiberna, Ivajnšič, 2022: 43–47). Veliko so k zmanjševanju obdelovalnih površin prispevali procesi zmanjševanja vinogradniških površin. Te so se v vinorodnem podokolišu Srednje Slovenske gorice v obdobju 2000–2019 zmanjšale za 320,9 ha, kar ta vinorodni podokoliš glede na intenzivnost zmanjšanja vinogradov uvršča v zgornjo četrtino med vsemi slovenskimi vinorodnimi podokoliši (Žiberna, 2019).

Slovenske gorice torej niso imune na procese zmanjševanja obdelovalnih površin. Prav zato so študije lokalnih procesov sprememb rabe tal še toliko bolj dragocene, saj Slovenija po obdelovalnih površin ne dosega potrebnega minimuma, med ostalimi evropskimi državami pa je po tem kriteriju blizu evropskega dna (Horvat, Žiberna, 2020).

METODOLOGIJA

Osnovni vir podatkov o rabi tal so predstavljali tisti, ki jih objavlja Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (Medmrežje 1). Uporabili smo podatke o rabi tal za območje Slovenskih goric za leti 2000 in 2024. Podatke smo zaradi lažjih prostorskih analiz iz vektorskega formata (shp) pretvorili v rastrski format z velikostjo slikovne točke (piksla) 5 m x 5 m. Metodologija zajemanja rabe tal se je znotraj obravnavanega časovnega razpona spremenila: vse oblike rabe tal za leto 2000 so razvrščene v 21 kategorij, za leto 2024 pa v 26 kategorij (MKGP, 2013). Z združevanjem razredov smo ustvarili trinajst kategorij rabe tal: njive in vrtovi, vinogradi, intenzivni sadovnjaki, ekstenzivni oziroma travniški sadovnjaki, ostali trajni nasadi, travniki, kmetijska zemljišča v zaraščanju, plantaža gozdnega drevja, mešana raba zemljišč, gozd, pozidana in sorodna zemljišča, ostalo in vodne površine. Opozorimo naj, da so v kategorijo »pozidana in sorodna zemljišča« pogosto všteta tudi funkcionalna zemljišča neposredno ob stavbah, ki so bolj podvržena spremembam rabe tal, zato se nemalokrat zgodi, da se površina te kategorije lahko celo

zmanjša. Podatke o rabi tal za leti 2000 in 2024 smo medsebojno primerjali in ugotavljali smeri spreminjanja rabe tal (spremembe med kategorijami rabe tal) ter intenzivnost teh sprememb. Posebno pozornost smo namenili obdelovalnim površinam, kamor smo po Vrišerjevi metodologiji (Vrišer, 1995: 45; Vrišer, 1998: 366) uvrstili njive in vrtove, vinograde, ekstenzivne in intenzivne sadovnjake ter ostale trajne nasade. Na osnovi razmerja med površinami s procesom ekstenzifikacije (prehod obdelovalnih površin v neobdelovalne) in površinami s procesom intenzifikacije (obraten proces) smo izračunali še koeficient ekstenzifikacije.

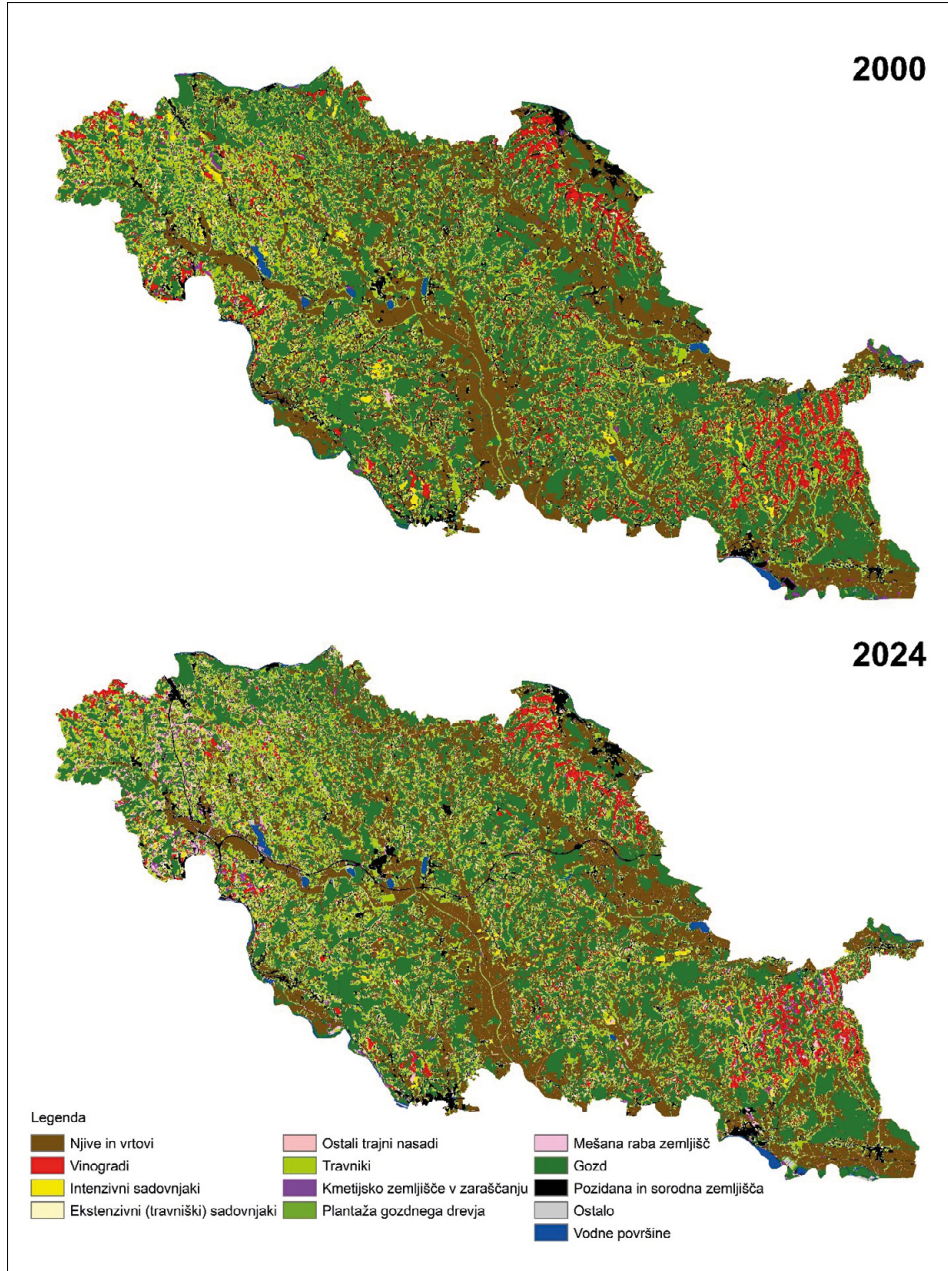
REZULTATI IN RAZPRAVA

Raba tal v Slovenskih goricah leta 2000 in leta 2024

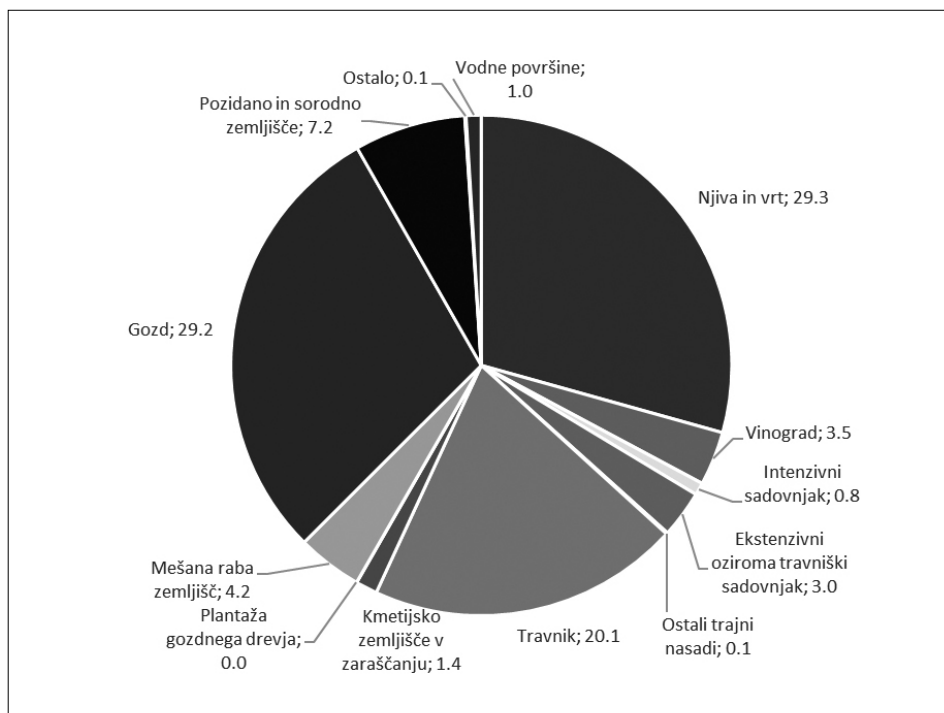
Leta 2000 je bilo v Slovenskih goricah 33099,8 ha njiv in vrtoev (31,0 % celotnega površja), 5378,8 ha vinogradov (5,0 %), 1241,8 ha intenzivnih sadovnjakov (1,2 %), 2664,0 ha ekstenzivnih (travniških) sadovnjakov (2,5 %). Ostali trajni nasadi so bili na le 7,1 ha površja. Obdelovalne površine so skupaj pokrivalo 42391,5 ha ali 39,6 % površja. Med neobdelovalnimi površinami so prevladovali gozdovi (32139,1 ha ali 30,1 %), travniki (21292,2 ha ali 19,9 %) ter pozidana in sorodna zemljišča (8285,0 ha ali 7,7 %). Kmetijska zemljišča v zaraščanju so bila na 620,7 ha (0,6 %), mešana raba zemljišč pa na 1071,9 ha (1,0 %). Leta 2024 so bili njive in vrtovi na 31363,4 ha (29,3 % celotnega površja), vinogradi na 3726,0 ha (3,5 %), intenzivni sadovnjaki na 863,0 ha (0,8 %), ekstenzivni sadovnjaki na 3254,4 ha (3,0 %), ostali trajni nasadi pa na 98,1 ha (0,1 %) (Slika 4; Slika 5). Obdelovalne površine so leta 2024 pokrivalo 39304,9 ha ali 36,8 % površja. Struktura neobdelovalnih površin je bila podobna kot leta 2000: prevladovali so gozdovi (31266,2 ha (29,2 %), travniki (21532,1 ha ali 20,1 %) in pozidana in sorodna zemljišča (7697,1 ha ali 7,2 %). Kmetijska zemljišča v zaraščanju so bila na 1492,5 ha (1,4 %), mešana raba zemljišč pa na 4498,4 ha (4,2 %).

Med obdelovalnimi površinami so se v obdobju 2000–2024 najbolj zmanjšale njive in vrtovi (za 1736,4 ha ali za 1,6 odstotnih točk (OT)), vinogradi (za 1652,9 ha ali za 1,5 OT) in intenzivni sadovnjaki (za 378,8 ha ali za 0,4 OT). Površine ekstenzivnih sadovnjakov so se povečale za 590,4 ha ali za 0,6 OT, površine ostalih trajnih nasadov pa za 91,1 ha ali za 0,1 OT. Med neobdelovalnimi površinami so se povečale površine mešane rabe zemljišč (za 3426,5 ha ali za 3,2 OT), kmetijskih zemljišč v zaraščanju (za 871,8 ha ali za 0,8 OT) in travnikov (za 239,9 ha ali za 0,2 OT). Gozdne površine so se zmanjšale za 872,9 ha (0,8 OT), pozidana in sorodna zemljišča pa za 597,9 ha (0,6 OT). Pri

slednji kategoriji moramo pri interpretaciji razlik biti previdni: zmanjšanje je šlo predvsem na račun sprememb funkcionalnih zemljišč ob pozidanih površinah.

Slika 4: Raba tal v Slovenskih goricah leta 2000 (zgoraj) in leta 2024 (spodaj).
Vir: Medmrežje 1: Lastni izračuni, 2024.

Struktura rabe tal v Slovenskih goricah leta 2024 (v %).

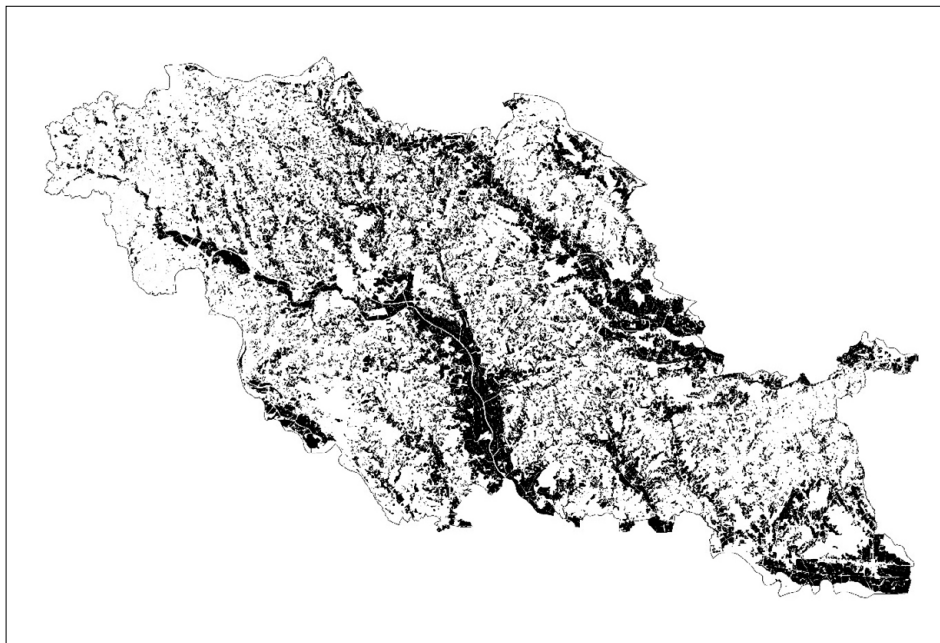
Vir: Medmrežje 1; Lastni izračuni, 2024.

Strukturo rabe tal po submikroregijah Slovenskih goric v opazni meri oblikujejo morfometrijski elementi, predvsem nakloni pobočij in relativne višine. V tem smislu zato ne preseneča, da imata submikroregiji z najnižjim povprečnim naklonom površja tudi najvišje deleže njiv in vrtov: v submikroregiji Spodnja Ščavniška dolina je povprečen naklon površja $3,3^\circ$, delež njiv in vrtov pa je leta 2024 znašal 54,2 % (1534,5 ha); v submikroregiji Dobrava s Središkim poljem je povprečen naklon površja $2,7^\circ$, delež njiv in vrtov pa je leta 2024 znašal 42,8 % (2558,2 ha). Obratno je v submikroregiji Zahodne Slovenske gorice, kjer je povprečni naklon površja najvišji ($13,4^\circ$) tudi najnižji delež njiv in vrtov (15,8 %). Korelacijski koeficient med nakloni in deležem njiv ter vrtov v Slovenskih goricah ima zato visoko negativno vrednost ($-0,9455$). Seveda bi bili pretirani deterministi, če bi vzroke za razlike v strukturi njiv in vrtov iskali le v reliefnih značilnostih. Na razlike v strukturi rabe tal namreč vplivajo še pedogeografski elementi, predvsem pa družbenogeografski in historični elementi ter način obdelave zemljišč. V tem smislu bi izpostavili primere vinogradniških površin. V preteklosti je veljalo, da so strme prisojne lege zaradi ugodnih topoklimatskih značilnosti idealne za vinograde. Te so do 60. let 20. stoletja obdelovali pretežno ročno. S prehodom na strojno obdelavo

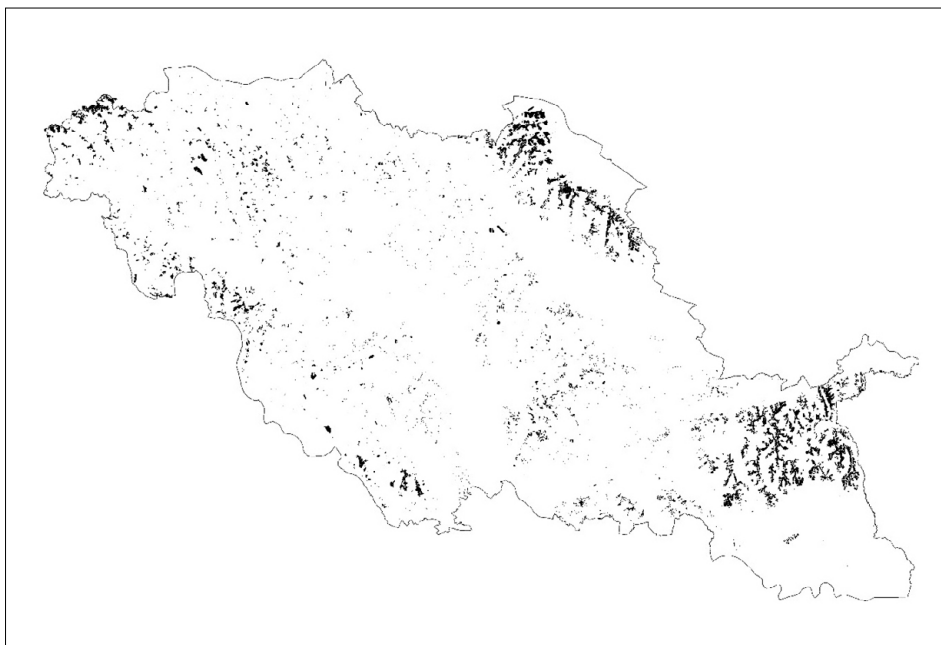
vinogradov pa so strme lege zaradi višjih stroškov postale manj ugodne, zato so tam vinograde začeli opuščati. Marsikje so na strmih legah vinograde uredili v terasah, kar je število trsov na enoto površine sicer zmanjšalo, zato pa vendarle omogočilo strojno obdelavo. Danes delež vinogradov ni najvišji tam, kjer so najbolj strme prisojne lege. Najvišji delež vinogradov je v submikroregiji Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice, kjer ti pokrivajo 19,7 % površja, čeprav je povprečni naklon površja le 10,0°. Visok delež vinogradov je še v Radgonsko-Kapelskih goricah (7,9 %), čeprav je tam povprečni naklon le 5,8°. V submikroregiji Zahodne Slovenske gorice, kjer je največji povprečni naklon (13,4°), je delež vinogradov le 4,7 %, V Mariborskih goricah s povprečnim naklonom 10,8° pa je delež vinogradov le 6,1 %. Korelacijski koeficient med deleži vinogradov in povprečno strmino po submikroregijah je sicer pozitiven, vendar relativno nizek (0,4343).

Pri analizi strukture rabe tal po submikroregijah je zaradi razlik v površinah le-teh bolj poveden podatek, izražen v odstotkih. Po površini relativno velike Zahodne Slovenske gorice (s površino 17563,1 ha sodijo med drugo največjo submikroregijo Slovenskih goric) so leta 2024 beležile v absolutnem smislu 2703,2 ha njiv in vrtov, vendar je ta površina predstavljala le 15,8 % površja submikroregije. Bistveno manjša submikroregija Spodnja Ščavniška dolina (njena površina znaša 2767,6 ha) je v absolutnem smislu leta 2024 imela le 1534,5 ha njiv in vrtov, vendar je ta površina predstavljala kar 54,2 % površja te submikroregije. Zato bomo v analizi sprememb rabe tal sorazmerno veliko težo dali prav podatkom o deležu posameznih kategorij rabe tal. Kot smo že omenili, so bili leta 2024 najvišji deleži njiv in vrtov v Spodnji Ščavniški dolini (54,2 % površja ali 1534,5 ha) in v Dobravi s Središkim poljem (42,8 % ali 2558,2 ha). Relativno visok delež njiv in vrtov so beležile še Ptujске gorice (38,3 % ali 6382 ha) in Radgonsko-Kapelske gorice (38,1 % ali 4031,6 ha). Najnižji delež njiv in vrtov je bil v Zahodnih Slovenskih goricah (15,8 % ali 2703,2 ha) in v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (22,2 % ali 3532,3 ha). Vinogradi so največje deleže površja pokrivali v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (19,7 % ali 1211,2 ha) in v Radgonsko-Kapelskih goricah (7,9 % ali 4031,6 ha). Relativno visok delež vinogradov je bil tudi v Mariborskih goricah (6,1 % ali 303,1 ha).

Po deležu intenzivnih sadovnjakov izstopajo Zahodne Slovenske gorice, kjer je bil leta 2024 ta delež 2,0 % (159,8 ha) in Mariborske gorice (1,6 % ali 130,6 ha). Tudi delež ekstenzivnih sadovnjakov je bil najvišji v Zahodnih Slovenskih goricah (4,6 % ali 876,5 ha) in v Mariborskih goricah (4,4 % ali 514,3 ha). Travniki so leta 2024 največji delež površja pokrivali v Zahodnih Slovenskih goricah (31,4 % ali 5113,2 ha), Osrednjih Slovenskih goricah (21,5 % ali 5423,3 ha), Mariborskih goricah (21,5 % ali 1915,4 ha) in v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (20,6 % ali 2185,3 ha).

Slika 6: Območja njiv in vrtov leta 2024 v Slovenskih goricah.
Vir: Medmrežje 1; lastni izračun, 2024.

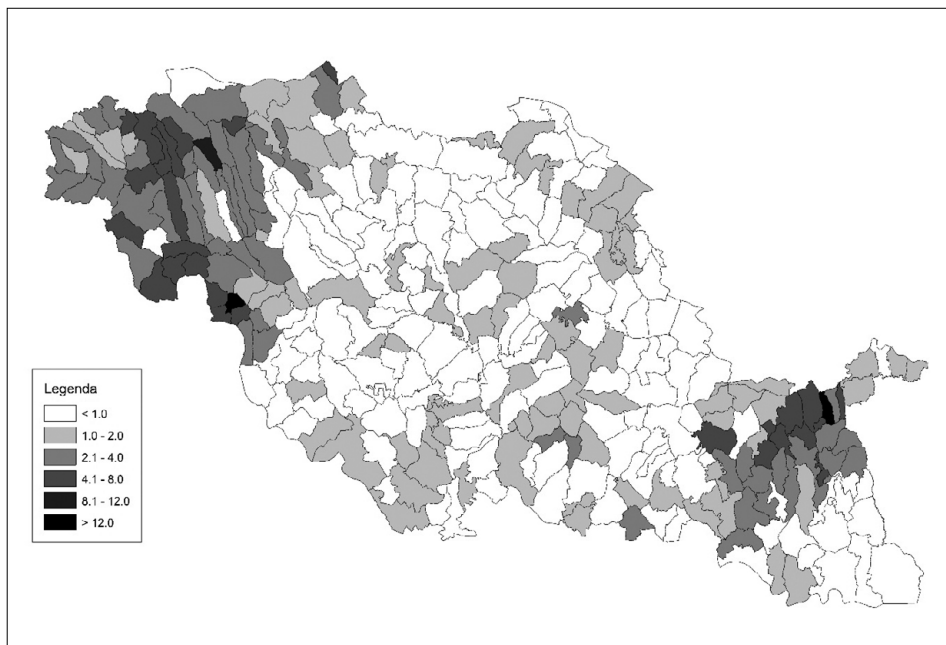
Slika 7: Območja vinogradov leta 2024 v Slovenskih goricah.
Vir: Medmrežje 1; Lastni izračuni, 2024.

Kmetijska zemljišča v zaraščanju so v relativnem smislu največja na Dobravi s Središkim poljem, kjer so pokrivala 1,2 % površja (32,8 ha), v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških gorica (1,1 % ali 220,8 ha) in v Zahodnih Slovenskih gorica (1,0 % ali 457,9 ha, kar v absolutnem smislu predstavlja tudi najvišjo vrednost med submikroregijami). Deleži gozdnih površin so najvišji v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških gorica (33,5 % ali 3850,6 ha), na Dobravi s Središkim poljem (31,4 % ali 1868,3 ha) in v Osrednjih Slovenskih gorica (31,1 % ali 6892,6 ha), najnižji pa v Spodnji Ščavniški dolini (22,1 % ali 613,9 ha). Najvišji deleži pozidanih in sorodnih površin so bili leta 2024 v Mariborskih gorica (10,0 % ali 906,6 ha), Radgonsko-Kapelskih gorica (9,6 % ali 1093,6 ha) in na Dobravi s Središkim poljem (8,8 % ali 521,2 ha), najnižji pa v Spodnji Ščavniški dolini (5,7 % ali 134,7 ha) in v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških gorica (6,4 % ali 561,1 ha). Po deležu obdelovalnih površin je leta 2024 izstopala Spodnja Ščavniška dolina (56,2 % ali 1593,7 ha); visoki deleži so bili še v Radgonsko-Kapelskih gorica (47,8 % ali 5158,5 ha), Ptujskih gorica (44,6 % ali 7342,6 ha), v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških gorica (44,2 % ali 3039,7 ha) in na Dobravi s Središkim poljem (44,0 % ali 2637,1 ha). Najnižji delež obdelovalnih površin so beležile Zahodne Slovenske gorice (27,1 % ali 4270,1 ha).

V dosedanjem pregledu smo obravnavali strukturo rabe tal znotraj posamezne submikroregije. V nadaljevanju bomo zorni kot nekoliko spremenili: obravnavali bomo razporeditev deležev nekaterih pomembnejših kategorij rabe tal po submikroregijah. Med vsemi njivami in vrtovi v Slovenskih gorica je leta 2024 23,0 % le-teh ležalo na območju Osrednjih Slovenskih gorica, 20,3 % pa na območju Ptujskih gorica. Izpostavimo, da obe submikroregiji pokrivata tudi obsežne dele dna doline reke Pesnice in njenih pritokov (Globovnica, Velka, Drvanja) (Slika 1), kjer je eno do območij zgojitve njiv in vrtov (Slika 4, Slika 6). Njive in vrtovi v Spodnji Ščavniški dolini k skupnemu deležu te kategorije prispevali le 4,9 %. Tako nizek delež je posledica majhne površine te submikroregije, čeprav po deležu njiv in vrtov znotraj submikroregije ta – kot smo poudarili zgoraj – izrazito izstopa. Kar 32,5 % slovenjegoriških vinogradniških površin je v submikroregiji Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice. Visok delež vinogradov je tudi v submikroregiji Radgonsko-Kapelske gorice (22,7 %). Relativno nizki deleži vinogradov se pojavljajo v Zahodnih Slovenskih gorica, kjer je le 14,1 % slovenjegoriških vinogradov, in v Mariborskih gorica (8,1 % slovenjegoriških vinogradov). Obe submikroregiji sta sicer znani po ugodnih naravnogeografskih razmerah za vinsko trto (Žiberna2014, Žiberna 2018). 21,6 % intenzivnih sadovnjakov leži v Ptujskih gorica, 18,9 % v Zahodnih Slovenskih gorica in 16,9 % v Osrednjih Slovenskih gorica. Najvišji delež ekstenzivnih sadovnjakov je v Zahodnih Slovenskih gorica (26,9 %) in v Osrednjih Slovenskih gorica

(20,2 %). 25,2 % vseh slovenjegoriških travnikov je v Osrednjih Slovenskih goricah, 23,7 % pa v Zahodnih Slovenskih goricah. Pri zemljiščih v zaraščanju izstopajo Zahodne Slovenske gorice, kjer je kar 30,7 % vseh površin te kategorije; izstopajo tudi Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice (14,8 %) in Mariborske gorice (13,6 %). 22,0 % slovenjegoriških gozdnih površin je bilo leta 2024 v Osrednjih Slovenskih goricah, 16,5 % v Ptujskih goricah, 16,0 % pa v Zahodnih Slovenskih goricah. 20,4 % pozidanih in sorodnih površin je bilo tega leta v Osrednjih Slovenskih goricah, 16,9 % v Zahodnih Slovenskih goricah, 14,9 % v Ptujskih goricah, 14,2 % pa v Radgonsko-Kapelskih goricah.

Oglejmo si še najbolj izstopajoče spremembe rabe tal v obdobju 2000–2024 po submikroregijah. Zanimivo je, da se v vseh submikroregijah kaže velika sorodnost: povsod so se najbolj povečale površine z mešano rabo kmetijskih zemljišč. V kategorijo »mešana raba zemljišč« so po metodologiji Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano uvrščena kmetijska zemljišča, porasla z gozdnim drevjem (površine, porasla s travinjem, na katerih rastejo posamična gozdna drevesa oziroma grmi in se redno, vsaj enkrat letno popasejo oziroma pokosijo), neobdelana kmetijska zemljišča (površine, ki so npr. rigolane in pripravljene za zasaditev novih trajnih nasadov, kmetijska zemljišča, ki se začasno ne uporabljajo zaradi gradnje infrastrukture ali so neobdelana zaradi socialnih ali drugih razlogov) in drevesa in grmičevje (površine, porasle z drevesi in grmičevjem, katerih pokrivnost presega 75 % in niso uvrščene v gozd; sem uvrščamo tudi obvodno zarast, če so obrečni pasovi porasli z drevjem oziroma grmovjem, ter mejice iz gozdnih dreves oziroma grmičevja) (MKGP, 2013). Gre torej za kategorijo, ki se v veliki meri spogleduje s kategorijo »kmetijska zemljišča v zaraščanju«, saj je vzrok za uvrstitev v to kategorijo lahko tudi neobdelanost zaradi socialnih razlogov. To nakazuje tudi dejstvo, da so se površine kategorije »kmetijska zemljišča v zaraščanju« v vseh submikroregijah, razen v Dobravi s Središkim poljem, povečale. V štirih od devetih submikroregij so kmetijska zemljišča v zaraščanju druga, v nadaljnjih treh pa tretja najpogostejša kategorija s povečanjem površin. Pri prostorski razporeditvi deleža kmetijskih zemljišč v zaraščanju se kaže izrazita dvojnost: najvišji deleži nastopajo v zahodnem in vzhodnem delu Slovenskih goric, v osrednjem delu pa je ta delež nižji (Slika 8). Kmetijska zemljišča v zaraščanju so se v obdobju 2000–2024 najbolj povečala v Zahodnih Slovenskih goricah (za 273,7 ha ali za 1,6 OT), v Osrednjih Slovenskih goricah (za 143,4 ha ali za 0,6 OT), v Vzhodnih Slovenskih goricah (za 137,3 ha ali za 1,8 OT) in v Mariborskih goricah (za 130,8 ha ali za 1,5 OT). Med katastrskimi občinami, v katerih je bil leta 2024 delež kmetijskih zemljišč v zaraščanju najvišji, so k. o. Hrenca v Mariborskih goricah (15,4 %), Rinčetova Graba v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (15,2 %), Polički Vrh v Zahodnih Slovenskih goricah (8,3 %) in Malečnik v Mariborskih goricah (7,0 %).

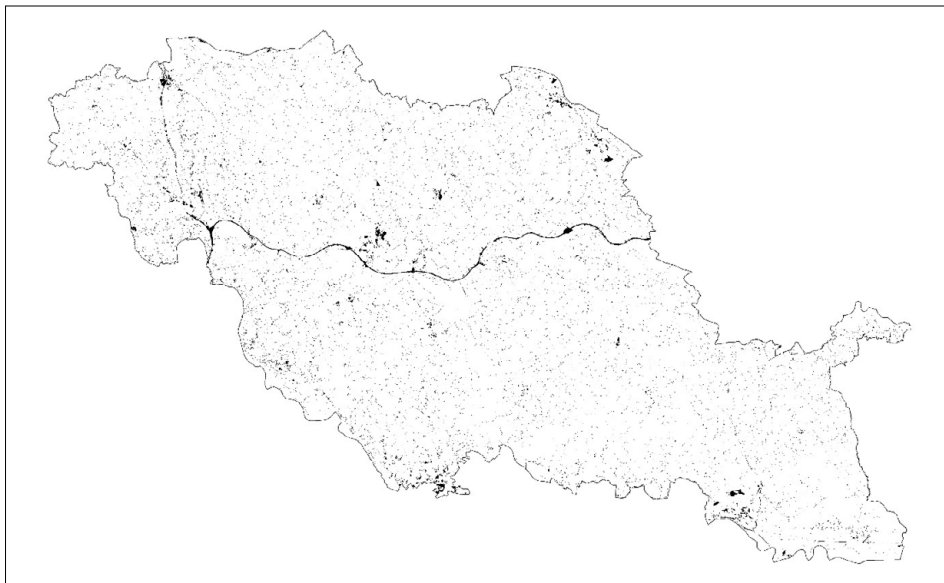
Slika 8: Delež kmetijskih zemljišč v zaraščanju po katastrskih občinah v Slovenskih goricah leta 2024. Vir: Medmrežje 1; lastni izračuni, 2024.

Njive in vrtovi so se v vseh submikroregijah, razen v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah in v Spodnji Ščavniški dolini, zmanjšali, najbolj pa v Radgonsko-Kapelskih goricah (za 468,7 ha ali za 4 OT), v Osrednjih Slovenskih goricah (za 466,3 ha ali za 2,0 OT), v Ptujskih goricah (za 315,1 ha ali za 1,8 OT) in v Mariborskih goricah (za 302,6 ha ali za 3,4 OT). V Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah so se površine njiv in vrtov povečale za 80,4 ha, v Spodnji Ščavniški dolini pa za 33,9 ha. Vinogradniške površine so se najbolj zmanjšale v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 318,4 ha ali za 4,1 OT), v Zahodnih Slovenskih goricah (za 303,0 ha ali za 1,7 OT), v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 267,7 ha ali za 2,4 OT) in v Ptujskih goricah (za 232,6 ha ali za 1,3 OT). Pri sadjarskih površinah se kaže, da se površine z intenzivnimi sadovnjaki manjšajo, površine z ekstenzivnimi sadovnjaki pa večajo. Površine z intenzivnimi sadovnjaki so se najbolj zmanjšale v Zahodnih Slovenskih goricah (za 190,1 ha ali za 1,1 OT). Izpostaviti je potrebno, da umik intenzivnih sadovnjakov v Zahodnih Slovenskih goricah predstavlja dobro polovico umika intenzivnih sadovnjakov v vseh Slovenskih goricah. Izstopa še zmanjšanje intenzivnih sadovnjakov v Osrednjih Slovenskih goricah (za 111,2 ha ali za 0,5 OT). Ekstenzivni sadovnjaki so se povečali v vseh submikroregijah, razen v Osrednjih Slovenskih goricah, najbolj pa v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 140,9 ha ali za 1,2 OT), v

Mariborskih goricah (za 130,3 ha ali za 1,5 OT) in v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 100,8 ha ali za 1,3 OT). Obdelovalne površine so se zmanjšale v vseh submikroregijah, razen v Spodnji Ščavniški dolini (kjer so se povečale za 38,5 ha ali za 1,4 OT). Največje zmanjšanje obdelovalnih površin je bilo v obdobju 2000–2024 zaznati v Osrednjih Slovenskih goricah (za 738,0 ha ali za 3,2 OT), v Radgonsko-Kapelskih goricah (za 500,2 ha ali za 4,2 OT) in v Zahodnih Slovenskih goricah (za 482,4 ha ali za 2,7 OT).

Spremembe travniških površin so v obdobju 2000–2024 po submikroregijah zelo raznolike. Travniki so se najbolj povečali v Osrednjih Slovenskih goricah (za 418,9 ha ali za 1,8 OT) in v Ptujskih goricah (za 284,4 ha ali za 1,6 OT), najbolj pa so se zmanjšali v Zahodnih Slovenskih goricah (za 402,6 ha ali za 2,3 OT) in v Zahodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 148,5 ha ali za 1,3 OT). Kmetijska zemljišča v zaraščanju so se povečala v vseh submikroregijah, razen na Dobravi s Središkim poljem, najbolj pa v Zahodnih Slovenskih goricah (za 273,7 ha ali za 1,6 OT), v Osrednjih Slovenskih goricah (za 143,4 ha ali za 0,6 OT), v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (za 137,3 ha ali za 1,8 OT) in v Mariborskih goricah (za 130,8 ha ali za 1,5 OT). Gozdne površine so se najbolj zmanjšale v Osrednjih Slovenskih goricah (za 361,1 ha ali za 1,6 OT), v Zahodnih Slovenskih goricah (za 215,8 ha ali za 1,2 OT) in v Mariborskih goricah (za 177,7 ha ali za 2,0 OT). Zanimivo je, da so se pozidana in sorodna zemljišča v vseh submikroregijah zmanjšala, le v Mariborskih goricah so se povečala.

Slika 9: Novonastala pozidana in sorodna zemljišča v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2024. Vir: Medmrežje 1; lastni izračuni, 2024.

Slika 10: Primer preobrazbe kulturne pokrajine zaradi izgradnje pomurske avtoceste, počivališča in pripadajočih izvozov z avtoceste na območju Grabonoša v Ščavniški dolini med leti 2003 (zgoraj) in 2022 (spodaj). Avtocestna povezava poteka po nekdanjih obdelovalnih in gozdnih površinah. Vir: Medmrežje 3.

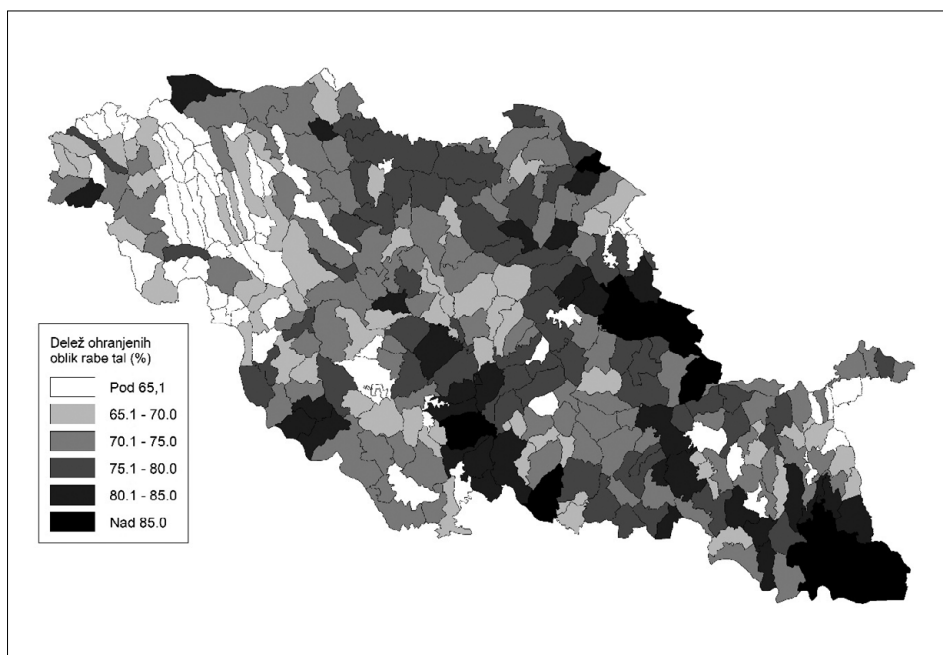
Kot smo že omenili, je pri interpretaciji sprememb površin v tej kategoriji potrebno biti previden, saj v to kategorijo poleg stavb in ostalih pozidanih površin spadajo tudi njim pripadajoča funkcionalna zemljišča. V resnici gre za zmanjšanje prav teh, medtem ko so se pozidane površine v pravem pomenu besede povečale, v veliki meri na račun pomurske avtoceste in pripadajoče

infrastrukture ob njej, deloma pa tudi na račun širjenja industrijskih, storitvenih in trgovskih površin v okolici večjih naselij (Slika 9, Slika 10 in Slika 11). Seveda pa ne smemo zanemariti vpliva suburbanizacije. Pomurska avtocesta je nekatera območja Slovenskih goric z vidika mobilnosti približala večjim zaposlitvenim središčem, zato so ta območja postala vabljiva za priseljevanje, saj je njihova kakovost bivalnega okolja večja.

Slika 11: Širjenje cone z industrijskimi in storitvenimi površinami in pripadajočimi parkirišči ob Kraigherjevi cesti v severovzhodnem delu Lenarta (leto 2003 zgoraj, leto 2022 spodaj) je pomembno zmanjšalo obdelovalne površine v dolini Velke. Vir: Medmrežje 3.

V dosedanji analizi smo se ukvarjali predvsem z dinamiko sprememb rabe tal v Slovenskih goricah. Za konec tega poglavja pa si oglejmo, kje je bila ta dinamika najmanj izrazita oziroma kje so se kategorije rabe tal v obravnavanem obdobju najbolj ohranile. Najvišji deleži ohranjenih oblik rabe tal so v Spodnji Ščavniški dolini (83,5 % ohranjenih oblik rabe tal) in na Dobravi s Središkim poljem (83,3 % ohranjenih oblik rabe tal). Obe submikroregiji zaznamuje relativno visok delež obdelovalnih površin, kar nakazuje, da se te ne umikajo, na kar smo opozorili že zgoraj. Z vidika ohranjanja prehranske neodvisnosti je to pomembno in pozitivno spoznanje. Na Sliki 12 lahko opazimo, da visoke deleže nespremenjene oblike rabe tal beleži tudi Spodnja Pesniška dolina, med Trnovsko Vasjo in Dornavo, kjer prav tako prevladujejo njivske površine.

Slika 12: Delež ohranjenih oblik rabe tal po katastrskih občinah v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2024. Vir: Medmrežje 1; lastni izračuni, 2024.

Najnižji deleži ohranjenih oblik rabe tal so v Zahodnih Slovenskih goricah (66,0 %) in v Mariborskih goricah (69,3 %). Naj v ponazoritev navedemo nekaj »ekstremistov« med katastrskimi občinami glede deleža ohranjenih oblik rabe tal. Najvišji delež ohranjenih oblik rabe tal v obdobju 2000–2024 so beležile k. o. Središče (Dobrava s Središkim poljem, 90,1 %), Berkovci (Spodnja Ščavniška dolina, 89,9 %), Šalovci pri Središču (Dobrava s Središkim poljem, 89,7 %), Levanjci (Osrednje Slovenske gorice, 89,0 %) in Obrež (Dobrava s Središkim poljem, 87,9 %). Na nasprotnem polu so katastrske občine z najnižjim

deležem ohranjenih kategorij rabe tal: katastrska občina Vajgen (Zahodne Slovenske gorice, 44,2 %), Rinčetova Graba (Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice, 46,3 %), Pekel (Mariborske gorice, 46,5 %), Hrenca (Mariborske gorice, 48,0 %) in Kajžar (Vzhodne Ljutomersko-Ormoške gorice, 49,8 %).

Smeri spremembe rabe tal v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2024

V nadaljevanju želimo predstaviti smeri sprememb rabe tal oziroma kakšne so konkretne kombinacije sprememb kategorij rabe tal v obravnavanem obdobju.

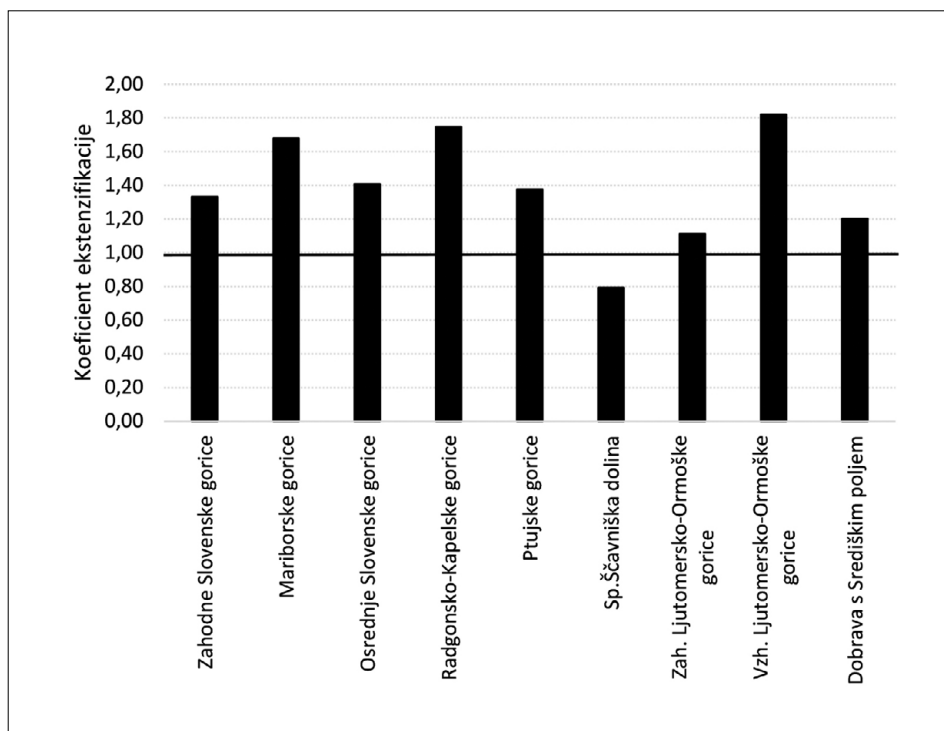
V Slovenskih goricah so bile najpogostejše spremembe med kategorijami rabe tal naslednje: njive in vrtovi v travnike (5263,9 ha), travniki v njive in vrtove (4525,6 ha), travniki v mešano rabo zemljišč (1692,9 ha), pozidana in sorodna zemljišča v travnike (1353,0 ha), vinogradi v travnike (1227,9 ha), ekstenzivni sadovnjaki v travnike (901,3 ha), travniki v ekstenzivne sadovnjake (873,0 ha), njive in vrtovi v pozidana in sorodna zemljišča (724,0 ha), travniki v pozidana in sorodna zemljišča ter travniki v zemljišča v zaraščanju (714,7 ha). Najpogostejše smeri sprememb rabe tal po submikroregijah so prikazane v Preglednici 2.

Preglednica 2: Najpogostejše smeri sprememb kategorij rabe tal po submikroregijah v Slovenskih goricah v obdobju 2000–2024. Vir: Lastni izračuni, 2024.

Submikroregija	Smer spremembe	Površina (ha)
Zahodne Slovenske gorice	njive in vrtovi v travnike	875,7
	travniki v njive in vrtovi	728,7
	travniki v pozidana in sorodna zemljišča	587,8
	travniki v kmetijska zemljišča v zaraščanju	282,9
	travniki v ekstenzivne sadovnjake	278,9
Mariborske gorice	njive in vrtovi v travnike	390
	travniki v njive in vrtove	227,7
	travniki v mešano rabo zemljišč	194,9
	travniki v kmetijsko zemljišče v zaraščanju	148
	travniki v ekstenzivne sadovnjake	122,9
Osrednje Slovenske gorice	njive in vrtovi v travnike	1574,9
	travniki v njive in vrtove	1234,4
	pozidane in sorodne površine v travnike	281,7
	travniki v mešano rabo zemljišč	265
	ekstenzivni sadovnjaki v travnike	260,4

Submikroregija	Smer spremembe	Površina (ha)
Radgonsko-Kapelske gorice	njive in vrtovi v travnike	557,7
	travniki v njive in vrtove	398
	pozidane in sorodne površine v travnike	161
	njive in vrtovi v pozidane in sorodne površine	154,2
	vinogradi v travnike	124,5
Ptujске gorice	njive in vrtovi v travnike	903,9
	travniki v njive	791,6
	pozidane in sorodne površine v travnike	212,9
	vinogradi v travnike	173,9
	travniki v mešano rabo zemljišč	153,6
Spodnja Ščavniška dolina	travniki v njive in vrtove	156,4
	njive in vrtovi v travnike	85,3
	pozidane in sorodne površine v travnike	30,9
	travniki v mešano rabo zemljišč	27,6
	njive in vrtovi v mešano rabo zemljišč	19,7
Zah. Ljutomersko-Ormoške gorice	travniki v njive in vrtove	618,6
	njive in vrtovi v travnike	467,9
	vinogradi v travnike	187,7
	travniki v mešano rabo zemljišč	152,7
	travniki v gozd	102,9
Vzh. Ljutomersko-Ormoške gorice	njive in vrtovi v travnike	264,2
	vinogradi v travnike	238,9
	travniki v njive in vrtove	199,7
	travniki v mešano rabo zemljišč	164,5
	travniki v kmetijsko zemljišče v zaraščanju	102,5
Dobrava s Središkim poljem	travniki v njive in vrtove	170,6
	njive in vrtovi v travnike	144,4
	njive in vrtovi v pozidana in sorodna zemljišča	47,5
	njive in vrtovi v mešano rabo zemljišč	40,5
	travniki v mešano rabo zemljišč	37
Slovenske gorice – skupaj	njive in vrtovi v travnike	5263,9
	travniki v njive in vrtove	4525,6
	travniki v mešano rabo zemljišč	1692,9
	vinogradi v travnike	1227,9
	ekstenzivni sadovnjaki v travnike	901,3

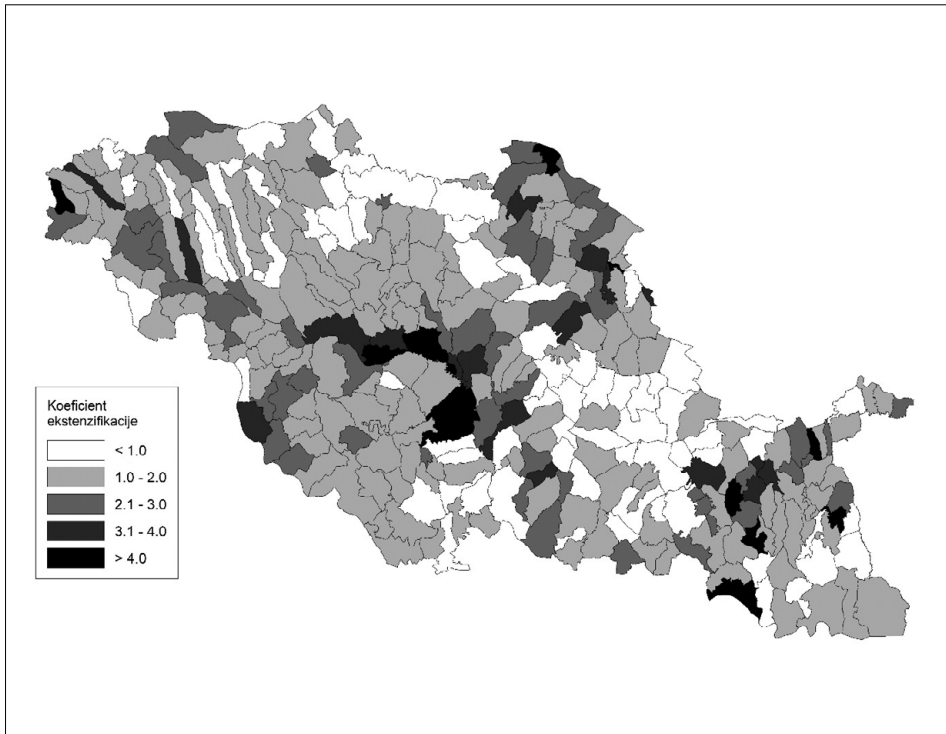
Opazimo lahko, da so prevladujoče spremembe rabe tal po submikroregijah njive in vrtovi v travnike, pogosta pa je tudi obratna kombinacija sprememb. Le v submikroregijah Spodnja Ščavniška dolina, Zahodne Slovenske gorice in Dobrava s Središkim poljem se kot najpogostejša smer sprememb kaže sprememba iz travnikov v njive in vrtove. Razmerje med površinami s procesom ekstenzifikacije (prehod obdelovalnih površin v neobdelovalne) in površinami s procesom intenzifikacije (obraten proces) predstavlja koeficient ekstenzifikacije. Vrednosti višje od ena pomenijo, da prevladuje proces ekstenzifikacije, vrednosti nižje od ena pa nakazujejo prevladujoč proces intenzifikacije. Povedano drugače: koeficient ekstenzifikacije nam pove, koliko hektarjev novonastalih neobdelovalnih površin je nastalo na en hektar novonastalih obdelovalnih površin. Koeficient ekstenzifikacije za celotne Slovenske gorice znaša 1,41. Na Sliki 13 vidimo, da so koeficienti ekstenzifikacije v vseh submikroregijah, razen v Spodnji Ščavniški dolini, višji od ena, najvišji pa so v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (1,82), Radgonsko-Kapeljskih goricah (1,75) in Mariborskih goricah (1,68). Zelo velike razlike v koeficientih ekstenzifikacije nastopajo med posameznimi katastrskimi občinami (Slika 14).

Slika 13: Koeficienti ekstenzifikacije po submikroregijah v Slovenskih goricah.

Vir: Lastni izračuni, 2024.

244 katastrskih občin v Slovenskih goricah (76,0 %) beleži indeks ekstenzifikacije višji od 1,0. Daleč najvišji koeficient ekstenzifikacije beleži k. o. Šetarova v občini Lenart, in sicer 44,43. Visokemu koeficientu ekstenzifikacije je botrovala predvsem sprememba njivskih površin v travniške (62,4 ha, pri skupni površini katastrske občine 275,0 ha). Visoki indeksi ekstenzifikacije so še v k. o. Spodnja Senarska v Osrednjih Slovenskih goricah (7,68), Ločič v Ptujskih goricah (7,68), Libanja (6,56), Ivanjkovci (6,34), Rinčetova Graba (5,68) vse v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah, Jurski Vrh v Zahodnih Slovenskih goricah (5,56) in Trnovska vas v Osrednjih Slovenskih goricah (5,48). Najnižji koeficient ekstenzifikacije je beležila k. o. Rožengrunt v Osrednjih Slovenskih goricah (0,27), nizki pa so bili še v k. o. Kokolajnsčak v Osrednjih Slovenskih goricah (0,37), Mostje v Ptujskih goricah (0,38) in Radoslavci v Spodnji Ščavniški dolini (0,39). Z vidika samooskrbnosti in upoštevajoč vedno večji pomen kakovostne hrane kot strateške dobrine lahko omenjene procese v Slovenskih goricah ocenimo kot neugodne. To ugotovitev podkrepljuje še dejstvo, da je v obdobju 2000–2024 kar 47,8 % vseh novonastalih pozidanih in sorodnih površin ter 29,5 % novonastalih kmetijskih zemljišč v zaraščanju nastalo na nekdanjih obdelovalnih površinah.

Slika 14: Koeficienti ekstenzifikacije po katastrskih občinah v Slovenskih goricah.
Vir: lastni izračuni, 2024.

ZAKLJUČEK

Slovenske gorice sodijo med najbolj značilne slovenske obpanonske gričevnate pokrajine, ki smo jih v preteklosti povezovali s pretežno agrarno gospodarsko usmeritvijo. V okviru tega so izstopali predvsem poljedelstvo (na dnu dolin in ravnin), vinogradništvo in sadjarstvo (v gričevju) in živinoreja. Zaradi mokrotnejših dolin so bile v preteklosti prometne povezave otežene, po drugi strani pa v Slovenskih goricah do druge polovice 20. stoletja niso nastala večja centralna naselja. Večina večjih naselij je bila locirana na obrobju Slovenskih goric. Taka podoba se je v sedanjosti spremenila. Prometne povezave so omogočile rast nekdanjih manjših urbanih in ruralnih naselij. V zadnjih desetletjih se je pospešil proces suburbanizacije. Vse naštetu je ob spremenjenih vrednotah in drugačnem življenjskem slogu po 2. svetovni vojni sprožilo sprva počasen, kasneje pa pospešen proces deagrarizacije. V obdobju 2000–2024 se kažejo spremembe opuščanja obdelovalnih površin tudi na območjih, kjer za to obstajajo naravni potenciali. Po drugi strani pa skrbi širjenje pozidanih površin na obdelovalne površine in večanje kmetijskih zemljišč v zaraščanju. Kljub deklarativnemu zavzemanju za ohranjanje ali celo povečevanje obdelovalnih površin v imenu večanja samooskrbnosti in prehranske neodvisnosti se procesi razvijajo v nasprotno smer. Če bi novonastala kmetijska zemljišča v zaraščanju spremenili v njivske površine, bi slednje lahko povečali za približno polovico. V prihodnje bo pri prostorskem razvoju tega območja potrebno bolj vestno ohranjanje ali večati obdelovalne površine ter ob tem koncept pridelave hrane v večji meri preusmerjati iz konvencionalnega v ekološki način.

VIRI IN LITERATURA

- Belec, B., 1968: Ljutomersko-Ormoške gorice-agrarna geografija. Založba Obzorja. Maribor.
- Belec, B., 1994a: Subpanonska Severovzhodna Slovenija. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.
- Belec, B., 1994b: Ljutomersko-Ormoške gorice. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.
- Bračič, V. 1967: Vinorodne Haloze. Socialnogeografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo. Maribor. Založba Obzorja.
- Bračič, V., 1984: Radgonsko-Kapelske gorice – socialnogeografska študija. Maribor: Raziskovalni inštitut Pedagoške akademije Maribor.
- Kert, B., 1956: Vinogradniška pokrajina vzhodnih Mariborskih goric. *Geografski vestnik*. 27–28, Ljubljana.

- Kert, B., 1994a: Zahodne Slovenske gorice. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.
- Kert, B., 1994b: Srednje Slovenske gorice. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije. Elaborat. Maribor. Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.
- Kert, B., 1994c: Socialnogeografski razvoj vzhodnih Mariborskih goric v obdobju zadnjih trideset let. *Znanstvena revija*. 6. Pedagoška fakulteta. Maribor.
- Mioć, P., Žnidarčič, M., 1989: Tolmač za list Maribor-Leibnitz. *Osnovna geološka karta 1:100000*. Inštitut za geologijo, geotehniko in geofiziko. Ljubljana.
- Mioć, P., Marković, S., Brkić, M., Žnidarčič, M., 1998: Tolmač za list Čakovec. *Osnovna geološka karta 1:100000*. Inštitut za geologijo, geotehniko in geofiziko. Ljubljana.
- Horvat, U., Žiberna, I., 2020: The correlation between demographic development and land-use changes in Slovenia. *Acta geographica Slovenica*. 60, št. 2, str. 33–55. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.7611>
- MKGP, 2013: Interpretacijski ključ. Podroben opis metodologije zajema dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč. Ljubljana.
- Vrišer, I., 1995: Agrarna geografija. Filozofska fakulteta. Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Vrišer, I., 1998: Gospodarska geografija. V: *Geografija Slovenije*. Slovenska Matica. Ljubljana.
- Žiberna, I., 1992: Vpliv klime na lego in razširjenost vinogradov na primeru Srednjih Slovenskih goric. *Geografski zbornik*. 32. SAZU. Ljubljana. str. 51–139.
- Žiberna, I., 2000: Geografski oris slovenskega Podravja. V: *Drava nekoč in danes. Zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika*. Založba Obzorja. Maribor.
- Žiberna, I., 2011: Izbrane naravnogeografske značilnosti občine Radlje ob Dravi. *Revija za geografijo*. 2011, 6, št. 1, str. 47–60. DOI: <https://doi.org/10.18690/rg.6.1.3792>
- Žiberna, I. 2014: Spremembe rabe tal v Mariborskih goricah v obdobju 2000–2014 v luči izbranih fizičnogeografskih kazalcev. *Revija za geografijo*. 2014, 9, št. 1, str. 73–87. DOI: <https://doi.org/10.18690/rg.9.1.3920>
- Žiberna, I., 2015: Spreminjanje rabe tal v vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah v obdobju 2000–2015 v povezavi z izbranimi fizično geografskimi značilnostmi. *Revija za geografijo*. 2015, 10, št. 2, str. 39–64. DOI: <https://doi.org/10.18690/rg.10.2.3944>
- Žiberna, I., 2018: Land use changes in relation to selected physical geographical features from the viewpoint of marginalization: the case of Svečinske Gorice, Slovenia. V: Pelc, S., (ur.), Koderman, M., (ur.). *Nature, tourism and ethnicity as drivers of (de)marginalization: insights to marginality from perspective of sustainability and development*. Springer. 2018. Str. 43–58, ilustr. Perspectives on geographical marginality, vol. 3. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-59002-8_3
- Žiberna, I., 2019: Spremembe vinogradniških površin po vinorodnih okoliših in podokoliših v Sloveniji v obdobju 2000–2019. *Revija za geografijo*. 14, št. 1, str. 65–81. DOI: <https://doi.org/10.18690/rg.14.1.3664>

Žiberna, I., 2021: Spremembe rabe tal na območju Radgonsko-Kapelskih goric s posebnim oziranjem na vinogradništvo. *Podravina. Časopis za multidisciplinarna istraživanja*. Vol. 20, št. 39. Meridijani. Samobor.

Žiberna, I., Ivajnsič, D., 2022: Spremembe rabe tal po mezoregijah v Sloveniji v obdobju 2000–2022. *Revija za geografijo*. 17, št. 2, str. 37–54. DOI: <https://doi.org/10.18690/rg.17.2.2729>

Medmrežje 1: MKGP 2024: Grafični podatki Raba za celo Slovenijo. [Podatkovna baza]. <https://rkg.gov.si/vstop/> (1. 2. 2024)

Medmrežje 2: Digitalni model višin 5. GURS. [Podatkovna baza]. <https://ipi.eprostor.gov.si/jgp/data> (1. 2. 2024)

Medmrežje 3: DOF 2022, GURS. [Podatkovna baza]. <https://ipi.eprostor.gov.si/jgp/data> (1. 2. 2024)

RABA TAL V SLOVENSKIH GORICAH V OBDOBJU 2000–2024

Povzetek

Slovenske gorice predstavljajo eno od najbolj značilnih gričevnatih pokrajin v obpanonski severovzhodni Sloveniji. Identiteto kulturne pokrajine Slovenskih goric vse do danes zaznamuje prevladujoča usmeritev v kmetijsko dejavnost, predvsem v poljedelstvo, živinorejo, vinogradništvo in sadjarstvo. V zadnjih desetletjih je sprememba kulturne pokrajine in rabe tal zaznamoval proces deagrarizacije in suburbanizacije. Slednjo je še nekoliko pospešila izgradnja pomurske avtoceste, ki je nekatere dele Slovenskih goric časovno še bolj približala nekaterim zaposlitvenim središčem, predvsem Mariboru, Murski Soboti in zaposlitvenim središčem v Avstriji.

Vse naštetu se manifestira v spremembah rabe tal po letu 2000. Med obdelovalnimi površinami so se v obdobju 2000–2024 najbolj zmanjšale njive in vrtovi (za 1,6 odstotnih točk (OT)), vinogradi (za 1,5 OT) in intenzivni sadovnjaki (za 0,4 OT). Površine ekstenzivnih sadovnjakov so se povečale (za 0,6 OT). Med neobdelovalnimi površinami so se povečale površine mešane rabe zemljišč (za 3,2 OT), kmetijskih zemljišč v zaraščanju (za 0,8 OT) in travnikov (za 0,2 OT). Gozdne površine so se zmanjšale za 872,9 ha (0,8 OT). Pozidane površine so se povečale, deloma na račun izgradnje pomurske avtoceste in infrastrukture ob njej (bencinski servisi, postajališča, parkirišča, izvozi) ter na račun izgradnje novih nakupovalnih središč in storitvenih ter industrijskih obratov in zaradi širjenja novih bivališč kot posledica procesa suburbanizacije. V Slovenskih goricah so bile najpogostejše spremembe med kategorijami rabe tal naslednje: njive in vrtovi v travnike, travniki v njive in vrtove, travniki v mešano rabo zemljišč, pozidana in sorodna zemljišča v travnike, vinogradi v travnike, ekstenzivni sadovnjaki v travnike, travniki v ekstenzivne sadovnjake, njive in vrtovi v pozidana in sorodna zemljišča, travniki v pozidana in sorodna zemljišča ter travniki v zemljišča v zaraščanju. Koeficient ekstenzifikacije za celotne Slovenske gorice znaša 1,41. Koeficient ekstenzifikacije je v vseh submikroregijah, razen v Spodnji Ščavniški dolini, višji od ena, najvišji pa je v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah (1,82), Radgonsko-Kapelskih goricah (1,75) in Mariborskih goricah (1,68), kar pomeni, da prevladuje proces prehoda obdelovalnih površin v neobdelovalne.

V obdobju 2000–2024 se kažejo spremembe opuščanja obdelovalnih površin tudi na območjih, kjer so za to veliki naravni potenciali. Po drugi strani je zaskrbljujoče širjenje pozidanih površin na obdelovalne površine in večanje kmetijskih zemljišč v zaraščanju.

Kljub deklarativnemu zavzemanju za povečevanje obdelovalnih površin v imenu večanja samooskrbnosti in prehranske neodvisnosti se procesi razvijajo v nasprotno smer. V prihodnje bo pri prostorskem razvoju tega območja potrebno bolj vestno ohranjati ali večati obdelovalne površine, ob tem pa koncept pridelave hrane v večji meri preusmerjati iz konvencionalnega v ekološki način.

LAND USE IN SLOVENSKE GORICE OVER THE PERIOD 2000–2024

Summary

Slovenske gorice is one of the most characteristic hilly landscapes in Pannonian north-eastern Slovenia. The identity of the cultural landscape of Slovenske gorice has been characterised to this day by a predominantly agricultural orientation, especially in agriculture, livestock breeding, viticulture and fruit-growing. In recent decades, the process of deagrarianisation and suburbanisation has marked the change in the cultural landscape and land use. The latter has been accelerated somewhat by the construction of the Pomurje motorway, which has brought some parts of the Slovenske gorice even closer in time to some employment centres, notably Maribor, Murska Sobota and employment centres in Austria.

All of the above is reflected in land use changes since 2000. Among the arable areas, the most significant decreases between 2000 and 2024 were in arable land (by 1.6 percentage points (p.p.)), vineyards (by 1.5 p.p.) and intensive orchards (by 0.4 p.p.). The area of extensive orchards increased (by 0.6 ODP). Among the non-arable areas, there were increases in mixed land use (by 3.2 ODP), agricultural land under overgrowth (by 0.8 ODP) and grassland (by 0.2 ODP). Forested areas decreased by 872.9 ha (0.8 ODP). Built-up areas increased, partly due to the construction of the Pomurje motorway and the infrastructure along it (petrol stations, bus stops, car parks, exits), the construction of new shopping centres and service and industrial establishments, and the proliferation of new housing as a result of the process of suburbanisation. In Slovenske gorice, the most frequent changes among the land use categories were as follows: arable and gardens to meadows, meadows to arable and gardens, meadows to mixed land use, built-up and related land to meadows, vineyards to meadows, extensive orchards to meadows, meadows to extensive orchards, arable and gardens to built-up and related land, meadows to built-up and related land, and meadows to overgrown land. The coefficient of extensification for the whole of the Slovenske gorice region is 1.41. The coefficient of extensification is higher than one in all sub-micro-regions except the Lower Ščavniška Valley, and is highest in the Eastern Ljutomer-Ormož gorice (1.82), the Radgonsko-Kapelske gorice (1.75) and the Maribor gorice (1.68), which means that the process of conversion of arable land into non-arable land is predominant.

Over the period 2000–2024, changes in the abandonment of arable land are also evident in areas where the natural potential is high. On the other hand, the expansion of built-up areas into arable land and the increase in agricultural land under overgrowth is a cause for concern. Despite the declarative commitment to increasing arable land in the name of increasing self-sufficiency and food sovereignty, processes are developing in the opposite direction. Future spatial development in the area will require a more conscientious effort to maintain or increase the area under cultivation, while shifting the concept of food production more from conventional to organic farming.

BODENNUTZUNG IN SLOVENSKE GORICE IM ZEITRAUM 2000–2024

Zusammenfassung

Slovenske gorice ist eine der charakteristischsten Hügellandschaften im pannonischen Nordostslowenien. Die Identität der Kulturlandschaft von Slovenske gorice ist bis heute durch eine überwiegend landwirtschaftliche Ausrichtung geprägt, insbesondere in den Bereichen Ackerbau, Viehzucht, Weinbau und Obstbau. In den letzten Jahrzehnten hat der Prozess der Entagrarisierung und Suburbanisierung den Wandel der Kulturlandschaft und der Landnutzung geprägt. Letzteres wurde durch den Bau der Pomurje-Autobahn etwas beschleunigt, durch die einige Teile von Slovenske gorice zeitlich noch näher an einige Beschäftigungszentren herangerückt sind, vor allem an Maribor, Murska Sobota und an Beschäftigungszentren in Österreich.

All das spiegelt sich in den Veränderungen der Landnutzung seit 2000 wider. Bei den Anbauflächen sind die stärksten Rückgänge zwischen 2000 und 2024 bei den Ackerflächen (um 1,6 Prozentpunkte (PP)), den Weinbergen (um 1,5 PP) und den intensiven Obstgärten (um 0,4 PP) zu verzeichnen. Die Fläche der extensiven Obstgärten nahm zu (um 0,6 ODP). Bei den nicht bebaubaren Flächen gab es Zunahmen bei der gemischten Bodennutzung (um 3,2 ODP), bei den landwirtschaftlichen Flächen mit Überwuchs (um 0,8 ODP) und beim Grünland (um 0,2 ODP). Bewaldete Flächen nahmen um 872,9 ha (0,8 ODP) ab. Die bebauten Flächen haben zugenommen, was zum Teil auf den Bau der Autobahn Pomurje und der Infrastruktur entlang der Autobahn (Tankstellen, Bushaltestellen, Parkplätze, Ausfahrten), den Bau neuer Einkaufszentren, Dienstleistungs- und Industriebetriebe und die Ausbreitung neuer Wohngebiete als Folge des Suburbanisierungsprozesses zurückzuführen ist. In Slovenske gorice waren die häufigsten Veränderungen unter den Landnutzungskategorien folgende: Acker- und Gartenland zu Wiesen, Wiesen zu Acker- und Gartenland, Wiesen zu gemischter Landnutzung, bebautes und verwandtes Land zu Wiesen, Weinberge zu Wiesen, Streuobstwiesen zu Wiesen, Wiesen zu Streuobstwiesen, Acker- und Gartenland zu bebautem und verwandtem Land, Wiesen zu bebautem und verwandtem Land und Wiesen zu bewachsenem Land. Der Extensivierungskoeffizient für die gesamte Region Slovenske gorice beträgt 1,41. Der Extensivierungskoeffizient ist in allen Sub-Mikroregionen mit Ausnahme des Unteren Ščavniška-Tals höher als eins und am höchsten in der östlichen Ljutomer-Ormož gorice (1,82), der Radgonsko-Kapelske gorice (1,75) und der Maribor gorice (1,68), was bedeutet, dass der Prozess der Umwandlung von Ackerland in Nicht-Ackerland vorherrscht.

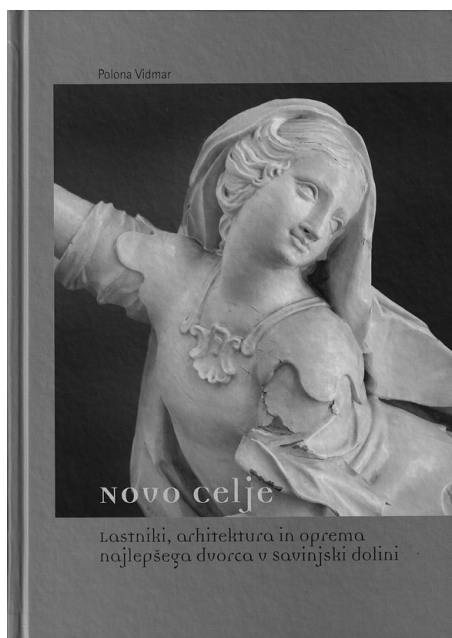
Im Zeitraum 2000–2024 sind Veränderungen bei der Aufgabe von Ackerland auch in Gebieten mit hohem natürlichem Potenzial zu beobachten. Andererseits geben die Ausdehnung bebauter Gebiete auf Ackerland und die Zunahme der überwucherten landwirtschaftlichen Flächen Anlass zur Sorge. Trotz der erklärten Verpflichtung zur Vergrößerung der Ackerflächen im Namen einer größeren Selbstversorgung und Ernährungssouveränität entwickeln sich die Prozesse in die entgegengesetzte Richtung. Die künftige räumliche Entwicklung in der Region wird eine gewissenhaftere Anstrengung erfordern, um die Anbauflächen zu erhalten oder zu vergrößern und gleichzeitig das Konzept der Nahrungsmittelproduktion stärker von der konventionellen auf die ökologische Landwirtschaft zu verlagern.

POROČILA IN OCENE — REPORTS AND REVIEWS

POLONA VIDMAR: NOVO CELJE. LASTNIKI, ARHITEKTURA IN OPREMA NAJLEPŠEGA DVORCA V SAVINJSKI DOLINI

Založba ZRC in Zavod za kulturo, šport in turizem Žalec, uredila Renata Komič Marn, Ljubljana 2024, 404 strani.

Obsežna monografija o dvorcu Novo Celje je izšla v knjižni seriji *Opera Instituti Artis Historiae*, ki jo urejajo na Umetnostnozgodovinskem inštitutu

Franceta Steleta ZRC SAZU, njena avtorica pa je Polona Vidmar, redna profesorica na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in višja znanstvena sodelavka na omenjenem inštitutu ZRC SAZU. Monografija je nastala v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnost v stičišču kultur* (P6-0061), ki ga iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Njen natis je podprla Občina Žalec. Bogato ilustrirano knjigo je zgledno oblikoval Andrej Furlan, ki je skupaj s Polono Vidmar in Nejcem Bernikom posnel večino novih fotografij; starejše slikovno gradivo je avtorica nabrala v številnih arhivih. Opis stavbne zgodovine dvorca in njegovega predhodnika Plumberka dopolnjuje več digitalnih rekonstrukcij, ki so jih pod mentorstvom in po idejnih predlogih kastelologa Igorja Sapača izdelali mariborski študentje arhitekture Živa Kralj, Rok Rantaša in Katja Rihtarič.

Preučevanje arhitekture dvorca, njegove notranje opreme in lastnikov posesti je bilo dolgotrajen proces. Polona Vidmar je že v letih 2016 in 2023 objavila študiji o slikah in slikanih tapetah¹ ter o štukaturah v dvorcu.² Izhodišče

¹ Polona Vidmar, Slike in slikane tapete naročnika Janeza Karla grofa Gaisrucka za dvorec Novo Celje, *Acta historiae artis Slovenica*, 21/1, 2016, str. 39–73.

² Polona Vidmar, Štukature v dvorcu Novo Celje, v: *Umetnostna dediščina plemstva v času njegovega zatona. Transformacije, prenosi, reinterpretacije* (ur. Tina Košak), Ljubljana 2023, str. 155–195.

celovite raziskave je vpogled v življenjske usode lastnikov dvorca. Avtorica vlogo naročnikov in uporabnikov razume kot ključno. Od njihovih ambicij, razgledanosti in zmožnosti so odvisna gradbena in umetnostna naročila; v njihove življenjske zgodbe so ujete najrazličnejše povezave, ki so avtorico vodile do ugotovitev, kdo so bili izvajalci naročenih umetnin in kaj jih je pripeljalo k delu v Novem Celju. Polona Vidmar je tudi jezikovno spretna; bralcu stran za stranjo v tekoči pripovedi odstira, kakšno je bilo nekdanje življenje v dvorcu. Zakladnica podatkov so bili doslej neizkoriščeni arhivski viri (zlasti sta pomembna zapuščinska inventarja iz let 1761 in 1770). Poloni Vidmar je bil na voljo tudi zasebni arhiv rodbine Bardeau na gradu Kornberg v Avstriji. Tam poleg kronike baronice Eleonore Bardeau, ki je otroštvo preživela v Novem Celju, hranijo še nekaj opreme in slik iz dvorca Novo Celje.

Besedilo nas najprej seznanja z dvorcem Plumberk, predhodnikom dvorca Novo Celje; slednjemu je namenjena glavnina študije. Pripoved teče kronološko in v petih poglavjih sledi menjavam plemiških rodbin, lastnic posesti. Podpoglavja se posvečajo posameznim rodbinskim članom, deli besedila pa obravnavajo pomembne dogodke, gradbene faze, naročanje opreme ipd. Vsak od lastnikov je predstavljen z življenjsko zgodbo in podatki o imovini; izpostavljene so njegove aktivnosti v Novem Celju (oziroma Plumberku); zgodbo zaključijo opis njegove zapuščine. Novih ugotovitev o lastnikih dvorca ter o njihovih prispevkih h gradbenim posegom in opremi notranjščine je osupljivo veliko. Avtorica bralce seznanja tudi s pomembnimi dogodki in

umetnostnimi naročili posameznih lastnikov dvorca na njihovih drugih posestih, kadar so ti vsebinsko povezani z Novim Celjem.

Dvorec Plumberk so zgradili proti koncu 16. stoletja; avtorica je na novo pretehtala dosedanje raziskave, ki dvomijo v popolno rušenje starega dvorca pred gradnjo mnogo večjega Novega Celja. V novem dvorcu so uporabili del starih zidov, ki jih je Igor Sapač prepoznal v zahodnem delu sedanje stavbe; pri gradnji so izkoristili tudi ruševinski material. Lastniki Plumberka so se hitro menjavali; najzanimivejša lastnica je bila italijanska trgovska družina Miglio. Čeprav so bili bogati, so se zapletali v dolgove, zaradi katerih je leta 1645 nastal inventarni popis, iz katerega je avtorica lahko razbrala razporeditev prostorov v zgradbi. Karlu Miglio je cesar Leopold I. podelil baronski naziv; v vojaških službah je blestel Tulij baron Miglio. Bolj tragična je bila usoda Ferdinanda barona Miglia, ki je imel hude psihične težave. Z njegovo življenjsko zgodbo je povezana legenda o prstanu, ki naj bi ga Ferdinand poklonil Marijinemu kipu v petrovski cerkvi. Legenda sicer izkrivlja resnične dogodke. Avtorici pa se je v sodnih spisih razodela Ferdinandova tragična usoda; v preteklosti je bilo življenje psihično motenih oseb bridko. Kljub bolezni je Ferdinand baron Miglio dvorec gradbeno dopolnjeval; gradil je tudi njegov sin Karel Rajmund. Zadnji iz rodbine Miglio, baron Franc, je bil samski in brez otrok. Veliko premoženja je daroval cerkvenim ustanovam; pomembna so njegova umetnostna naročila za frančiškansko cerkev v Nazarjah. Za univerzalnega dediča je določil nečaka Antona barona Metzscha, o katerem ni veliko znanega;

za njim je dedovala komaj rojena hči. Njen skrbnik se je leta 1756 odločil za prodajo več posesti, tudi Plumberka.

S prodajo dvorca Plumberk se prične osrednje poglavje v monografiji – **Dvorec Novo Celje in grofje Gaisrucki (1756–1830)**, ki osvetljuje najbolj zanimivo obdobje spomenika, ko je bila posest v lasti rodbine Gaisruck: grofov Antona (1712–1761), njegovega brata Janeza Karla (1714–1770) in Vincenca (1754–1832), sina slednjega.

Grof Anton Gaisruck je pripadal mlajši veji koroške linije rodbine Gaisruck, iz katere je odcepil novoceljsko linijo. S prvo soprogo Alojzijo, rojeno grofico Löwenburg, je živel na Dunaju. V drugem zakonu s Frideriko, baronico Cramm, je dosegel čast resničnega cesarsko-kraljevega komornika in svetnika dvorne komore. Baronica Friderika je leta 1749 podedovala gospostvo Turnišče pri Ptujju. Poznavanje Turnišča je pomembno za razumevanje, kako je nastajal dvorec Novo Celje in kako so potekala naročila za njegovo opremo. Vidmarjeva je korigirala in dopolnila precej podatkov o Turnišču. Opremo dvorca Turnišče je opisala na osnovi zapuščinskega inventarja grofa Antona iz leta 1761. Ta dokument je eden ključnih tudi za historiat posesti Novo Celje. V podpoglavju so predstavljena tudi gospostva Farrach, Eppstein in Weißenthurn, ki jih je grof Anton pridobil leta 1754; leta 1756 je kupil še gospostvo Liebenau v predmestju Gradca. Dvorec Liebenau, ki so ga leta 1852 podrli, je grof Anton dopolnjeval; danes je še ohranjen vhodni portal na dvorišče, ki ga je po mnenju avtorice načrtoval Joseph Hueber, kiparsko pa oplemenitil Veit Königer.

Grof Anton je leta 1750 pridobil celjsko gospostvo na Štajerskem, ki je vključevalo takrat že razvaljeni stari grad nad Celjem. Celjsko gospostvo je povečal z več nakupi in leta 1756 pridobil še Plumberk, kjer je zastavil gradnjo nove letne rezidence in jo v oporoki določil za fidejkomis. Iz napisa na eni od dveh plošč, vzdanih v kapelo v dvorcu Novo Celje, izvemo, da je dal grof Anton leta 1756 iz kamnov porušenega starega gradu nad Celjem zgraditi nov grad, s čimer je stari sedež Celjskih grofov postal nesmrten. Gradnja Novega Celja je stekla ob dvestoti obletnici smrti zadnjega od Celjanov, Ulrika II. Napis pojasnjuje tudi (v resnici neobstoječe) sorodstvene vezi Gaisruckov s Celjskimi grofi. Anton grof Gaisruck je bil podjeten in sposoben mož ter poznavalec preteklosti. Polona Vidmar je trditev podprla z interpretacijo zbirke plemiških portretov v dvorcu Hainfeld, delo slikarja Gennara Basila iz šestdesetih let 18. stoletja. Na enem od portretov je upodobljen možakar, ki gostom razlaga antične ostaline. Doslej je bil portret identificiran kot Anton oziroma kot Karl Kajetan grof Leslie, češ da lastnik ptujskega gradu razlaga za mesto Ptuj značilno antično preteklost. Vidmarjeva pa dokazuje, da je upodobljeni možki Anton grof Gaisruck, ki razlaga ostaline antične Celeje.

Ambiciozno zastavljena gradnja je presejala finančne zmožnosti naročnika. Iz večjega števila dokumentov je avtorica lahko razbrala pomembne informacije o gradnji in opremljanju dvorca. Še posebej je pomembna specifikacija upravitelja Jožefa Danijela Novaka iz leta 1762. Poleg številnih podatkov o umetnikih in obrtnikih

je iz specifikacije razvidno, kaj je bilo storjenega za časa grofa Antona in kaj za časa njegovega brata in naslednika Janeza Karla. Avtorica po imenih in opravljenem delu navaja vrsto mojstrov. Avtorstvo arhitekta Matije Perskega je dokazal že Igor Weigl. Polona Vidmar pojasnjuje za podeželske dvorce nekoliko neobičajno gradnjo v treh nadstropjih; v spodnjem mezaninu so bile pisarne za upravo posestva. Manj običajna je tudi pozicija kapele v pritličju, v katero se vstopa iz vhodne avle, na oratorij pa iz spodnjega mezanina. Za štajerski prostor je nenavaden tudi tloris dvorca, ki ni pričakovana zasnova s štirimi trakti okrog pravokotnega dvorišča, pač pa rahlo usločen podolgovat objekt; arhitektura sledi vzorom dunajskih palač iz časa okrog 1700. Vidmarjeva naglašja, da je Matija Persky z dvoranama v škofijskem dvorcu v Gornjem Gradu in v dvorcu Novo Celje ustvaril dva najbolj reprezentančna prostora, kar jih je bilo zgrajenih na Spodnjem Štajerskem v 18. stoletju. Posebej pomembna je bila zaposlitev štukaterja Jožefa Gebharda, ki je k nam prišel iz Wessobruna in sodeloval s slikarjem in pozlatarjem Franzem Josefom Reichom iz Gradca. K videzu dvorca sta prispevala še graški kipar Veit Königer in slikar Jožef Lerchinger; Janez Karel grof Gaisruck je kasneje angažiral še graškega slikarja Johanna Franza Petumilla. Gaisrucki gradnje in opreme dvorca niso dokončali. Opremili so le tiste prostore, ki so jih uporabljali ob občasnih obiskih.

Grof Anton se je torej predstavljal kot »novi Celjski grof«, primerjal pa se je tudi z antičnim junakom Heraklejem, kar je bilo v plemiških krogih v času zgodnjega novega veka zelo pri-

ljubljeno. Avtorica meni, da je postavitev dveh kipov na podstavkih pred vhodom v двореc načrtoval že arhitekt Matija Persky, končana pa sta bila šele po naročnikovi in arhitektovi smrti. Plačilo za njuno izdelavo je prepoznala v pobotnici kiparju Königerju v letu 1762, kar pomeni novo datacijo za oba kipa. Doslej so kipa v Novem Celju identificirali kot Herakleja in Anteja ali Kakusa, Vidmarjeva pa meni, da oba predstavljata Herakleja. Vzorec je našla v neuresničenih načrtih Fischerja von Erlacha za Hofburg, ki jih je dunajski arhitekt oprl na prav tako neuresničene Berninijeve načrte za Louvre, kjer so bili ob portalih predvideni kar štirje Herakleji. Podobno so načrtovali portal neuresničene dvorne knjižnice na Dunaju, realizirana pa sta bila dva Herakleja za grad Valtice na Moravskem. Avtorica v obeh kipih pred vhodom v Novo Celje prepoznava Herakleja, enega po boju z Nemejskim levom in drugega po zmagi nad Lernajsko Hidro. Tako je po uveljavljeni baročni ikonografiji grofa Antona mogoče predstaviti kot moža, ki se je v družbi povzpел z lastnimi napori.

Grajska kapela je bila posvečena leta 1758; poslikal jo je Anton Jožef Lerchinger. Štukatura in marmoracija sta bili uničeni po letu 1930 in leta 2000 rekonstruirani, žal ne povsem dosledno. Lesene skulpture, zdaj shranjene v Narodni galeriji v Ljubljani, je izdelal Veit Königer. Razkošno dvoramno stopnišče je štukiral Jožef Gebhard, še pred poletjem 1763 pa so bile štukature na zrcalnem stropu stopnišča uničene zaradi uporabe slabega lesa. Na novo jih je izdelal Thomas Finsterwalder, a tudi teh danes ni več. Finsterwalderjeve štukature so ohranjene v nekaterih sobah

piana nobile in v oratoriju. Najodličnejši element na stopnišču je bilo osem ženskih figur, ki jih je izdelal Veit König in jih namestil na ograjo v zgornjem mezaninu (zdaj so v Narodnem muzeju Slovenije). Plačilo je prejel leta 1762, kar je verjetno leto njihovega dokončanja. Vidmarjeva je odlične kipe pronicljivo umestila v kiparjev opus in opozorila na sočasne dunajske vzore. Figure v Novem Celju nimajo atributov, zato so jih opisovalci predstavljali na različne načine, Vidmarjeva pa jih je prva argumentirano interpretirala kot nimfe. Opozorila je na t. i. Zedlerjev leksikon, ki je bil v 18. stoletju veliko v rabi in nimfe pojasnjuje kot dovilje Bakha in Cerere, kot boginje pastirjev in devic, deli pa jih na nebesne, vodne in zemeljske. Vodne (nereide, potamide, najade in limnade) in zemeljske (oreade, lemoniade, napeje in driade) se pojavljajo v skupinah po štiri, kar ustreza razporeditvi na stopnišču dvorca Novo Celje; kot takšne jih je avtorica prepoznala tudi po gestah in oblačilih. Interpretacija figur na zgornjem stopnišču dvorca je nedvomno ena najpomembnejših ugotovitev raziskave o dvorcu Novo Celje.

Najodličnejši prostor v dvorcu je slavnostna dvorana s še izvornim stavbnim pohištvo in mojstrsko položenim kamnitim tlakom. Štukature so delo Jožefa Gebharda, ki je gojil vezi s sorodniki istega poklica v rodnem Wessobrunnu. Avtorica kot neposredni vzor navaja dvorano v Nymphenburgu, delo Gebhardovega strica iz leta 1757. Glede poslikave stropa ni oprijemljivih podatkov. Wenceslaw Georg Dunder v knjižici *Štajerski raj* (1847) poslikavo stropa opisuje kot prizor s cesarico Marijo Terezijo, ki grofu Antonu podeljuje gosposčino Celje. Podobna temu

opisu je litografija v isti publikaciji. Ikonografsko bi se tak prizor skladal s sorodnimi upodobitvami iz 18. stoletja. Avtorica se nagiba k mnenju, da je bil strop v resnici poslikan. Drži pa, da med sondiranji v letu 2001 niso nalleteli na sledi poslikav. Zatoso nekateri menili, da Dunder ni opisoval realnega stanja. Vidmarjeva nasprotno navaja možnost, da so na strop pripeli oljno sliko na platnu, za katero so se izgubile sledi. Opozarja še, da je slikar Lerchinger dobil za svoje delo v dvorcu visoko plačilo, ki bi ga lahko pojasnili z obsežno in zahtevno stropno kompozicijo.

Slikar Lerchinger pa je še pred smrtjo grofa Antona poslikal tapete v štirih sobah gosposkega nadstropja. Tapete, ki so danes razdeljene med več lastnikov, so eden najodličnejših delov opreme v dvorcu. Tematsko so bile deljene na Ogenj, Vodo, Zemljo in Zrak; te zadnje so bile uničene še pred letom 1847. Iz preostalih treh sob so tapete sneli leta 1930 in jih razprodali. Identificiranih je nekaj kosov v Hrvaškem zgodovinskem muzeju v Zagrebu, v Narodnem muzeju Slovenije, Narodni galeriji v Ljubljani, Pokrajinskem muzeju Celje in nekaj pri zasebnikih. Slike iz ognjene sobe so ohranjene skoraj v celoti. Polona Vidmar je vojaške prizore povezala z življenjsko zgodbo grofa Janeza Karla; leta 1745 je bil hudo ranjen v bojih v Italiji. Avtorica ga je prepoznala kot ranjenca, ki je središčna točka celotne kompozicije v sobi. T. i. ognjena soba je bila torej odmerjena za prikaz vojaške kariere grofa Janeza Karla in njegove srečne ozdravitve. O t. i. zemeljski sobi ni dosti podatkov; nekaj več je znane-ga o vodni sobi, ki jo je pred prodajo fotografiral France Stele. Avtorica je posebej izpostavila sliko, ki je danes v

celjskem muzeju in predstavlja par pri kurjenju ognja. Elegantno žensko figuro je ovrednotila kot enega najlepših ženskih likov z novoceljskih tapet.

Grof Anton je posest Novo Celje razglasil za fidejkomis in kot univerzalnega dediča določil brata **Janeza Karla**, ki se je zadnjih deset let svojega življenja ukvarjal predvsem z dolgovi pokojnega brata in z gradnjo še nedokončanega dvorca. V finančnih stiskah se je zadolževal tudi sam in se zatekal v prodajo drugih posesti; leta 1768 je prodal Turnišče. V Novem Celju se je lotil gradnje gospodarskega poslopja, ki ga je načrtoval že Persky. Dela so potekala leta 1763, ko so gradili tudi oranžerijo in vrtno ograjo. Triladijsko gospodarsko poslopje so v letih 1930–1932 spremenili v bolnišnico in ob tem korenito prezidali. V oranžeriji so leta 1770 hranili 167 limonovcev in pomarančevcev, a že na franciscejskem katastru oranžerije ni več videti. Za časa grofa Janeza Karla je bila postavljen tudi vhodni portal v kompleks dvorca, za katerega je po mnenju avtorice načrte izdelal Josef Hueber, kiparski okras pa Veit Königer. Ob tem je avtorica odprla vprašanje Königerjevih t. i. Petrovških križev, katerih sedanja lokacija ob petrovški cerkvi je sekundarna. Eden od treh upodobljenih svetnikov je sv. Vincenc Ferrerski, torej zavetnik sina grofa Janeza Karla. Kartuši z grboma, ki sta zdaj prazni, pričata o plemiških naročnikih. Avtorica domneva, da je grof Janez Karel Petrovške križe dal postaviti hkrati z glavnim vhodom v dvorec.

Kljub vsem težavam pa je grof Janez Karel še naprej zaposloval umetnike in obrtnike, s katerimi je sklenil pogodbe že pokojni brat. Nekaj pa je bilo novih imen. Umrlega arhitekta Matijo Per-

skega je zamenjal Lovrenc Prager, za štukaterja pa je najel Thomasa Finsterwalderja – tudi on je bil iz Wessobrunna; bil je Gebhardov svak. Grof Janez Karel je poskrbel tudi za šest portretov rodbinskih članov v slavnostni dvorani; za slikarja je najel Josefa Cassiana Gasserja iz Celovca. Vseh osem sob v dvorcu v piano nobile pa je ostalo nepremljenih. Posebej je nenavadno, da so bile prazne tudi sobe z Lerchingerjevimi tapetami – zagotovo izjemno privlačne, a neizkoriščene.

Grof Janez Karel je dal izdelati tudi tapete s kitajskimi motivi, ki se razlikujejo od Lerchingerjevih in niso njegovo delo. Poslikane so s tempernimi barvami na zelo tanek sloj podlage, zato spominjajo na tapiserije. Leta 1930 jih je iz dvorca Novo Celje odnesel baron Turkovič z namenom prodaje, banovinski konservator France Stele pa je dosegel, da jih je predal Narodnemu muzeju, kjer so shranjene še danes. Prizori ponavljajo tipične evropske predstave o srečnem življenju Kitajcev; predlog za nje pa zaenkrat še niso našli.

Dedič grofa Janeza Karla je bil njegov sin **Vincenc grof Gaisruck**, ki je v času, ko je delal kariero v državnih službah, živel v dvorcu Liebenau pri Gradcu. Kasneje se je odločil za študij medicine, ga končal leta 1790 in se z družino preselil v Celovec, dvorec Liebenau pa prodal. Za dvorec Novo Celje se ni kaj dosti zanimal, čeprav je dal svoj otroški portret v slavnostni dvorani leta 1812 zamenjati s podobo odraslega moža. Naročil je še izdelavo peči v t. i. vodni sobi (peč je zdaj v Narodnem muzeju), kar dokazuje, da je vsaj eno od teh sob nameraval urediti za bivanje. Leta 1787 je zaprosil za ukinitve fidejkomisa in vloga je bila še isto leto odobrena; sledil

je stečaj. V literaturi se pojavljajo napačne letnice stečaja in prodaje; Polona Vidmar je dokazala, da je posest šele leta 1835 kupil Jožef Ludvik Hausmann.

Rodbini Gaisruck je posest pripadala osemdeset let, ob čemer se je ustvarila novoceljska linija te plemiške družine. Osemdeset let v primerjavi z drugimi plemiški posestniki v monarhiji ni veliko, a pripovedni lok je zgoščen v razponu od prvega nadvse ambicioznega načrta grofa Antona, ki se je primerjal s Celjskimi grofi in antičnim junakom Heraklejem, preko njegovega naslednika grofa Janeza Karla, ki so ga mnogo bolj kot dokončanje bratovih načrtov zaposlovale finančne zagate, do zadnjega grofa Vincenca, ki se je rešil bremena fidejkomisa in razglasil stečaj, ob tem pa se iz tipičnega plemiča spreobrnil v razsvetljenega meščana, ki je kariero državnega uslužbenca zamenjal za plemeniti poklic zdravnika.

Obdobje, ko je v dvorcu živel ambiciozni podjetnik **Jožef Ludvik Hausmann** (1794/95–1856) skupaj s hčerko pesnico Fanny, je bilo kratko, a zanimivo. Hausmann je bil prvi, ki si je v dvorcu uredil dom. Še pomembnejše je, da je dvorec razumel v njegovi polni namembnosti: kot gospodarsko, upravno in sodno središče gospodarstva. V tem smislu je opremil prostore in funkcije razdelil po etažah; za svojo družino je uredil prostore v piano nobile, torej je izpolnil namero Antona grofa Gaisrucka. Čeprav sam ni bil plemiškega porekla, se je z ureditvijo in opremo dvorca postavil v vlogo plemiča. Uredil je vrt in leta 1842 ob glavni cesti postavil t. i. Zlati križ, mogočno razpelo s pozlačeno litoželezno skulpturo Križanega. Velikopotezno je zastavil gospodarstvo, zgradil več gospodarskih objek-

tov, a očitno ni šlo vse po načrtih in leta 1849 se je odločil za prodajo.

Dvorec je po pooblaščenih kupil knez **Konstantin Salm-Reifferscheidt-Krautheim in Dyck**, a se je kmalu izkazalo, da je Hausmann kupca ogoljufal. Hausmanna so obsodili in leta 1856 je umrl za jetiko v zaporu, tri leta prej pa je umrla hčerka Fanny. Z rodbino iz visokega plemstva se je v dvorec vrnilo plemiško življenje, ki ga opisuje družinska kronika grofice Eleonore Bardeau, ki je v dvorcu preživela otroštvo in večji del mladosti, v Novo Celje pa se je vračala tudi v zrelih letih, ko je poročena živela na gradu Kornberg. Tudi v rodbini Salm niso bili vsi srečni. Za knezom Konstantinom je dvorec Novo Celje dedoval sin Franc Karel, ki pa je padel v vojaško ujetništvo, kar mu je pustilo psihične posledice. Zgodaj je umrl tudi mlajši sin Oto, najmlajši Friderik pa je po bitki s Prusi obveljal za izgubljenega. Sin Leopold je moral prositi za izstop iz jezuitskega reda, da je lahko prevzel gosposčino in nadaljeval rod. Leta 1888 se je družina preselila na posest Dyck v Porenju, ki ga je podedoval knez Leopold. V Novem Celju je uspešno zagospodaril mlajši sin Jurij, ki pa je leta 1908 opustil kmetijsko dejavnost, prodal kmetijska zemljišča in se s soprogo posvetil pisanju romanov. Eleonorina kronika opisuje tudi razmere v času velike vojne, ko sta knez Jurij in soproga izgubila premoženje, se preselila v Slovensko Bistrico, dvorec Novo Celje pa je leta 1919 kupil **Davorin Turković baron Kutjevski**.

Zakonca Turković sta s tremi otroki živela deloma v Zagrebu in deloma v Novem Celju. Ohranjenih je nekaj fotografij, ki pričajo, da so ohranjali dotedanjo opremo prostorov in tudi vrta

niso spreminjali. Bili so premožni, a so po veliki gospodarski krizi zašli v težave in leta 1930 dvorec prodali Dravski banovini. Turkovič je iz prodaje izvzel opremo štirih prostorov, čemur so sledili zapleti, ki jih je pomagal reševati banovinski konservator France Stele, zaslužen, da je v Sloveniji ostalo večje število dragocenih kosov opreme iz Novega Celja.

Z letom 1930 se pripoved Polone Vidmar zaključí. V krajšem Epilogu je avtorica povzela dogajanje po letu 1930. Dvorec so najprej spremenili v psihiatrično bolnišnico; med drugo svetovno vojno je bil vojaška bolnišnica, po letu 1945 bolnišnica za pljučne bolezni, med letoma 1970 in 1980 pa dom za ostarele. Radikalne spremembe namembnosti so povzročile številne prezidave in poškodbe stavbnega tkiva. Leta 1983 je dvorec prevzelo podjetje Hmezad Agrina in pričeli so se obnovitveni posegi, ki še niso zaključeni; od leta 1995 je dvorec v lastništvu Občine Žalec. Vsako poletje dvorec oživijo razstave sodobne umetnosti. Po razstavah iz prejšnjih let sta v dvorcu ostali dve umetnini. Kovinska čipka Metke Kavčič, ki na strop stopnišča riše sence v finem drobnem vzorcu, duhovito nadomešča izgubljeno štukaturo. Na strop slavnostne dvorane pa je Alen Ožbolt leta 2018 naslikal temno sivo kopreno, ki spominja na temačno in prav nič prijazno nebo, prekrito z nevihtnimi oblaki.

V **Prilogah** so zbrani prepisi inventarja iz leta 1645 Ciprijana Qualandra v Plumberku, specifikacije srebrnine in dokumentov v železni skrinji s Plumberka iz leta 1699; iz leta 1708 je zapuščinski inventar Ferdinanda barona

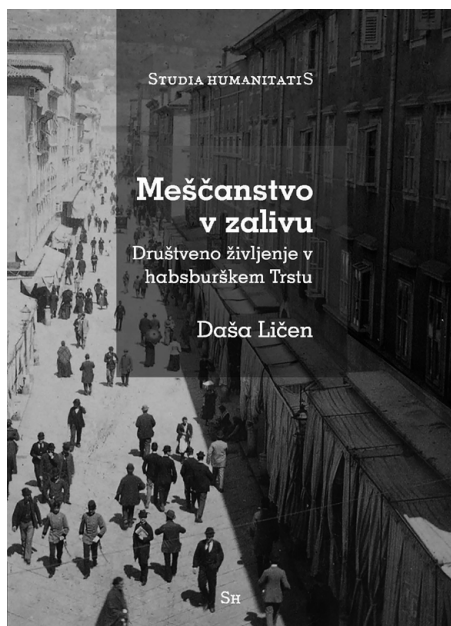
Miglia, iz leta 1761 zapuščinski inventar po Antonu grofu Gaisrucku, z letom 1770 pa je datiran zapuščinski inventar po Janezu Karlu grofu Gaisrucku. **Povzetek** je preveden v nemščino; sledita mu obsežen **seznam virov in literature** ter skrbno sestavljeno **imensko in krajevno kazalo**, ki bralcu lajšata iskanje podrobnosti.

Monografija *Novo Celje. Lastniki, arhitektura in oprema dvorca v Savinjski dolini* bralca prepriča s tekočo pripovedjo o lastnikih, ki so se v zgodovino zapisali kot bolj ali manj ambiciozni in uspešni gospodarji, graditelji in umetnostni naročniki. Avtorica je na osnovi številnih arhivskih virov, družinske kronike, kritičnega branja dosedanje literature in ob neposrednem ogledovanju ohranjene arhitekture in delov opreme oživila zgodbe o nekdanjem življenju v enem najodličnejših dvorcev na slovenskem Štajerskem. Osvetlila je dotlej malo znane ali celo neznane osebnosti, povezane z dvorcema Plumberk in Novo Celje. Dosledno se je držala metodologije, ki smo jo imeli priložnost spoznati že v njenih dosedanjih objavah. V ospredje pozornosti je postavila lastnike in naročnike, vsakega s svojimi sposobnostmi, ambicijami in zmoglostmi. Po svojem značaju je razprava umetnostnozgodovinska študija, v katero je tenkočutno vgrajena zgodba o nekdanjem plemiškem blišču, ki velikokrat to niti ni bil. O vsem tem danes vemo premalo in verjetno tudi zato ne zmoremo zgledno skrbeti za posvetno dediščino preteklih stoletij. A ohranimo upanje, da se dvorcu Novo Celje obetajo boljši časi.

Marjeta Ciglencečki

DAŠA LIČEN: MEŠČANSTVO V ZALIVU: DRUŠTVENO ŽIVLJENJE V HABSBUURŠKEM TRSTU

Ljubljana: Studia humanitatis, Založba ZRC SAZU, 2023, Zbirka Apes, 432 str., ilustr.

Knjiga *Meščanstvo v zalivu: društveno življenje v habsburškem Trstu* sodelavke Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU dr. Daše Ličen je izšla leta 2023 pri Studii humanitatis v sozaložništvu z Založbo ZRC SAZU.

Avtorica, med letoma 2029 in 2023 tudi odgovorna urednica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, je kulturne študije in antropologijo študirala na Univerzi na Primorskem, podiplomski študij pa je nadaljevala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo

Univerze v Ljubljani. Leta 2021 je doktorirala z disertacijo *Kulturna društva v Trstu kot prizorišča identifikacijskih procesov tržaškega prebivalstva (1848–1914)* in za disertacijo prejela priznanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani za najboljšo disertacijo na področju humanistike in družboslovja za leto 2020/2021, leta 2023 pa je na Univerzi v Gradcu prejela še nagrado Karla Kaserja za najodmevnejše delo na področju historične antropologije jugovzhodne Evrope.³ Besedilo je nato priredila za knjižno objavo.

Ličnova je svojo raziskovalno pozornost usmerila v Trst med letom 1848 in 1. svetovno vojno, natančneje – zanimalo jo je društveno življenje tega pomembnega obmorskega, takrat še habsburškega mesta. Njen pristop definirajo kot historično-antropološki; v njenem pisanju je namreč mogoče brati obe tradiciji – historiografsko predanost virom in antropološko širino v njihovi interpretaciji. Društveno življenje samo po sebi ni posebej inovativna izbira; presežen je širok, teoretsko podprt in neomejujoč interpretativni pristop. Ličnova pri izbiri društev, ki jih je podrobneje raziskala, v ospredje namreč ni postavila nacionalnega kriterija; ni, denimo, raziskovala zgolj slovenskih društev, tudi ne zgolj znanstvenih ali zgolj velikih društev; izpostaviti se je odločila nekaj fenomenov, za katere je presodila, da so najbolj zaznamovali raziskovani čas in kontekst in se kažejo tudi skozi delovanje tržaških društev – spreminjajočo se vlogo žensk, odnos

³ Prof. Karl Kaser (1954–2022), predavatelj zgodovine jugovzhodne Evrope in antropologije na Univerzi v Gradcu, je bil častni član ZRC SAZU in je leta 2014 tudi sam prejel nagrado Generacije znanosti za izjemno zgodovinsko-antropološko raziskovalno delo na področju jugovzhodne Evrope.

do živali, pomen znanstvenih mrež in nacionalne identifikacije. Glede na to, katero od društev jih najbolj reprezentira, je med veliko množico tistih, ki so o svojem delovanju za sabo pustili »morje virov«, kot bi rekla avtorica, izbrala štiri, ki jih je v monografiji predstavila podrobneje – Minervo, Slavjansko društvo, Društvo ljubiteljev živali in Jadransko naravoslovno društvo. Svežina njenega pristopa se tako kaže predvsem v vpeljavi antropoloških in etnoloških konceptualnih podlag v raziskovanje teme, ki bi jo sicer lahko zastavila tudi kot klasično študijo o preteklosti, kot poskus rekonstrukcije razvoja vseh ali posamičnih tržaških društev izbranega časa. *A Mesto v zalivu* to vsekakor ni; pred bralcem namreč bolj kot opis društvenega življenja izstopijo izbrani fenomeni, ki jih Ličnova postavlja v kontekst in jih poskuša razumeti skozi antropološke in druge koncepte, pri čemer bi se primerjalno morda lahko navezala tudi na posamične predhodne raziskave v slovenski etnologiji, ki v prvi vrsti predočajo nekatere druge urbane fenomene ter ob tem obravnavajo tudi društveno oz. družabno življenje (Ljubljana, Kamnik, Maribor, tudi Brežice).

Ker so bili člani društev večinoma pripadniki meščanstva, v prvi vrsti spoznavamo miljeje, načine razmišljanja, delovanja, povezovanja in nasploh – načine življenja tega za obravnavani čas bistvenega sloja, lahko bi rekli celo – takratnih mestnih elit, ekonomskih in intelektualnih. Ker pa zlasti pri vzpostavljanju meščanske paradigme razmišljanja o živalih odnos meščanov trči ob ravnanje z živalmi pripadnikov nižjih slojev in ljudi iz mestne okolice, avtorica raziskovalni pogled skozi oči meščanov v tem delu rahlo razširi tudi v druge

socialne miljeje in v tržaška obrobja. Ko opisuje življenjske okoliščine dveh popolnoma različnih žensk, povezanih z društvenim življenjem Trsta obravnavanega časa – ženo Richarda Burtona, angleškega diplomata, raziskovalca in prevajalca Isabel Burton in mlado temnopolto Afričanko, ki so ji rekli deklica Saida, stopi v ospredje odnos med lokalnim in tujim, med znanim in neznanim, med udomačenim in kurioziteteto, ogledovano zviška, s pozicije statusne nadvlade. Meščanski habitus, ki je v središču avtoričinega opazovanja, tako v razmerjih meščanov do drugih v pripoved vključi tudi življenje zunaj osrednjega fokusa opazovanja, a, razumljivo, enosmerno. Kaj o meščanih, ki se srečujejo v tem ali onem društvu podobno mislečih, mislijo kmetje iz mestne okolice, kaj šele, kako jih čutijo živali, ki jih kmetje redijo, denimo, ne moremo niti zaslutiti. Ne vemo, kako se počuti na ogled postavljena deklica Saida – tega preprosto ne moremo izvedeti, saj je nemogoče da bi. Kakorkoli že je bilo deklici v resnici ime, je za seboj pustila pisno sled, ki bi bralcu poldruugo stoletje ali več pozneje predočila njen zorni kot lastnega pojavljanja v meščanskem habsburškem Trstu. Dejansko celoto bi lahko začeli dojemati šele, ko bi poznali tudi nedosegljivi pogled tistih, ki se s svojim stališčem ne zataknejo v arhivskih in drugih virih, zato je ob nemoči, da bi ga zaobsegli, dobrodošlo že zavedanje, da nam ohranjeni viri večinoma omogočajo samo enosmerne ali v najboljšem primeru – delne poglede v preteklost. Ne le ko gre za društveno življenje v habsburškem Trstu, nasploh.

V delu besedila, kjer Ličnova analizira identifikacije v javnem življenju, ugotavlja, da sta razredna in statusna

pripadnost v Trstu druge polovice 19. in na začetku 20. stoletja nanje vplivali močnejše kot nacionalne identifikacije, ki jih – ali vsaj so jih – historiografski narativi pogosto postavljali v ospredje. Ličnova pojav poimenuje retrospektivni nacionalizem in jasno nakaže, da se ga sama izogiba in ga dojema kot neustreznega. Seveda se lahko vprašamo, do kakšne mere se lahko raziskovalec sploh izogne pisanju o preteklosti skozi oči sodobnosti, lastnih vrednost in ideološkega okvira, iz katerega sam izhaja, a že ozaveščanje retrospektivnih ideologizacij pri interpretacijah preteklosti, zlasti po obeh povojnih obdobjih 20. stoletja, je – blagodejno. Za *Meščanstvo v zalivu* je tak premislek bistven že zato, ker je vplival na izbor društev, ki se jim je Ličnova posvetila, ali, natančneje, ker iz široke palete ni izločil tistih, ki jih sočasno ali predvsem – naknadno – niso označevali za slovenska.

Čeprav avtorica meni,⁴ da mesti, kot sta Maribor in Trst, na prehodu iz 19. v 20. stoletje nista imeli veliko skupnega, eno ob morju, drugo globoko v notranjosti, eno kozmopolitsko, drugo bolj ali manj provincialno, je pri temah, kot so nacionalna razmerja in zlasti njihove naknadne interpretacije, vsekakor mogoče najti veliko stičnih točk. Primerljiv je tudi razmislek o pomenu rabe različnih jezikov v javnem življenju in njihovi povezavi z nacionalnimi identifikacijami, ki ni nujno enoznačna, kaj šele dokončna. Zanimiv je v tem pogledu primer Juliusa Kugyja, ki ga avtorica izpostavlja v začetnem delu knjige in na njegovem primeru nazorno pokaže, da o njem veliko več kot

razrešitev vprašanja, ali mu je bilo prav ime Giulio, Julij ali Julius, pove pregled njegovih raznoterih dejavnosti – trgovanje, ukvarjanje z glasbo in planinarjenje. Zapiše sicer, da so interpretacije, ki v ospredje postavljajo nacionalne opredelitve, danes večinoma že presežene, a vprašanje je, koga ima pri tem v mislih. Na neki način ji gotovo lahko pritrdimo in smo tega dejstva veseli, po drugi strani pa se, opazujoč interpretacije v laični javnosti, vseeno lahko vprašamo, ne le, ko gre za Trst, ampak tudi, ko gre za večnacionalna okolja v preteklosti nasploh, kako interpretacije v širšem okolju sledijo v nacionalnem oziru razbremenjeni paradigmi, ki je med antropologi, etnologi in zgodovinarji res vse pogostejša in tudi ne povsem nova. Ključno vprašanje pri tem je, koliko časa preteče, preden se nek način dojemanja in interpretiranja preteklih pojavov pretoči iz znanstvenega diskurza v razmislek vsakdanjika širše skupnosti, in tudi, ali, ko in če enkrat se, ali se tam tudi za vselej obdrži. Zlasti v okoljih, kjer so vpletene travmatične izkušnje, povezane s stikom različnih nacionalnih skupin, jezikov in kultur, se zdijo čustveno nezaznamovani pogledi težje dosegljivi, časi, ki so zanje potrebni, pa dolgi – pogosto vsekakor daljši, kot se morda na prvi pogled zdi.

Ko Ličnova skozi Jadransko naravoslovno društvo in Slavjansko društvo prikaže prepredenost in pomen znanstvenih mrež takratnega Trsta ter bližnjih in oddaljenih svetov, paradoksalno, pokaže, da gre kljub široki geografski povezanosti in načeloma tudi intelektualni širini na neki način za

⁴ Po javnem pogovoru na predstavitvi knjige v Zasedanjih s knjigami, Univerzitetna knjižnica Maribor, 25. januar 2024.

vase zaprte, celo elitistične skupnosti članov, ki bi jim danes bržkone rekli – mehurčki. Nekaj podobnega se izkaže tudi pri analizi Društva ljubiteljev živali, kjer so bile bolj kot v drugih društvih zastopane ženske, a spet je šlo le za ženske iz višjih meščanskih slojev in posledično za specifičen, relativno privilegiran ženski pogled na živali in na življenje nasploh. Njihova prizadevanja nas, hočeš nočeš, v katerem od delov spomnijo na sodobni aktivizem. Zlasti izpostavitve žensk kot akterk javnega življenja odpira vprašanje zasebnega življenja, ki je – ob javnem – na vsak način neizbežen drugi pol meščanskega habitusa: tega v splošnih potezah sicer spoznamo v uvodnem poglavju in ob posamičnih natančneje predstavljenih posameznikih. Predstava o življenjih tržaških meščanov bi bila še celovitejša, če bi jo skozi druge vire tudi v zasebni sferi ugleдали podrobneje. V nekaterih primerih v obrisih seveda jo, sistematično pa bi jo lahko enakovredno najbrž šele v neki povsem novi raziskavi, saj sta količina virov in fenomenov avtorici neizbežno narekovala že osredotočanje na ožji izbor v temeljitem poglobljanju v javno sfero meščanstva.

Pomemben se zdi končni univerzalni razmislek, v okviru katerega Ličnova ugotavlja, da družbene prelomnice, ki po navadi nastopijo po koncih vojn, gotovo sprožajo mnoge spremembe, a so kljub temu prej propustni mejniki kot radikalni rezi. Še bolj kot analiza javnega življenja, kjer so rezi zagotovo ostrejši in globlji, bi to pokazala prav analiza prehodov v zasebni sferi, kjer se tudi po prelomih mnoge kontinuitete ohranjajo, življenja pa se spreminjajo zlagoma in iz drugačnih vzgibov kot v javnem življenju.

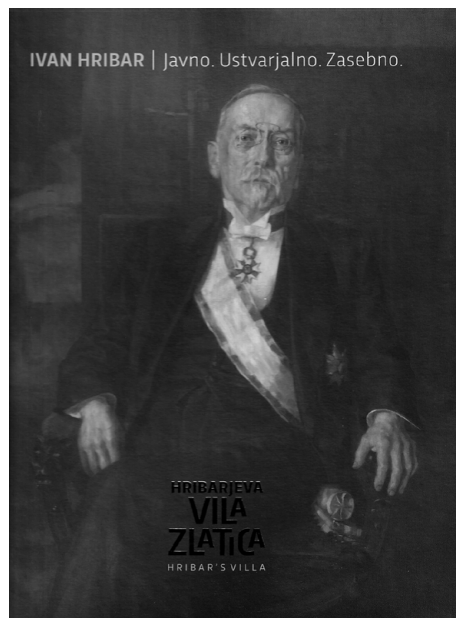
Odlika knjige, ki je ne gre spregledati, je tudi bogat, prepričljiv, berljiv in hkrati znanstveno verodostojen jezik, ki ga avtorica goji tako v pisnih delih kot v javnih nastopih. Knjiga *Meščanstvo v zalivu* tako ni le temeljito in v pristopu sveže znanstveno delo, ampak tudi prijetno branje.

Jerneja Ferlež

IVAN HRIBAR: JAVNO.

USTVARJALNO. ZASEBNO

Muzeji in galerije Mestna Ljubljana in Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani – Urednice Irena Žmuc, Mojca Ferle in Darja Kerec, Ljubljana 2024, 191 str.

Izšla je monografija *Ivan Hribar – Javno. Ustvarjalno. Zasebno*, ki v raz-

pravah 12 avtoric in avtorjev prinaša novosti, dopolnitve in zanimivosti, tako o Hribarjevem javnem delovanju kot tudi več podrobnosti njegovega – precej neobičajnega in pestrega – zasebnega življenja. Iz razkošne publikacije z bogatim slikovnim in dokumentarnim gradivom ter znanstvenim aparatom ob vsakem članku in razpravi veje nekoliko drugačna, a zelo čista podoba tega izjemnega slovenskega narodnjaka. Na barvni naslovnici je slika Ivane Kobilice z naslovom *Ivan Hribar*, na zadnji pa faksimile rokopisa Hribarjevih Spominov. Oblikovanje je mojstrsko opravil Bojan Lazarevič, prelom Marjan Božič in jezikovni pregled Alenka Klemenc. Koordinatorici projekta sta bili Tamara Bregar in Ana Modic. Monografija je izšla v nakladi 300 izvodov.

Ivan Hribar⁵ (1851–1941) velja za enega najbolj prepoznavnih slovenskih liberalnih politikov in za najbolj prepoznavnega ljubljanskega župana. Poklicno je Ivan Hribar deloval kot zastopnik pomembne češke banke Slavija v Ljubljani (1876–1919). Skupaj s političnim sopotnikom Ivanom Tavčarjem pa je bil pred prvo svetovno vojno ena vodilnih osebnosti kranjske slovenske liberalne Narodne napredne stranke. Od leta 1882 je bil član ljubljanskega mestnega sveta; med drugim je vodil izgradnjo vodovoda, bil med leti 1896 in 1910 ljubljanski župan in je zaslužen za popotresno obnovo Ljubljane po letu

1895. Ivan Hribar je 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani označil razglasitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Z nastankom nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) 1. decembra 1918⁶ si je izbral poslaniško mesto v Pragi (1919–1921); nato je prevzel položaj kraljevega namestnika za Slovenijo (1921–1923). V letih od 1932 do 1938 ga je kralj Aleksander imenoval za senatorja Kraljevine Jugoslavije.

Besedila za novo monografijo je prispevalo 12 avtoric in avtorjev, ki prinašajo novosti in podrobnosti iz Hribarjevega precej neobičajnega zasebnega življenja, prav tako iz njegovega političnega in še zlasti kulturnega delovanja. Z izdajo monografije so simbolno zaokrožili in osmislili projekt prenove vile Zlatice, družinskega domovanja enega najpomembnejših županov, kar jih je imelo mesto Ljubljana v zgodovini. Besedila so prispevali Irena Žmuc, Darja Kerec, Jerneja Batič, Mojca Jenko, Milena Mileva Blažič, Luka Kropivnik, **Mojca Ferle**, Barbara Savenc, **Blaž Vurnik**, **Ana Pokrajac Iskra**, **Matevž Zupan**, **Katarina Toman Kracina** in **Andreja Rihter**. Uvodnika sta prispevala ljubljanski župan Zoran Jankovič in direktor MGML-a Blaž Peršin. Slednji je zapisal, da je Hribar postavil merila, ki so »nam navdih in opomin. Če verjamemo v njegove potencialne in sledimo prepričanjem, da je svobodomiselni – liberalni kredo tisto,

⁵ Ivan Hribar je bil skupaj s političnim sopotnikom Ivanom Tavčarjem pred prvo svetovno vojno ena vodilnih osebnosti kranjske slovenske liberalne Narodne napredne stranke. Znan je bil kot velik domoljub in marljiv, strasten politični delavec. Ob začetku druge svetovne vojne aprila 1941 je ob italijanski okupaciji Ljubljane zavil v jugoslovansko zastavo skočil v Ljubljano. Vračal se je s sestanka z italijansko upravo, ki mu je (pod ultimativnimi pogoji) ponudila županski položaj Ljubljane. Hribar tega ni hotel sprejeti, ker bi s tem dal delno legitimacijo italijanski okupaciji in je raje izbral smrt.

⁶ 3. oktobra 1929 se je preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo.

kar moramo negovati«. Sicer pa lahko iz zapisov, člankov in razprav potegnemo vodilno misel in rdečo nit. Namreč, da je bil Ivan Hribar dosleden in neupogljiv; nikogar se ni ustrašil; imel je svoj kodeks etike političnega delovanja, »svoj prav«, kot je o njem nekoč zapisal akademik prof. dr. Anton Trstenjak. Hribarjeva podoba je bila skoraj enoznačna. Od mladosti je bil član Narodno napredne (liberalne) stranke in je veljal za načelnega in pokončnega politika, kar so mu priznavali tudi njegovi politični nasprotniki. Rdeča nit razmišljanja in ugotovitev raziskovalcev je tudi ocena, da je bilo za Hribarja v politiki praktično delovanje pomembnejše od strankarskih programov. Njegovo zasebno življenje je bilo vedno zavito v tančice skrivnosti. K temu je pripomogel največ sam, saj svojega zasebnega življenja ni obešal na veliki zvon in si tudi ni ustvaril konvencionalne družine. Njegova zasebnost še vedno ni docela znana in tudi ni do podrobnosti raziskana. Bodoče raziskovalce torej čaka še nekaj dela, da bomo prišli do zares celovite slike tega pomembnega moža, o katerem veliko povedo tudi številni predmeti v lepo preurejeni in obnovljeni vili Zlatica v Ljubljani. V mestu, ki mu je vtisnil trajni osebni pečat in globoke sledi.

Da je del njegovega zasebnega življenja še vedno zavito v tančice skrivnosti, potrjuje tudi javnosti malo znano Hribarjevo lovsko udejstvovanje. Poleg izjemnega obsega odgovornih funkcij in nalog v javnem in političnem življenju je bil Ivan Hribar tudi prvi predsednik Slovenskega lovskega kluba (SLK), ustanovljenega leta 1907 v Ljubljani. Žal je o tem v javnosti malo poznane in tudi monografija razen nekaterih

navedb lovskih predmetov v vili Zlatica njegovega lovskega udejstvovanja ne obravnava. Lovstvu je ostal zvest do konca življenja in je v lovišču v Cerkljah na Gorenjskem našel vsaj nekaj miru in sprostitve. Z lovskimi trofejami pa se ni nikoli postavljaj. Imel je tudi izšolanega lovskega psa. O njegovem lovskem udejstvovanju pričajo nekateri razstavljeni predmeti v obnovljeni vili Zlatica. Med njimi so tudi jedilniki, iz katerih je razvidno, da je bila na družinski mizi večkrat tudi divjačina, ki so jo kupovali pri Josipu Ogrincu v Gradišču. V njegovi sobi v vili so visele tudi lovske trofeje, ki pa se v celoti niso ohranile. So pa na podestu vile na steni razstavljene fotografije Ivana Hribarja v lovski družbi in ena od njegovih ohranjenih trofej, jelenovo rogovje. Hribar je meščansko hišo kupil leta 1918 in se je ob nakupu imenovala Klepec. Hišo je prenovil, prezidal, povečal in uredil vrt, na katerem je gojil sadje in zelenjavo. Preurejeno hišo je poimenoval po hčerki v vilo Zlatica.

Monografija je dragocen prispevek k boljšemu poznavanju dela in življenja Ivana Hribarja z nekaterih novih zornih kotov.

Marjan Toš

DAN PRIMOŽA TRUBARJA 2024
Glazerjeva dvorana Univerzitetne
knjižnice Maribor, 8. junija 2024

Univerzitetna knjižnica Maribor, Zveza
kulturnih društev Maribor in mariborske
izpostave Javnega sklada za kultur-

ne dejavnosti v okviru Spominjanj že desetletje pripravljajo počastitev dneva Primoža Trubarja, in to z izjemo dveh covidnih let vedno v Glazerjevi dvorani mariborske univerzitetne knjižnice. Spominjanja so se morala ukloniti epidemiji in zato se je počastitev s spominskim zapisom preselila s člankom v Večer in z dvema razpravama v Časopis za zgodovino in narodopisje (2020, 2–3). Ker ni bilo mogoče predvideti, kako dolgo bodo trajale omejitve zaradi epidemije, niza Spominjanj ob dnevu Primoža Trubarja pa nismo hoteli pretrgati, smo z mislijo na bližnjo stoletnico rojstva trubarologa ddr. Jožeta Rajhmana (1924–1998) vpeljali vabljena *Rajhmanova predavanja*. Prvo predavanje je še potekalo po spletu, naslednja tri pa že spet po ustaljeni navadi v Glazerjevi dvorani.

S predavanjem dr. Aleša Mavra smo sklenili niz *Rajhmanovih predavanj* in s tem počastili oba, Trubarja in Rajhmana. Pričujoča Spominjanja smo naslovlili *Primož Trubar in trubarolog ddr. Jože Rajhman*.

Aleš Maver je svoje predavanje naslovil *Na sledi nevarnim razmerjem: vera, (knjižni) jezik in sosodje pri izbranih slovanskih narodih*. Ob tem velja omeniti, da je o *Slovencih in bogoslužnem jeziku* ob dnevu Primoža Trubarja predaval že leta 2017, le da se je tedaj posvetil predvsem razmerju med latinščino in slovenščino. Ta se je v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja uveljavila tudi v osrednjih katoliških obredih. Že takrat si je zastavil vprašanje, kako je to vplivalo na jezikovni, narodni in tudi verski razvoj. Pri tem so se primerjave

z nekatoliškimi slovanskimi narodi ponujale kar same.

Aleš Maver je v uvodu poudaril, da je Jožeta Rajhmana razmerje med narodno in versko pripadnostjo pri Slovencih morda tako kot druge duhovnike z vzhoda lavantinske škofije zaradi močnega jezikovnega in kulturnega pritiska nemško govorečih sosedov od devetnajstega stoletja naprej zaposlovalo bolj kot duhovnike v osrednjem delu slovenskega etničnega ozemlja. Iz Rajhmanovega dalj časa trajajočega premišljevanja o tej temi je Maver na začetku navedel razpravo *Slovenski nacionalizem in krščanstvo* (Znamenje, 1975), v kateri je Rajhman v uvodu zapisal misli filozofa Janeza Janžekoviča: »Nam (katoličanom) je narod prvo. Najprej moramo živeti, potem moremo živeti krščansko. [...] Razvoj znotraj krščanstva samega, posebej seveda v pokoncilski dobi, [je] pokazal nevdržnosti nekdanjih 'katoliških' stališč v slovenskem katolicizmu, posebno ko je koncil spregovoril o avtonomiji zemeljskih danosti, med katere po splošnem mnenju spadata tudi pojma narod in narodnost. Zavedati pa bi se morali, da je slovenska Cerkev v svoji zgodovini ta pojma preveč 'izkoriščala' v svoje stranske namene, da sta se ta pojma že zdavnaj izkristalizirala zunaj Cerkve kot samostojna enota, da se ne bomo več mogli z njima 'poigravati', temveč bomo ob vedno znova resnični 'historia docet' znali iskati zase svoj prostor v slovenskem narodu.«⁷

Maver je svojemu predavanju o razmerju med versko pripadnostjo, bogoslužnim in knjižnim jezikom ter tudi vplivom sosedov pri izbranih slovan-

⁷ Navedek je povzet po zapisu Aleša Mavra v zloženki Dan Primoža Trubarja 2024. Primož Trubar in trubarolog ddr. Jože Rajhman, UKM 2024, str. 1.

skih narodih postavil prav Rajhmanove misli, čeprav so o rabi jezika pri bogoslužju na Slovenskem pred bogoslužno reformo razmišljali mnogi. Zapletli so se v polemiko o vplivu latinščine na jezikovni, kulturni in verski razvoj. Maver pa je kot latinist poudaril, da latinščina kot jezik brez teritorialne vezanosti oziroma pripadnosti ne more ogroziti jezikov tako kot živi jeziki.

V osrednjem delu si je izbral nekaj primerov iz slovanskega sveta, vendar se je izognil jezikom z večjim številom govorcev in raje osvetlil, kaj se dogaja pri tistih slovanskih narodih, ki so pripadali in še pripadajo različnim krščanskim skupnostim. Tako je mogoče pri Lužiških Srbih in Belorusih ter tudi pri Ukrajincih in Slovaki najbolje opazovati, kako se prepletata verska opredelitev in raba jezika. Najdlje se je ustavil pri vprašanju, »kako je verska razlika narekovala jezikovno podobo Lužic in kako nastajanje lužiškosrbskega knjižnega jezika«.

Kljub razlikam v številu govorcev in pripadnosti različnim verskim opredelitvam je mogoče opaziti tudi podobnost: versko pogojenih razlik ni odpravila niti sorazmerno dolga pripadnost istim državnim tvorbam, vključenost v določeno cerkev pa je vplivala na izbiro v javnosti rabljenega jezika. Vprašanje jezikovnega standarda je za Beloruse še vedno brez enoznačnega odgovora.

Predavanje je sklenil še s primerom baltskega litovskega jezika in tako še

bolj potrdil izhodiščno podmeno o »nevarnih razmerjih«.

Sklepna beseda je pripadla dr. **Faniki Krajnc-Vrečko**, ki je niz Rajhmanovih predavanj leta 2021 začela. Poudarila je, da je teolog in filolog Jože Rajhman v Mariboru živel in deloval več kot štiri-deset let ter s svojim delom in zgledom zaznamoval njegov duhovni in intelektualni prostor. Njegovo široko filološko in teološko znanje mu je omogočalo razumevanje in raziskovanje slovenske reformacije ter del Primoža Trubarja in drugih reformatorjev, s čimer se je zapisal v slovensko literarno zgodovino. Posameznih vprašanj iz obsežnega proučevanja slovenske teološke misli 16. stoletja se je loteval interdisciplinarno in upošteval dognanja različnih humanističnih znanosti. Prav tako je raziskoval začetke slovenske teološke govornice ter sakralno govornico in njen pomen v sodobni evangelizaciji. V pokoncilski teologiji je iskal nove izraze in novo govornico, s katero je izražal svoj odnos do Boga in človeka.

Svoj zapis v zloženki je sklenila z besedami: »Oba, Rajhman in Trubar, sta svoje delo namenjala človeku in njegovi duhovni ter kulturni rasti. Pri tem sta vsak po svoje občutila pregnanstvo, Trubar v svojih zrelih letih in Rajhman v svoji mladosti, kar ju je utrdilo v zavesti, da je treba ceniti svoj jezik in svojo kulturo, česar se danes vse premalo zavedamo.«

Majda Potrata

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsis v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustajene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.
The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.
8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.
Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.
References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.
References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.
9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Grens-tim d. o. o.

Lektoriranje – *Proofreading*
mag. Tadej Ian

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
450 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d. o. o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne tiskane številke – *Single print issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966 (tisk/print)
ISSN 2712-3138 (splet/online)
Cena tiskanega izvoda: 6,30 €